

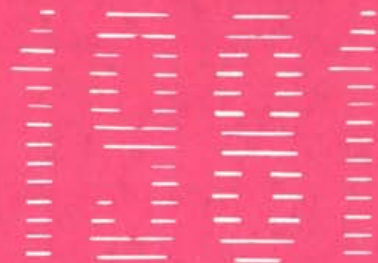
55983

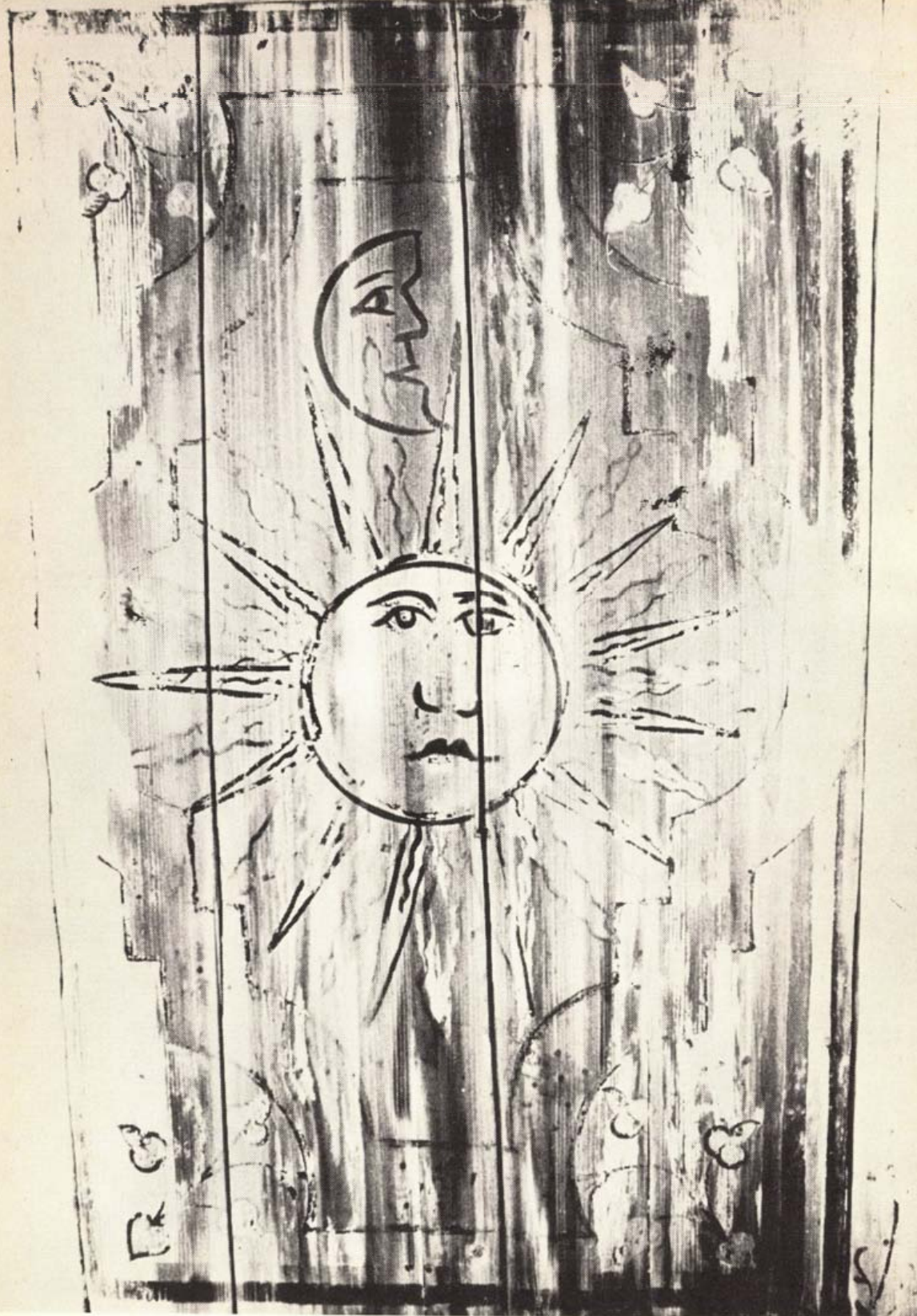
1763

1987 JAN 19

HONLAPMERET

A csákrákosi templom egyik kazettája (Balla Tibor felvétele)

HONISMERET

Honismeret, 1981. IX. évfolyam 4. szám

TARTALOM

<i>Dr. Székely György</i> hozzászólása a Hazafias Népfront VII. kongresszusának beszámoló-jához	3
<i>Vas Károly</i> : Helytörténeti anyag az általános iskolai történelemtanításban	5
ÉVFORDULÓINK	
Medgyessy Ferenc és a debreceni Panteon terve (<i>Szilágyi Ferenc</i>)	9
„Mindezeket írák böjt más hónapban...” Skarica Máté 400 éves históriás verse (<i>Dr. Mészáros László</i>)	11
Bartók Béla Pozsonyban (<i>Vörösmarty Géza</i>)	15
Ferenczy Istvánra emlékezünk (<i>Nyitrai László</i>)	18
Fialla Lajos jó emlékezete (<i>Beke György</i>)	23
HONISMERETI OLVASÓKÖNYV	
Baranya megye népességének és nemzetiségi megoszlásának változása 1945-ben	26
Perczel Mór eszméinek időszzerűsége (<i>Kolta László</i>)	29
Maderspach Károlyné megszegyenítése (<i>Dr. Szele Lajos</i>)	32
Kempelen emlékek Jászberényben (<i>Pozder Miklós</i>)	33
TERMÉS	
Adalék Nagykereki legrégebb harangjának históriájához (<i>Szöllösi Kálmán</i>)	37
Mezőkomárom művelődéstörténeti emlékei (<i>Ifj. Kálmán Gyula</i>)	38
Gyermekkorom köszönésformái Bernecebarátiban (<i>Tóth Imre</i>)	40
KRÓNIKA	
A vállalati munka szerves része az üzemtörténet (<i>Forró Ferenc</i>)	46
A debreceni üzemi-honismereti vetélkedő mérlege (<i>Dr. Szamosújvári Sándor</i>)	48
Honismereti fórum Egerben (<i>Hajdú Jánosné</i>)	48
Táncházak találkozója Kolozsvárott (<i>Dr. Kálmán Attila</i>)	49
Magyar sírfeliratok az Isztambuli temetőben (<i>Bereczky Gyuláné</i>)	50
Hajóstörténeti kiállítás a TIT budapesti természettudományi stúdiójában (<i>Dr. Csonka-réti Károly</i>)	51
Találkozás budapesti és nógrádi olvasóinkkal	52
Hírek	53
SZABAD FÓRUM	
Magosan röptüljön – a páva! (<i>Morvay Péter</i>)	55
Névadók és névviselők (<i>Krisztoff Andrásné</i>)	57
KÖNYVESPOLC	
Szép magyar képeskönyvek (<i>Zóka László</i>)	58
Móricz Zsigmond közöttünk (<i>Leblancné Kelemen Mária</i>)	59
Kecskés Sándor–Mikó Kovács Miklós: Ujhelyi Imre (<i>Tuba László</i>)	60
Emlékező falu (<i>Szegő Lajos</i>)	60
Hajdú Mihály: Az 1646–47. évi Bandinus-féle összeírás névstatistikái (<i>Kőhegyi Mihály</i>)	61
Bezerdély Győző: Képek Pécs történetéből (<i>Krisztián Béla</i>)	62
Regionális oktatási-honismereti atlaszok a Szovjetunióban (<i>Halász Péter</i>)	62
PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT!	
A múzeumok új- és legújabb kori történeti országos pályázatának felhívása	63
Felhívás a Tájak–Korok–Múzeumok mozgalomban való részvételre	64
GYŰJTÉSI ÚTMUTATÓK (a mellékleten)	
A gádzacselédek (<i>Molnár Mária</i>)	

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Beke György író, Kolozsvár – Bereczky Gyuláné, az Idegenforgalmi Hivatal munkatársa, Bp. – Csonkaréti Károly dr., a Magyar Közlöny olvasószervezője, Bp. – Forró Ferenc, a Veszprém megyei Állami Építőipari Vállalat gazdasági igazgatóhelyettese, Veszprém – Füzes Miklós dr. megyei múzeumigazgató helyettes, Pécs – Halász Péter tud. főmunkatárs, Agrárgazdasági Kutató Intézet, Bp. – Hajdú Jánosné politikai munkatárs, HNF Heves megyei Bizottsága, Eger – Kálmán Attila dr. tanár, Eötvös József Gimnázium, Tata – Kálmán Gyula ifj. tanár, Csukás Zoltán Mg-i Szakközépiskola, Csorna – Kolta László dr. tanár, c. főiskolai docens, Közgazdasági Szakközépiskola, Bonyhád – Kőhegyi Mihály tud. főmunkatárs, Türr István Múzeum, Baja – Krisztián Béla műszaki tanár, szakfelügyelő, Ipari Szakmunkásképző Intézet, Komló – Krisztoff Andrásné művelődéspolitikai munkatárs, HNF Békés megyei Bizottsága, Békéscsaba – Leblancné Kelemen Mária főlevéltáros, Nógrád megyei Levéltár, Salgótarján – Mészáros László dr. aspiráns, Bp. – Molnár Mária osztályvezető, Néprajzi Múzeum, Bp. – Morvay Péter dr., a Néprajzi Múzeum ny. osztályvezető helyettes, Bp. – Nyitrai László ügyvéd, Rimaszombat – Pozder Miklós, az EIVRT Félvezető és Gépgyára, Gyöngyös – Szamosujvári Sándor dr., a KLTE Gyakorló Általános Iskola vezető tanára, Debrecen – Szegő Lajos dr., a Szabad Föld rovatvezetője, Bp. – Szele Lajos dr., a Kismotor és Gépgyár osztályvezetője, Bp. – Székely György dr. egyetemi tanár, ELTE Bölcsészkar, Bp. – Szilágyi Ferenc dr. tud. főmunkatárs, KLTE Irodalomtörténeti Intézet, Debrecen – Szöllösi Kálmán tanár, Nagykereki – Tóth Imre tanár, Dunakeszi – Tuba László könyvtárigazgató, Mosonmagyaróvár – Vörösmarty Géza publicista, Pozsony – Vargáné Major Judit rovatvezető helyettes, Magyar Távirati Iroda, Bp. – Vas Károly ny. tanár, Pécs – Zóka László népművelő, Pécs.

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

ÁGOSTON LÁSZLÓ (elnök)	OLSVAI IMRE
FRANK TIBOR	SÁNDOR LÁSZLÓ
GAZDA ISTVÁN	SZABÓ FERENC
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)	SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
HAVAS GÁBORNÉ	SZIKOSSY FERENC
JUHÁSZ RÓBERT	TIMAFFY LÁSZLÓ
MORVAY PÉTER	TÓTH GÁBOR

TÖLTÉSI IMRE (felelős szerk.)

ISSN 0324-7627

Kiadja a Hazafias Népfőnt

A kiadásért felel: *Juhász Róbert*, a HNF Országos Tanácsának osztályvezetője.

Szerkesztőség: 1360 Budapest, Belgrád rkp. 24. Telefon: 181-521.

Szerkesztőségi órák: hétfő 14–16 óráig.

Készült 9000 példányban, 4 (B/5) iv terjedelemben

81 1930 Veszprém megyei Nyomda Vállalat, Veszprém

Felelős vezető: *Danóczy Balázs* igazgató

Terjeszti a Magyar Posta – Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivatalokban és a Posta Központi Hírlapirodában (Budapest, V. József nádor tér 1. Levélcím: Budapest 1900) közvetlenül, vagy postautalványon, vagy a KHI 215–96162 pénzforgalmi jelzőszámára való átutalással. Ára: 6 Ft. Éves előfizetési díj: 36 Ft. Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H-1389 Budapest, postafiók 149)

INDEX-25387

Dr. Székely György hozzászólása a Hazafias Népfront VII. kongresszusának beszámolójához

Országos feladataink, gondjaink és azok nemzetközi összefüggéseinek számbavétele, a felszabadulás óta és e nagy időn belül a legutóbbi népfrenkkongresszus óta eltelt esztendő eredményeinek áttekintése, felelősségérzetünk és jogos nemzeti büszkeségünk erősödésének sokoldalú megállapítása jellemzi a VII. kongresszus előkészítő anyagait, szóbeli beszámolóját és figyelmet lekötő vitáit. Hallottunk a nemzeti egység gyarapodásáról és fogalmi tisztázásának további előrehaladásáról olyan országban, ahol a felszabadulás előtt a nemzeti egység fogalmát pártkeretre kötötték le, kirekesztve belőle éppen a kétkezi munkások, a gazdák és nincstelen parasztok, a gondolkodó és kétkedő értelmiségiek tömegeit, a függetlenségi és demokratikus eszmék örököseit. De gyanúba és ellenzékbe került a magyar múlt számos vonulata és mozzanata is a költészet és a történelemszemlélet forradalmi hagyományaival együtt. Most itt a kongresszus igazságot szolgáltat és tanulságokat von le ebből a kihatásaiban és szellemi utórezgéseiben még nem oly távoli korszakból és segíti a gyökerek feltárását, a fatörzs izmosodását, a korona lombosodását. Nem véletlen, hogy ilyen körülmények között mind a Hazafias Népfront Országos Tanácsának jelentése, mind pedig az *Életmód, műveltség és közösségek a mai magyar társadalomban* című téma előzetes kidolgozása jelentékeny helyet adott a Honismereti mozgalom kérdéseinek és azok lépten-nyomon elének bukkannak az Állásfoglalás tervezetében is. Örömmel töltött el, hogy ezek a kérdések a kongresszus első napjának vitáiban néven nevezve vagy kimondatlanul ott szerepeltek. Szólt róluk a főtükári szóbeli előterjesztés, az emberi, nemzeti, társadalmi, világ önismeretről megindítóan szóló *Juhász Ferenc* költő, a múlt és jövő összefüggését, a szülőföldhöz kötődést és más népek iránti barátságot összekapcsoló *Csepelyi Tamás*, a nyugdíjasok honismereti tevékenységét felemlítő *Dobos László*, a nemzetiségi kultúra és szokások megőrzéséről szóló *Sziebert Ferenc*, a reformkor hagyományait, költők szavát közénk hozó, az önismeret nem mindig szerencsés vonásait, a deheroizálást mérlegre tevő *Bánffy György*, a kiürült iskolák némelyikébe honismereti szobát javasoló *Cseh Károlyné*, a friss építésű lakótelepek új lakóinak helyismereti bevezetését szép példán érzékeltető *Herczeg József*. Mindez mutatja, hogy a Honismereti mozgalom kérdései szerves részei a népfrentről általános munkájának, a legkevésbé foghatók fel reszortfeladatnak. Így van ez jól.

Mégis emlékeztetnék arra, hogy a Honismereti mozgalom ezekben említett és számos ponton kiegészíthető kérdéskörei, ragyogó mozaikjai rendszerezést és összefogást is nyertek a Hazafias Népfront áradó sodrú mozgalmában. Mai szervezett formájában a Honismereti mozgalom több mint két évtizedes és azóta tisztázódott jellege, a társadalmi életben, a közművelődésben, a korszerű műveltség kialakításában elfoglalt helye. De a keretek és a témák tisztázódása mit sem vett el a politikai-közművelődési tömegmozgalom nyitottságából, állampolgárok tömeges bekapcsolódásának öntevékeny jellegéből. Elégtétel-

lel állapíthatjuk meg, hogy a maga szerény, de összességében nem jelentéktelen lehetőségeivel a honismereti munka erősítette a szocialista haza iránti tudatos szeretetet, így részese lett a nemzeti összefogás építésének, a cselekvő hazafiság kibontakozásának, nemzedékek közeledésének. Minderről a közelmúltban adott számvetést a III. Országos Honismereti Konferencia s évről évre tekinti át a munkát, a módszertani kérdéseket, a táji sajátosságokat, a nemzetiségi honismereti munka sajátos kérdéseit a Honismereti Akadémia. A honismereti tevékenység így épült be a mozgalmi tevékenységbe, így terjedt ki a történelmi múlt, annak vizsgálatában is a hagyományos politikai és mozgalmi történelmi témák mellett a kultúra és a tudományok, az ipari és mezőgazdasági termelés és üzemműködés kérdéseire. Nem vész el a múlt homályában, ködében, hanem fényes sugarakkal világít bele abba és mind erősebben kapcsolódik legújabbkori történelmünk fő folyamataihoz, a munkás- és parasztmozgalmak, a népfront előzményei és kibontakozása, a haladó kulturális mozgalmak, a felszabadulás utáni társadalmi átalakulás, átrétegződés, települési és termelési fejlődés helyi forrásaihoz, emléktárhelyéhez, a kortársi visszaemlékezésekhez. A munkáját ebben a ciklusban is megtisztelő elismeréssel és a Hazafias Népfront vezetőitől élvezett megbecsüléssel végzett Honismereti Albizottság, valamint a gazdag tartalmú, rendszeres folyóirattá vált, hazai és határon túli szerzőgárdával rendelkező Honismereti folyóirat szerkesztő bizottsága egyaránt örömmel tapasztalhatta, hogy a Honismereti mozgalom iránti intézményi segítség, tudományos tisztázó és forrásfeltáró tevékenység, üzemi megértés nem gyengítette a honismereti munka mozgalmi jellegét és továbbra is a kis közösségek, körök, klubtevékenység adják annak élő formáit, meghitt kereteit, érzelmi töltését.

Önelégültek természetesen nem lehetünk. A Honismereti Konferencia élénk vitái során a résztvevők rámutattak a további lehetőségekre, a tartalom gazdagítására, a megyei és fővárosi honismereti bizottságokkal való kapcsolat elmélyítésére, a Honismeret olvasóival fennálló kapcsolatok, a helyi folyóiratok szerkesztőivel való tapasztalatcsere előbbé tételére. Kívánatosnak látszik az egyetemi és főiskolai oktatásban, a tanártovábbképzésben a honismereti szakköri, táborvezetői munka módszertani és gyakorlati oktatásának megoldása. Ápolni kellene a kiemelésre tenni a kapcsolatot azokkal a mozgalmakkal, amelyek kampányszerűen vagy rendszeresen rendezvényeken eddig is helyet adtak a honismereti munkának. Hadd gondoljunk itt az ifjúsági honismereti konferenciákra, az üzemtörténelmi értekezletekre, amelyek mind nagy figyelmet érdemelnek és a KISZ-szel, a SZOT-tal való jó kapcsolat eredményei, de nem helyettesíthetik azt a meglévő közös munkát, hogy minél több ifjút és üzemi munkást vonhassunk be a honismereti munka gazdag formáiba. Az agrár- és ipartörténelmi emlékek megóvása körül további lehetőségek volnának az ágazati felelősséggel bíró állami szervek munkájában. Mindezekre a feladatokra gondolhattak a Honismereti mozgalom kongresszusunkon résztvevő képviselői, amikor egyetértően hallgatták a SZOT főtitkárhelyettesének, a KISZ központi titkárnak hozzászólását, tapasztalhatták a kormányzat figyelmét. Minden bizonnyal helyet ad ezeknek a javítási szándékoknak, igényeknek a kongresszus utáni ciklusban a honismereti mozgalom a maga néprajzi, anyanyelvi, helytörténelmi, üzemtörténelmi, évfordulás, országjáró, táj- és műemlékvédelmi, képzési, szakköri és folyóirattevékenységében.

Befejezésül engedjék meg, hogy mozgalmunk szempontjából utaljak egy fogalom változására. A Honismereti mozgalomban tömegesen résztvevő diákok, ifjúmunkások számára magától értetődő és természetes, hogy önként és lelkesedéssel mennek gyűjtőtáborokba. Ma a gyűjtőtábor azt jelenti, hogy résztvevői tárgyakat, forrásanyagot, nyelvi fordulatokat, hagyomány anyagot, földrajzi vagy növényneveket gyűjtenek. Mozgalmunk legkedvesebb, igen eredményes formája ez, számos maradandó eredménnyel, módszertani tapasztalattal, közösségi élménnyel. Nem kívánhatjuk, hogy a fiatalok közben arra is gon-

doljanak, milyen korábbi jelentést szorított ki a gyűjtőtábor mai közkeletű értelme. Csak az idősebbek számára melengető érzés, hogy fiataljaink számára elmúlt az az idő, amikor embereket gyűjtöttek táborba, zártak fal vagy drótsövény mögé politikai meggyőződés, véleménynyilvánítás, nyelvi vagy vallási különbség, társadalmi kiszolgáltatottság miatt. De emlékeztetni erre a múltra a Honismereti mozgalomnak is kötelessége, így nevelhet jobban a jelen megbecsülésére, a jövőért való felelősségvállalásra.

Vas Károly:

Helytörténeti anyag az általános iskolai történelemtanításban*

A helytörténet a történelemtanításban és a népnevelésben mindig szívesen felhasznált anyag volt. Jelentőségét a történelemtudomány és a történelemtanítás marxista szemlélete nem csökkentette, hanem még tovább növelte. Amíg ugyanis a polgári történelemtanítás szinte kizárólag úgy tekintett rá, mint a hazafias nevelés alapanyagára, addig a marxista történelemtanítás az érzelmi nevelés egész területén s éppen ezáltal az erkölcsi-politikai-világnézeti nevelés hatékonyságának fokozása terén is nagy lehetőségeket lát a helytörténeti anyagban. A marxista történelemtanítás területén vannak helyek, ahol olyan módon is kifejezik a helytörténeti anyag iskolai felhasználásának fontosságát, hogy a történelemtanítás módszertanának helytörténeti alapelveként kezelik és tárgyalják.¹ Ez pedig többek között azt jelenti, hogy a történelemtanítás egész területén és minden mozzanatában számot kell vetni s élni kell a helytörténeti anyagban rejlő lehetőségekkel.

Vizsgáljuk meg tehát – különös tekintettel az általános iskolai történelemtanításra –, mi teszi a helytörténetet különösen alkalmassá arra, hogy felhasználjuk a történelemtanításban, mire, milyen didaktikai és nevelési feladatok megoldásánál használható, hogyan, milyen módszerrel, illetve eljárással használva tudja funkcióját betölteni.

A helytörténeti anyag legfőbb sajátossága az *intenzív érzelmi telítettség, illetve telíthetőség*. Ez a sajátosság a helytörténeti anyag *térbeli és társadalmi közelségéből fakad*. A szülőföld, a hazai táj, a szűkebb haza, a család, a rokonok, a gyermektársak, az iskola, az úttörőcsapat s – így egyre nagyobbodva a kör – végül az egész ország, majd az emberiség az a földrajzi és társadalmi környezet, amelyben a fejlődő ember tevékenysége és ismeretszerzése végbemegy. Minél kisebb a kör, amelyben ez a tevékenység és megismerés folyik, annál részletesebbek róla szerzett ismereteink, s annál mélyebbek azok az érzelmeink is, amelyek cselekvés és megismerés közben keletkeznek bennünk, s egyebek közt a helyhez és az ottani emberekhez való viszonyulásunkat is jelzik. A gyermek – mondta már *Pestalozzi* – életének első öt esztendejében több és maradandóbb ismeretet szerez, mint később az egyetemen. Gondoljuk meg, hogy ez a sok ismeret és tevékenység egy nagyon is szűkre szabott térben és emberi környezetben megy végbe, milyen részletesnek s ugyanakkor milyen mélynek kell szükségszerűen lennie! Egyszerű lélektani tény tehát – s nem valami misztikus dolog – az a különleges vonzódás, ami az embereket szűkebb hazájukhoz köti.

A szülőföldhöz fűző töméntelen érzelmi szál egyben ösztönzőerő is arra, hogy a szűkebb haza múltját megismerjük. Ebbe az érzelmi talajba nyúlnak, s innen táplálkoznak a *történelmi érdeklődés* első, következképpen legmélyebb gyökerei. Minden ismeret,

*Ennek az írásnak a közlésével köszöntjük a 75 esztendő Vas Károlyt.

¹ *Stoht, B.*: Methodik des Geschichtsunterrichts, Berlin 1962. 75. old.

amely a szülőföld múltját tárja elénk, azonnal érzelmi hatást kelt, kapcsolódik a régebbi érzelmekhez, s erősíti azokat. Ebben rejlik tehát a helytörténeti anyag érzelmi telítettsége, illetve telíthetősége, ami pedig az anyag nagy nevelőerejét adja.

Könnyű megérteni, hogy az általános iskolai történelemtanításban milyen különleges jelentősége van a helytörténeti anyag felhasználásának. Ebben a korban – a történelemtanítás kezdetén – gyermekeinkhez a történelmet közel vinni, bennük a történelmi érdeklődést felkelteni, s fokozatosan kiszélesíteni elsősorban a helytörténeti anyag segítségével tudjuk, mivel tapasztalataik, ismereteik határait – lélektanilag kifejezve az appercepciók alapját – alapvetően a szűkebb haza adja.

Lássuk ezek után, melyek azok a didaktikus és nevelési feladatok, amelyek megoldását a helytörténeti anyag felhasználása megkönnyíti.

Alapvetően megkönnyíti a helyes, tiszta, „képszerű” *történelmi képzetek kialakulását*, azaz nagy segítséget nyújt ahhoz, hogy tanulóink a történelmi jelenségeket reprodukív képzeletükkel fel tudják idézni. Az „Elnöki Tanács” vagy a „Minisztertanács” és működése messze van, de a községi tanács és tevékenysége közel, s mivel ismert is, analógiás bázist jelent a távoli szervek összetételének, választásának, működésének elképzeléséhez. Az 1945-i földreformot általában nehezen lehet elképzelni, a helyi földosztó bizottság tevékenységét viszont könnyen, mert ismerősök a tagok, egyszeri elmondásra tudják a tanulók, hogy a jelenlegi határ melyik részén voltak a nagybirtokok, hol s hogyan zajlott le a földek felmérése, kiosztása, hogyan élték át a félelem, a felszabadulás és a lelkes öröm érzelmeit a földosztók és földigénylők stb.

Éppen ez a nagyfokú szemléletesség teszi a helytörténeti anyagot arra is alkalmassá, hogy segítségével fontos *történelmi fogalmakat, összefüggéseket és törvényszerűségeket ismerjenek meg* a tanulók. Nehéz megérteni a mai tanulóknak a „válság”, a „munkanélküliség” fogalmát, de ha ezeket Kalocsán egy 1930. III. 17-én kelt s 80 agrárproletár által aláírt, a Földművelésügyi Minisztériumhoz címzett folyamodvány felolvasásával hallják meg, a fogalom megtelik tartalommal, értelemmel.² Különösen nehéz feladat a történelemtanár számára a *lelki tartalmak* érzékeltetése. Vagy szépirodalmi vagy helytörténeti anyag segítségével lehet dokumentálni s megértetni, mit jelentett pl. a felszabadulás emberi öntudatban, s ezzel ellentétben mit az elnyomatás megalázottságban. Hasonlítsák össze pl. Szolnok megyében a tiszavárkonyi agrárproletárok 1932. XI. 12-i, a Földművelésügyi Minisztériumhoz küldött kérvényének hangját³ a szolnoki Községi Földigénylő Bizottság 1946. évi határozatával, s a tanulók maguk is érzik, mit jelent az elnyomatás, illetve a felszabadulás. Az előbbiben ilyeneket olvashatunk: „Dolgozná(n)k szívesen, de munkát nem kapunk sehol sem, úgy nagyon kérménk az Őméltóságos Miniszter Urat . . . eszközölné ki ennek a szegény községnek a munkásai részére bármére munkálatokhoz jutását, mert az éhségtől és ruhahiánytól majd megdermedünk” stb., míg az utóbbiak így határoznak: „Mi már a földet nem vagyunk hajlandók többet visszaadni, és nem fogunk az országúton végig koldusbottal jámi, de dolgozni és termelni akarunk, amit meg is tudunk mutatni”. Vagy ugyanitt a karcagiak szava: „Márpedig élő ember mitőlünk földet vissza nem vesz”. A tanulók rögtön látják, a *korszakok különbséget*: azt, hogy „ma ember beszél emberhez, akármilyen memorandumot nyújt be akármilyen fórumhoz, akkor pedig páriák rimázkodtak, porig megalázva magukat, dőlyfös hivatalokhoz és pöffeszkedő urakhoz”. Akkor „a . . . mindennapi kenyér legelemibb morzsáiért . . . – könyörögtek –, hogy a nyomorúság és nincstelenség egy kicsit enyhüljön”, ma „nyug-

² Kiss Dezső: *Parasztors – parasztgond 1914–1944*, Bp. 1960. 104. old.

³ Kiss Dezső: i.m. 153. old., illetve M. Somlyai Magda: *Szabadulás és magvetés*, Bp. 1961. 78. old.

⁴ *Erdei Ferenc* előszava Kiss D. id. könyvéhez

díjbeszámításért, házhelyért, orvosért iskolaépületért, orvos- és tanítólakásért és a fiú vagy lány egyetemi felvételéért⁴ folyamodnak.

(Bár csak közvetve kapcsolódik a tárgyhoz, mégis hadd említsük meg, hogy ugyanilyen módon, azaz történelmi dokumentumokon lehet érzékeltetni a tanulókkal a *szervezettség és az öntudatosság* összefüggését egy-egy szervezett munkás kollektíva és egy szervezetlen egyén vagy tömeg írásbeli megnyilatkozásának összehasonlításával). Nagyon nehéz általános iskolában meggyőzően bemutatni, hogy a kapitalizmus a feudalizmushoz képest haladást jelent, de könnyű Pécssett, ha a tanár összehasonlítja a szénbányák termelésének mennyiségét a kistőkés tulajdonosok fél évszázada és a Duna Gőzhajózási Társaság időszakában. Kiderül, hogy az utóbbi egy év alatt többet termelt, mint elődei egy fél évszázad alatt.⁵

Minden községben bőséges anyagot lehet találni – családtörténeti, dülönév, helynév, agrártechnikai adatokra gondolunk – annak a törvényszerűségnek helyi érvényesülésére, hogy a termelőeszközökben beállt változás (fejlődés) hat a művelési formák fejlődésére, a helység lakosainak életviszonyaira, egymáshoz való viszonyaik megváltozására.

A példákat vég nélkül lehetne folytatni, ám annak bizonyítására, hogy a helytörténeti anyag segítségével kiválóan lehet a tanulók értelmét segíteni nehéz történelmi fogalmak, összefüggések és törvényszerűségek felfogásában, ennyi is elég. Ugyanezek a példák egyben azt is dokumentálják, hogy a helytörténeti anyag alkalmas arra, hogy *a tanár magyarázatának meggyőző erejét fokozza*, hogy életszerűen és nagy nevelő hatással *összehasonlításokat tudjunk tenni múlt és jelen között*. Hogy pedig mindez mennyire fontos nemcsak a szocialista hazaszeretetre nevelés, hanem egyáltalán a szocialista tudatalakítás, vagyis a kommunista erkölcs és meggyőződés kialakítása szempontjából is, az – úgy hiszük – egészen nyilvánvaló.

Természetesen hozzá kell tennünk, hogy a helytörténeti anyag is csak célszerűen megválogatva vonható be a tanításba.⁶

A módszerekre térve alapszabályként kell leszögeznünk, hogy *a helytörténeti anyag a tanításban eszköz s nem cél*. Tehát sohasem használjuk a tanításban önmagáért, hanem mindig mint az általános (egyetemes és nemzeti) történelem tanításának segédanyagát.

a) Használhatjuk *kiinduló vagy kapcsolódó anyagként*. Pl. egy újsághír 1931-ben, egy két éve munkanélküli munkás öngyilkosságáról kiindulópontul szolgálhat az 1929/34-es válság tanításához, de kapcsolódhat ugyanez a hír a tanítás azon részéhez, ahol a válság hatását akarjuk érzékeltetni az egyes emberekre.

b) Felhasználható az *általános és az elvont történelmi jelenség szemléletessé tételére*. Erre példát láttunk.

c) Kizárólagosan abban az esetben, *ha a helytörténeti jelenség az általános történelem jelentős eseménye is egyben lehet a tanítás központi anyaga*. 1848. március 15-e Budapesten, az 1849-es Függetlenségi Nyilatkozat Debrecenben, a mohácsi csata Mohácson helytörténeti anyagként is tanítható, természetesen kiemelve a helyiből azt, aminek általános jelentősége van.

Bemutatható közvetlenül az órán, ha a szöveg vagy a tárgyi emlék nem igényel külön magyarázatot. Legtöbbször a tanár magyarázatában kaphat helyet, hogy emelje annak szemléletességét és meggyőző erejét. Katechizáló és heurisztikus beszélgetés kiindulópontjává vagy záróanyagává is tehető, hogy konkretizáljunk, érzékelhetővé tegyünk valamely, elvont történelmi ismeretet. Mindezek az eljárások az ismeretközlés (illetve -szerzés) aktu-

⁵ Babics A.: A Pécs vidéki kőszénbányászat története, Bp.

⁶ Az anyagválogatás szempontjait röviden kifejtve lásd Vas K.: Érzelmi nevelés az általános iskolai történelemtanításban, Bp., OPI, 1963. Kéziratként, 32–34. old.

sához kapcsolódnak. De – éppen nagy emocionális erejénél fogva – felhasználható a történelmi ismeretek megszilárdításának, elmélyítésének és rögzítésének munkájában is. Ezt szolgálják az összefoglaló, rendszerező diagramok, táblázatok. Feladhatók meghatározott didaktikai célú házi feladatok is: az előbbieken kívül pl. „nagy idők élő tanúi”, azaz idősebb emberek kikérdezése arról, milyen volt egy-egy jelentős történelmi esemény helyi megnyilvánulása, vagy mennyi volt a válság idején egy munkás átlagbére, hogyan élt meg a munkanélküli, hasonlítsák össze a tanulók a kisparaszti gazdálkodás és a tsz termelőszervezetét stb.

Nagy lehetőség a helytörténeti anyag felhasználásának a tanár *órán kívüli munkaterülete*: a szakkör, a kirándulás, valamint az üzemlátogatás.

Ebben a vonatkozásban kell még néhány olyan körülményre rámutatnunk, ami elsősorban az általános iskolai történelemtanítás sajátossága. Kiválóan alkalmasak az általános iskolások helytörténeti gyűjtőmunkára. (Kevésbé lehet őket viszont kutatómunkára felhasználni: ehhez sem elég fejlettségük, sem elég türelmük nincs.) Ezért lehet velük iskolamúzeumot létrehozni: egy-egy helytörténeti művet elolvastatni a helytörténeti séta alkalmából: az olvasmány alapján referátumot készíttetni, kirándulások, múzeum- és üzemlátogatások alkalmával meghatározott célú feladatokkal megbízni őket stb. Két, a gyakorlat által igazolt elvet kell itt még megemlítenünk: 1. A tanárnak messzemenően segíteni, támogatnia kell az általános iskolás tanuló mindenfajta önálló helytörténeti tevékenységét éppen úgy, mint általános történeti öntevékeny ismeretszerző munkáját. 2. Alkalmat kell teremteni arra, hogy a tanulók végzett munkájukról valamilyen kollektíva előtt beszámolhassanak. Ez a lehetőség jelenti számukra a munka jutalmát, itt érzik meg, hogy a jól végzett munka dicsőséget hoz az emberre, hogy tehát érdemes dolgozni, fáradozni még akkor is, ha a munkának közvetlenül felhasználható javak formájában nem is mutatkozik eredménye.

Az általános iskolás tanulók – kísérletek igazolják – a „nagy” hazához is a „szűkebb hazán” keresztül tudnak eljutni, és csak azokat az ismereteket őrzik meg, amelyekhez érzelmi szálak is fűződnek. A történelemtanítás alapvető didaktikai és nevelési feladatai követelik tehát, hogy az általános iskolában bőven éljünk a helytörténeti anyag lehetőségeivel.

Medgyessy Ferenc és a debreceni Panteon terve

Nemzeti szobrászatunk száz éve született nagy mesterének sok álma maradt kőbefaragatlan. Ilyen volt a Csokonai-síremlékterv is, amelyről maga a művész írta 1947 körül: „A barátaim és megrendelőim még több és még több szobrot kívánnak. Rettenetes! Nemhogy inkább pihenést kívánnának. Azt, ami nincs. Sokszor úgy érzem: ki akarnak nyújtóztatni munkáltatóim. Sok is a jóból. De ennek dacára most is bosszankodom, hogy nem csináltatták meg velem a Csokonai-síremlék női alakját. Tudtam volna belehozni ismeretlen, új szépségeket. Mennyire igaz ma is Michelangelo mondása: »A hatalmasok a művészet legnagyobb ellenségei.« No, de hát nincs rá pénz, úgy mondták, várnunk kell. Meddig?»

Sajnos, most már hiába várunk, de a szobor nagyjából mégis elkészült: magam is láttam a Százados úti művésztelep műhelyében a mester özvegyének kalauzolásával. Elkészült csaknem ember nagyságú s kicsinyített mása is: valóban ismeretlen, új szépségek zendülnek fel belőle, így, a torzóból is. Az ülő nőalak lantot fog kezében s énekel – mintha csak Tihany „rijjadó leánya” volna, akinek ajkáról most roppen el:

de a múzsáknak szózatja
a sirt is megrázkódtatja
s életet lehel belé . . .

Annak idején cikket írtam az Alföldre *Kazinczy* nagyerdei Panteon-tervéről, s fölvettem a gondolatot, hogy – a széphalmi író elgondolásához is híven – cenotaphiumot kellene állítani a Nagyerdőn Debrecen legnagyobb költőfiának. „Én el nem állok ettől a gondolatától, hogy a kő [ti. a síremlék] ott emeltessék, a' hol Csokonay fekszik, akár szép hely, akár nem, mert, azt a' helyet illő kijegyezni. (Jelen valék temetésén, 's mondhatom, hogy a' hely nem dísztelen.) Ha Debreczen a' Nagy Erdőben helyt adna egy más kőnek, szívesen reá állanék, hogy ott is állíttassék egy” – írta *Kazinczy* 1807 áprilisában *Rumy Károly Györgynek*.

Maga, a régi Hatvan utcai termető megmaradt része, valóban nem volna dísztelen tujáival, ciprusaival (bár környéke a kellenél jobban beépült): a síra 1836-ban helyezett, turjaremei öntésű, 75 mázsás vasgúla azonban inkább műszaki, mintsem művészi emlékünknél, s különben is nehezen közelíthető meg. Megpendítettem azt is, hogy a nagyerdei síremlék méltó dísz Medgyessy Ferenc szoboralakja lehetne, ha valamelyik művésztrársa vagy értő tanítványa befejezné: „Ha hamvait nem is akarjuk áthelyezéssel újra megbolygatni, kínálkozik megoldás akkor is emlékének méltóbb megörökítésére. Ünnepelehetné-e Debrecen szebben nagy fiának emlékét, mint a Nagyerdőn felállított jelképes síremlékkel, s a körülötte épített »Debreceni Pantheon«-nal?

Ovidius, Vergilius, Horatius
nyugosznak itt
Csokonai Vitéz Mihályban

– mondta *Domby Márton* kegyeletes felirata az egyszerű deszkatáblán. » *Rousseau, Hafíz, Mozart* « nyugosznak itt *Csokonai Vitéz Mihályban* – mondhatjuk maibb fogalmakra fordítva. Rousseau, Hafíz, Mozart – Nyugat és Kelet, Európa és Ázsia, Költészet és Tudomány, Zene és Filozófia. Csoda volt: a század csodája. Illő, hogy emléke, siremléke is méltó legyen a magyar Múza e legnagyobb csodájához!” (Alföld, 1972/11: 79. 1.)

Akkor még nem tudtam róla, hogy a debreceni panteon tervével *Juhász Géza* professzor is foglalkozott, bár a jelek szerint Kazinczytól függetlenül: ő ugyanis zárt, fedett épületre gondolt, amilyen a római s a hozzá hasonló klasszicista párizsi volt. A tervhez, amelyet az akkori Művelődésügyi Minisztérium is támogatott, *Juhász Géza* a város nagy művészfiától, *Medgyessy Ferenc*től kért tervet. (Különbö a panteon megvalósítását az is indokolta, hogy a régi debreceni temetők felszámolásával megszűnő írósirok hamvait a város az új Köztemetőben, díszes helyen akarta elhelyezni.)

Medgyessy Ferenc nagy kedvvel és lelkesedéssel fogott a számára oly vonzó feladathoz, s 1953-ban már ezt írta a tervről *Juhász Géza*nak: „A panteon terve forr tovább. Már én is a körkörös formánál tartok, elvettem magam is az először rajzolt lapos formát.”

A panteon fölé *Medgyessy Ferenc* Génusz-szobrát szánták, amely méltóképpen fejezte volna ki az emlékhely eszméjét.

A terv, sajnos, nem valósult meg, a Génusz azonban csak kőbefaragásra várt: „Nagyon-nagyon ráéheztem egy ilyen kőmenyecskére. Ez lenne életem legfőbb, legmeglepőbb munkája” – írta 1953 májusában Debrecenbe, de néhány hónap múlva már csalódottan – bár még mindig reménykedve – vetette papírra: „Sokféle akarásnak kellett volna együttműködni, hogy abból a Panteonból valami lehessen . . . Pedig az a Génusz-szobor erősen vágyik *Csokonai sírjához*, persze az új Köztemetőbe.”

A szobor végül a *Csokonai-kutató* debreceni professzor sírjára került, de a debreceni Panteon terve sem aludt el egészen: szabad ég alatt – szoborparkként – van megvalósulóban, ott, ahová *Kazinczy* is álmolta: a Nagyerdőn. Áll már *Tóth Árpád*, *Oláh Gábor*, *Ady Endre*, *Szabó Lőrinc*, *Gulyás Pál* szobra, s fogják követni a többiek. S egyszer talán a köztemetői Génusz-szobor után a Nagyerdőn vagy Tihanyban *Medgyessy Ferenc* *Csokonai-siremlékterve* is fölmagaslik, új, ismeretlen szépségek hírnökeként. Ha *Bartók Béla* befejezetlen műveit be tudták fejezni művészbarátai az ő szellemében: bizonyára *Medgyessy Ferenc* szobrának is akad befejezője hívei, tanítványai köréből. Születése 100. évfordulóján szebben nem is hódolhatna Debrecen nagy fia – fiai – szellemének.

Szilágyi Ferenc

„Ha a népies műzene és a parasztzene egymásra kölcsönösen hatottak is, ez még nem lehet ok arra, hogy ne különböztessük meg őket egymástól.” (*Bartók Béla*)

„A magyar parasztdalokat, főleg a szűkebb értelemben vett parasztdalokat, nagyon jól meg lehet különböztetni a magyar népies műdaloktól . . .” (*Bartók Béla*)

„De bármilyen frissek, tetszetősek és kedveltek is az új dalok, nem kell bizonygatnunk, hogy a régi stílus dallamai zeneileg jóval értékesebbek.” (*Bartók Béla*)

„Nem vagyok matematikus, sem közgazdász, de talán nem tévedek, mikor azt mondom, ha csak azt a pénzt fordítanák népdalkutatásra, amit az egész világon egy esztendőben háborús készülődésekre fordítanak, akkor ezen a pénzen az egész világ népzenejét nagyjából föl lehetne gyűjteni.” (*Bartók Béla*)

„Mindezeket írák bőjt más hóban . . .”

Skarica Máté 400 éves históriás verse

Skarica Máté ráckevei históriás versének utolsó stórfái szólnak ekként, melyeket éppen négy évszázaddal ezelőtt, 1581. márciusában vetett papírra a Csepel-szigeti Duna-táj jeles költő-prédikátora. A honismereti mozgalom történetében meglehetősen ritka az ilyen, több évszázados évforduló, s már csak azért sem érdektelen megemlékeznünk e kevésbé ismert helytörténeti alkotásról és szerzőjéről, akiről *dr. Lakatos Ernő*, a Pest megyei Levéltár igazgatója úgy emlékezett meg a terület mai krónikáiróinak első, 1967-es konferenciáján, mint „a legrégebbi Pest megyei falukrónika vezetőjéről”.

Skarica Máté, a szerző

A verses várostörténet szerzője, Skarica Máté 1544-ben született a Csepel-szigeti Ráckevén, s mint vezetékneve is mutatja (škarica = olló, škarica = kis olló, ollócska), családja horvát eredetű volt. A rendkívül szorgalmas és nagy teherbírási ifjú páratlan tehetsége már korán megmutatkozott. Ez magyarázza, hogy amikor 1563-ban Ráckevére került a hódoltság egyik legismertebb protestáns vezetője, *Szegedi Kis István* sacramentárius (református) püspök, akkor az alig 19 esztendőes Skaricát ajánlotta a pesti protestáns iskola rektorának. Innen hazakerülve, mestere és nevelőapja ráckevei parókiáján élt, és Szegedi hatására végleg elkötelezte magát a török által sanyargatott hódoltsági magyarság szellemi megújulásában, összetartásában alapvető szerepet játszó, a humanizmus eszméivel átíratott protestáns kultúra szolgálatára.

A nagy műveltségű és kiváló pedagógiai képességekkel rendelkező Szegedi püspök környezetében akadály nélkül kibontakozhatott a minden iránt élénken érdeklődő ifjú Skarica tehetsége: szorgalmasan olvasott latin, görög és magyar nyelvű kiadványokat, tanult mesterétől, miközben másolta annak kéziratát, és maga is tanított a népes mezőváros jó hírű protestáns tanintézetében. Szegedivel és literátus barátaival, vendégeivel együtt énekelt, zenélt, rajzolt, verselt, vitatkozott a tudományokról, a teológiai problémákról, a klasszikus filozófiáról és irodalomról. Húszévesen írta első, latin epigrammáját nevelőapja egyik hitvitája győzelmére, majd egy év múlva megszületett első, nagy sikert aratott műalkotása is, annak a hatalmas pontynak a falra rajzolt, mesteri képe, melyet Szegedi püspök kapott ajándékba laskói híveitől. 1567-ben, Jászberényben fejezte be máig fennmaradt, leghíresebb rajzát, melyet ráckevei vázlatok alapján Szegedről készített.

A nyugtalan szellemű ifjú önnön belső készítései és mestere hatására korán megkezdte hazai és külföldi tanulmányútjait, több éves peregrinációját. Bejárta a három részre szakított Magyarország mindhárom területét: 1564–1569 között követte mesterét minden egyházlátogatási, iskola- és egyházszerző útjára a Duna–Tisza közén és a Dunántúl Duna menti vidékein, miközben 1566-ban és 1567-ben bejárta egész Erdélyt, egy ideig *Károlyi Péter* kolozsvári iskolájában is tanult, majd beutazta a Felvidéket, meglátogatván egi és pozsonyi rokonait. 1569 tavaszán teljesült régi vágya: elindult hosszú, 3 éves külföldi tanulmányútjára, s bejárta csaknem egész Nyugat-Európát. Megfordult Ausztriában, Karinthiában, Stájerországban, Cseh- és Morvaországban, Tirolban, Itáliában, a Velencei Köztársaság területén, Svájcban, a Német–Római Császárság tartományaiban, a Németalföldön, Franciaországban és Angliában is. Olyan híres egyetemeken tanult, mint a padovai, a zürichi és a wittenbergi; megcsodálta – és részben meg is verselte – Bécs, Prága, Róma, Velence, Basel, Heidelberg, Uthrecht, Louvain, Antwerpen, Brüsszel, Párizs, London és Canterbury nevezetességeit is.

A hódoltságánál lényegesen fejlettebb, műveltebb nyugat-európai légkör egészen lenyűgözte, melyről a Szegediről írt biográfiája kendőzetlenül tanúskodik, ám eszébe sem jutott, hogy tehetségét idegenben kamatoztassa. 1572. áprilisának végén a Dunán visszahajózott „kedves szülőföldjére”. Mivel Szegedi pár nap múlva elhunyt, Ráckeve református egyházközsége őt választotta meg lelkipásztornak, s ettől kezdve közel két évtizeden át ő irányította a fejlett mezőváros szellemi életét, miközben fontos szerepet játszott a hódoltsági reformáció terjesztésében, a református egyházszerkezet megszüléskorában is. Bár egész lénye a művészetek, a tudományok és az irodalom felé vonzódott, a rendkívül nehéz hódoltsági viszonyok között kifejtett sokrétű közéleti tevékenysége felőrölte energiáját, elrabolta idejét. Emiatt irodalmi hagyatéka alig egykötetnyi: néhány vers és zsoldárfordítás, egy latin életrajz Szegediről, valamint a verses várostörténete. Irodalomtörténetírásunk nagyra értékeli Skarica irodalmi tevékenységét, főként a Szegedi-biográfiát, de történettudományunk mindmáig adós a históriás vers köz- és helytörténeti mondanivalójának elemzésével.

Küzdelmes, lemondásokkal teli, megfeszített munkával eltöltött élete éppúgy a hódoltsági humanista literátus-réteg sorsát, hazafias elkötelezettségét példázza, mint korai, tragikus halála: az 1591-ben kitört 15 éves háború első rohamának esett áldozatul. 1591. március 21-én török fosztogatók törtek be a ráckevei parókiaira, kihurcolták az udvarra és megölték.

„Kevi Várassárol való szép Historia”

Történelmi szempontból nézve ez a vers Skarica legértékesebb alkotása, mely nemcsak Ráckeve mezőváros múltjának és korabeli képének leírását tartalmazza, hanem vázlatosan áttekinti a hun keretbe beágyazott magyar történelem legfontosabb eseményeit is a legrégebbi időktől a XVI. század elejéig. Az alábbiakban a históriás vers helytörténeti vonatkozású közléseit tekintjük át, rámutatva értékeire és fogyatékságaira is.

Az okleveles és egyéb forrásokkal összevetve azt tapasztaljuk, hogy egyedül a városalapítás körülményeivel, a kovini rácok Ábrahámtelekére költözésével kapcsolatban van ellentmondás Skarica későbbi leírása és a primer iratok között. Valószínű, hogy a költő-prédikátor csupán hallomásból ismerte a XV. századi eseményeket, s mivel nem nézte át a városházán őrzött okleveleket, emiatt a néphagyomány pontatlanságait is beépítette históriájába. Ő úgy tudta, hogy a Csepel-szigeti Szentábrahámteleke mindvégig lakott település volt, mely *Zsigmond*tól igen fontos kiváltságokat is kapott, s ebbe a magyar faluba települtek be Albert király engedélyével a török elől menekülő rácok az al-dunai Kovinból s két jobbágyfalvából, Bálványosról és Skronovecéről. S mivel a Csepel-szigeten „zsellérsorba” kerültek, Alberttől kértek és kaptak városi „közsabadságot”.

A valóságban Ábrahámteleke a XV. században már régen kihalt falu volt, és Zsigmond a délvidéki, Keve vármegyei Kovin (Keve) rác lakosainak adta a városi privilégiumokat. Utóbbiak 1440-ben menekültek el szülőföldjükről hajókon, és *I. Ulászló*val erősítették meg korábbi kiváltságaikat augusztusban, majd október 10-én szintén tőle nyertek letelepedési engedélyt a kihalt Ábrahámteleke pusztán álló Ábrahámtemploma körül, a Csepel-szigeti királyi birtokon. Nem kerültek „zsellérsorba” sem, mert az uralkodó a régi mezővárosi státusz valamennyi kiváltságát teljes egészében kiterjesztette az új rác telepre is. A kezdetben Ábrahámteleke, másként Kiskevi, utóbb Kevi, Ráckevei nevet viselő település tehát teljes mértékben délszláv alapítású és népeségű, privilegizált királyi oppidumként keletkezett 1440-ben, s a magyarok csak az ezt követő évtizedekben kezdtek beszivárogni falai közé, míg azután egy évszázad múltán már többségbe kerültek. Ez annál inkább ért-

hető, mivel a ráckevei délszlávok nem kis hányada maga is megmagyarosodott – miként a Skaricák – a teljesen magyar népségű alföldi környezetben, sőt 1543-ban, Székesfehérvár török kézre kerülésekor az ottani magyarság egy része is Kevibe menekült.

A fenti néhány problémától eltekintve, a verses krónika egyéb helytörténeti közlései – a mezőváros nevének eredete, halmaztelepülés-jellege, a rácok menekülésének körülményei, anyagi viszonyaik, a három templom építésének körülményei, a magyarok és a rácok templom-egyezsége, a leggazdagabb rác családoknak az Ábrahám-templom környékén történő kőház-építkezései, a mezővárosi határ elhomokosodása, a szántóföldi növénytermesztés áttolódása a Duna túlsó partjára, a Kevit benépesítő „sok nemzet”-tel kapcsolatos adatok, a heterogén etnikai összetételű népség egyetértésének megszűnése, a török hódítással és a vallási problémákkal járó ellentétek és viszálykodások, a város fényének, hatalmának fokozatos hanyatlása, az adózás és a bíraskodás „köz”-jellegével kapcsolatos információk, a Székesfehérvárról Ráckevére menekülő magyarokkal kapcsolatos híradás, a kor átlagemberére jellemző vallásos életszemlélet bemutatása, a legfontosabb utcák, közök, piacterek tételes felsorolása, az elnevezésükre vonatkozó magyarázat, s összességében a lassú hanyatlásában is jelentős anyagi-szellemi képességgel rendelkező, fejlett és népes mezőváros múltjának, jelenének, településföldrajzi képének, gazdasági-társadalmi viszonyainak ábrázolása – hűen tükrözi a latin, török, német, magyar és egyéb forrásokból is nyomon követhető városfejlődési folyamatot.

Mindezek révén az 1581-es históriás vers a késő középkori – hódoltsági – Ráckeve felbecsülhetetlen értékű helytörténeti forrása, melynek jelentőségét még inkább növeli az a körülmény, hogy ama hódoltsági területről származik, melyről hasonló jellegű, verses vagy prózai településleírás egy sem ismeretes ebből a nehéz időszakból, sőt a török deftereken kívül egyéb szórványadat is csak elenyésző mennyiségben vészelte át a háborús pusztítások és elemi csapások hosszú évszázadait. A sokoldalú humanista műveltséggel rendelkező, külföldi egyetemeken pallérozott elméjű prédikátor-költő ezzel a művével is hozzájárult a kis töredékeiben fennmaradt hódoltsági magyar művelődés gyarapításához. Az adott kor és hódoltsági terület viszonylatában, helytörténeti szempontból kiemelkedően értékes alkotást hozott létre, és a jelzett kisebb pontatlanságoktól eltekintve, összességében színvonalasan teljesítette a históriás vers elején önmaga által felállított követelményeket, melyeket a Duna-táj mai krónikásai is bizvást megszívlelhetnek:

„Jeles dolog mindent számon adni,
Mert az nem hágy soha meg csalatni.
Személyt, üdött s helyet kell nótálni,
Ha karunk bizony dolgot írni.”

Szemelvények a költeményből

Az immáron négy évszázados históriás vers jelentősége indokoltá teszi, hogy szemléltetés gyanánt közöljük a legfontosabb versszakait, melyekből megismerhetjük Skaricának a mezőváros keletkezésével, fejlődésével és települési viszonyaival kapcsolatos közléseit, és egyúttal ízelítőt kapunk a hódoltsági reformáció korának jellegzetesen magyaros verselési módjáról, szóhasználatáról is, melyek a maguk középszerű, többnyire ragrimes, vala-valás, monoton hangzásukkal leginkább *Tinódi Lantos Sebestyén* hadtörténeti tárgyú históriás énekeinek nyelvezetével, irodalmi színvonalával állíthatók párhuzamba.

1. Kik Kevibe akartok be menni,
Illik néktek először ezt tudni,
Hogy én rajtam nem kell haragudni,
Utszáimon hozzám tuttok jární.
2. Elegy belegy volt az én ülésem,
Sár, homok s víz miatt kerengésem,
De hogy lőn itt le telepedésem,
Sok horgas köz s ucza juta nékem . . .

5. Itt kapitány Kevétül nincs nevem,
Mint némelyek ítélnék felőlem,
Sem görög szó Kew az én nevem,
Noha vízzel mind körülül vétettem.
6. Eleitül fogva egy jámbortul,
Neveztettem az Szent Ábrahámtul,
Ábrahámnak megyés egy házáttul,
És környülem való sok szép fáttul.
7. Kovin végre, az után Kis Kevi,..
Lett nevem az ráczoktúl Ráczkevi,
Azért errül ha mind kezdünk szólni,
Az magyarokat is meg kell látni . . .
45. Hally szép dolgot immár az ráczokrúl,
Mert föl kelvén önnön hazájokból,
Az sok meg vett várak romlásábúl,
Budát érék mind egy akaratbúl . . .
48. Monda király: azhol teczik néktek,
Ám lássátok, telepedgyetek meg.
49. De az ráczok pénzessek valának,
Hazájokból kik el szakadának, . . .
51. Egy hajójuk alá igazodék,
És Csepelnek szigetét hogy érék,
52. Ki találják Ábrahám telekjét,
Ő szeretett békességes földjét . . .
54. Az derékon helyeket vevének,
És hamar keő házakat szerzének,
Gazdagsággal mert bővelkedének,
Többen is az után érkezének.
55. Kovin vala Szendörű megyében,
Bálványos és Skronovez ellenében,
Honnan valók első ki jövőben,
Város nevét hozának közinkben.
56. Mert ez falu Ábrahám teleke,
Várossá lőn és Kis Kevi neve,
Az után lőn Ráczkevi eő híre,
Kit sok egyéb nép is öregbíte . . .
63. Borbás nemzet jött vala utomban,
Az kérkedék egy lakodalomban,
Hogy mit nyerne egy esztendő tájban,
Költéné templom fundálásban.
64. Oly nagy gazdag vala árossága,
Hogy csak edgyik járások haszna,
Elég lőn az Szent Köröszt rakásra,
Más uta lőn torony csinálásra . . .
70. Tágas piacz, Malom piacz edgyik,
Széna piacz, Fa piacz negyedek,
Vagyon bennem Képes piacz ötödik,
Áros piacz, Rácz piacz hetedik.
71. Veszett dolog én bennem lakásod,
Utczáimnak te nevént nem tudod,
Nagy fel uctzát, Kép fel uctzát járod,
Mellyék uctzát oda fel számlálod.
72. Romlásábúl az jó Fehér várnak,
Fehér vári uctzát is adának,
Verésétül az len magh olajnak,
Olay verő néven edgyet hívnak.
73. Alátérvén Nagy all ucza edgyik,
Akasztófás, Makófalva másik,
Oldal ucza, Szénás ucza negyedek,
Szent Miklós uctzája ötödik . . .
76. Kevinek sok horgas uctzái közt,
Oldal uctzát teszed az többi közt,
Nevezhetni mesterséghez képest,
Ha ki abban életében nem rest.
77. Ki fel indulsz az Szent Ábrahámtúl,
Szoros közt és Fa közt érsz azontúl,
Rév köz ismét következik azontúl,
Köves köz, Szénás köz mindazontúl.
78. El alá eredvén ugyan onnan,
Oldal piacz jön elődbe ottan,
Ruhás oldal szabókrúl mondatván,
Boros oldal jó borokrúl aztán.
79. Te az Által uctzát Szent Kereszttel,
Hijad Szennyos oldalt nevével,
És az után halászok nevével,
Halász oldalt mongy Isten hírével . . .
81. Eleitül fogván nagy hűség,
Polgárimban lakott nagy egyesség,
Mostan penig gyűlölség s irigység,
Szivemet szakasztya nagy sok ínség.

Felhasznált források és irodalom:

Scaritus Máthé: Kevi Várassáról való szép Historia. = Pest megyei Levéltár. Ráckeve díszes városi protocolluma, a „bírói krónikás könyv” (1605–1836), 1–9. old., OSZK. Fol. Hung. 2904. 1–6. fol., OSZK. Quart. Hung. 2245. 1–6. fol., *dr. Lakatos Ernő*: A krónikairás tudományos és társadalmi jelentősége. = A modern krónikairás Pest megyében (A Pest megyei krónikairók 1967. május 22-én tartott első megyei tanácskozásának anyaga). Szerk.: – – – Bp. 1967. 8. old. (Pest megyei Levéltári Füzetek).

1.), *Stoll Béla–Varga Imre–V. Kovács Sándor*: A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig. Bp. 1972. 329. old. (Skarica Máté), *Skaricza Máté*: Szegedi István élete. (Latinból ford.: *Faragó Bálint*) Mezőtúr, 1906. 7–68. old., *Sipos Gábor*: Ráckevei reformátorok. = Tanulmányok a ráckevei járás múltjából. Ráckeve, 1972. 45–50 old.: *Kathona Géza*: Skaricza Máté Szegedi Kis István életrajza. = Fejezetek a hódoltsági reformáció történetéből. Bp. 1974. 81–144 old., *Horváth János*: A reformáció jegyében. A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete. 2. kiad. Bp. 1957. 432–433. old., *Herepei János*: Skarica Máté halála-ideje. = Protestáns Szemle, 1936. 17–20. old., *Klaniczay Tibor*: Ujfalvi Imre és az 1602. évi énekeskönyv. = Reneszánsz és barokk. Tanulmányok a régi magyar irodalomról. Bp. 1961. 164. old., *Uő*: A magyar irodalom története. I. 1600-ig. Bp. 1964. 499., 507. old., *Makkai László*: Pest megye története. = Pest megye műemlékei. I. Főszerk: *Dercsényi Dezső*. Bp. 1958. 102–103. old., *Kovács József László*: Adatok a ráckevei járás vázlatos történetéhez a honfoglalástól a XVIII. századig. = Tanulmányok a ráckevei járás múltjából. Ráckeve, 1972. 17–25. old., *Uő*: Ráckeve története. II–X. rész = Ráckeve – Aranykalász Híradó, 1979. III. évf. 1. sz. 10. old., 21. sz. 10. old., 3. sz. 10. old. 5. sz. 10. old. Uo: 1980. IV. évf. 1. sz. 10. old., 2. sz. 10. old., 3. sz. 10. old., 4. sz. 10. old. 5. sz. 10. old., *Káldi-Nagy Gyula*: Kanuni devri Budin tahrir defteri (1546–1562). Ankara, 1971. 85–95. old. *Uő*: A budai szandzsák 1559. évi összeírása. Bp. 1977. 261–268. old., *Kovács József–Losonci Miklós*: Ráckevei műemlékek. Ráckeve, 1968. 79. old. (Ráckevei Járási Füzetek. 3.), *Borkayné Kállay Ilona*: Régi házak Ráckeve kialakuló képében. = Műemlékvédelem, 1974. 3. sz. 165–170. old. *Veszprémi Fejes György*: A ráckevei református egyház és község története. Tahitótfalu, 1927. 5–15., 31. old., *Fegyő János*: Késő középkori lakóház leletmentése Ráckeve-n. = Studia Comitatus. II. Tanulmányok Pest megye múzeumaiból. Szerk.: *Ikvai Nándor*. Szentendre, 1973. 93–105. old., *Magdics István*: Diplomatarium Ráckeve-ense. Ráckevei Okmánytár. Kiadja: ----. Szfvár, 1888. 1–93. old., *Mészáros László*: „Elég merni is a nagyot” Skarica Máté ráckevei prédikátor-költő élete. = Theologiai Szemle. 1972. 9–10. sz. 307–315. old., *Uő*: A középkori ráckevei templomok története (XII–XVI. sz.) = A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Diákkörének Kiadványai. 1974. Szerk.: *Kóbor Jenő, Nagy István, Sipos József*. Szeged, 1974. 67–76. old.

Dr. Mészáros László

Bartók Béla Pozsonyban

Kiváló zeneszerzők, előadóművészek: *Mozart, Beethoven, Haydn, Liszt* fémjelzik Pozsony múltbeli kulturális életének jelentős zenei eseményeit. Itt született *Hummel* és *Dohnányi*, itt volt diák, innét indult el felfelé ívelő pályáján és ide tért vissza gyakran, mint kiforrott, nagy művész *Bartók Béla*.

Tizenhárom éves korában, 1894-ben érkezett első ízben Pozsonyba, amikor özvegy édesanyját az Állami Tanítóképző Intézet gyakorló iskolájába tanítónőnek kinevezték. A következő évben Bartók Béla a korábban már elkezdett zenei tanulmányait *Erkel Ferenc* fiánál, Lászlónál folytatta. Erkel László 1896-ban meghalt, utána *Hyrtl* zenetanár vette át zenei képzését. Közben folytatta gimnáziumi tanulmányait a Klarissza utcai gimnáziumban. Ezt adja tudtul *Dusan Kuzma* építésmérnök 1956-ban leleplezett emléktáblája az egykori gimnázium, a mostani Pedagógiai Könyvtár falán. szlovák szövege fordításban így hangzik: „Ebben az épületben 1892-től 1899-ig tanult Bartók Béla a kiváló magyar zeneszerző, a szlovák népdal nagy tisztelője és ismerője”.

Bartók diákkorában a házi muzsikálás nagy divatban volt. A fiatal Bartókot, mint jó gondnokást szívesen látták a kamarazenekarokban. Járt *Róth* tanfelügyelőhöz és a *Rigele* családhoz. Egy másik ilyen zenei központ *Dohnányi Frigyes* gimnáziumi tanárnál volt, a ház káprázatos tehetségű fiával, *Dohnányi Ernő*vel. Ezek a zenei élmények nagy hatással voltak az ifjú Bartókra, és hozzájárultak zenei képességeinek elmélyítéséhez.

Dohnányi Ernő gimnáziumi éve alatt kötött barátságot a nála négy évvel fiatalabb Bartókkal. A korán félárvaságra jutott, beteges és zárkózott fiú azonnal felkeltette érdeklődését, ösztönösen érezte, hogy jelentős ígéret húzódik meg a sápadt arc és a különös szem

A volt Klarissza utcai katolikus gimnázium Pozsonyban, ahová Bartók 1892 és 1899 között járt (Móser Zoltán felvétele)

mögött. Miután Dohnányi befejezte gimnáziumi tanulmányait, a vasárnapi orgonálást és az intézet első zongoristájának a helyét is a fiatal Bartók vette át.

A Pozsonyban eltöltött évek egységes zenei alapot adtak Bartóknak az európai zene-kultúra egészéből. Erre utalnak önéletrajzában a következő sorok: „... tizennyolc éves koromig aránylag elég jól megismerkedtem a zeneirodalommal Bachtól egészen Brahmsig. Wagnernél azonban csak a Tannhäuserig jutottam.”

Gimnáziumi tanulmányainak befejezése után Bécsben a Zeneművészeti Főiskolán sikerrel letette a felvételi vizsgát és az ösztöndíj kérdése is megoldódott. Dohnányi Bécs helyett Budapestet ajánlotta. Saját példájára hivatkozott és nagyon dicsérte tanárait: *Thománt* és *Koessler*t. A tanácsot elfogadták és eredeti elhatározásukat megváltoztatták. Bartók 1899 őszén jelentkezett a budapesti Zeneakadémián felvételire.

Mielőtt elhagynánk Pozsony város falait, látogassunk el a Csehszlovák hadsereg útja 3-as számú házhoz. A falon márványtáblát láthatunk, a dombormű Bartókot ábrázolja, a felirat pedig arról szól, hogy ebben a házban lakott. Az emléktábla *Ladislav Snopek* szobrászművész alkotása és Bartók születésének kilencvenedik évfordulóján 1971-ben leplezték le.

A századforduló előtti évben Bartók ugyan elhagyta a várost, hogy a budapesti Zeneakadémián folytassa tanulmányait, de kapcsolatai a várossal ezután sem szakadtak meg. Ide jött katonai sorozásra és gyakori betegeskedése idején gyógyulásra is. A család 1901-ben és 1902-ben az egész nyarat a Békés kunyhóban, a hegyi ligetben töltötte.

A Zeneakadémia elvégzése és tanári kinevezése után végleg elköltözött Pozsonyból. Édesanyja továbbra is itt lakott nővérével együtt, a tanítóképző gyakorlóiskoláját vezette egészen nyugdíjaztatásáig és csak jóval később, a húszas évek végén költözött Budapestre. Utolsó itteni lakásuk hosszabb ideig a Széplak – Obchodná utca 35 szám alatt volt. Bartók minden alkalmat megragadott, hogy anyját meglátogassa. Nyugati hangversenyűtjait lehetőleg úgy szervezte meg, hogy oda- vagy visszafelé utaztában egy-két napot itt töltsön. Más alkalommal is szívesen jött Pozsonyba. Természetesen a helybeliek érdeklődtek Bartók művészetére, ezért többször is hangversenyezett. Az elsőre 1904. január 13-án került sor, majd ugyanaz év november 10-én, két évvel később pedig 1906. november 4-én a Tulipánkert javára, továbbá 1920. április 16. és 1925. szeptember 25-én lépett fel. Az utóbbi hangversenyéről a HIRADÓ c. pozsonyi napilapban többek között a következőket olvashatjuk: „A Budapesti Filharmóniai Társaság Bartók rapszódiaját adta elő. A zongoránál maga a komponista, az új magyar zene egyedülálló, világhírű értéke ült. A hangverseny befejezése után a közönség óriási tapsal és ünnepléssel köszöntötte a szereplőket. Bartók Béla azonban nem jött elő.”

A következő koncertje 1931-ben volt. Ugyanebben az évben megalakult a város *Bartók Béla Dalegyesülete*. 1934-ben a Nemzeti Színházban tartott hangversenyéről a HIRADÓ tudósít: „Bartók Bélának egyéni akaratos, tradícióktól mentes zongorajátéka ritka élmény volt a zsúfolt terem közönsége számára. Az angol Purcell zongorára átírt kisebb szerzeményei és Kodály Zoltán gyönyörű Marosszéki tánca utánozhatatlan, férfias, acélos, tiszta és átgondolt játéka még az ellentmondókat is büvkörébe vonta. Különös varázsa volt Az éjszaka zenéje című újabb Bartók zongoraversenynek” – írta *Mezei Gábor*, a lap tudósítója.

Bartók művészi fejlődésében akkor áll be a fordulópont, amikor 1905–1906-os gyűjtőútjai alkalmával megismerkedik a népzénnel. Ez idő tájt kezdett szlovák, majd román népdalokat is gyűjteni. Gyűjtései nyomán nemsokára a szlovák népzénnél merített néhány kompozíciója látott napvilágot. Szlovák népdalgyűjteménye német nyelvű előszavában olvashatjuk: „Zenefolklorisztikával 1906-ban a magyar parasztszenei kutatással kezdtem el foglalkozni. Alig kezdtem azonban ehhez a munkához, láttam, hogy pusztán a magyar anyag ismerete egyáltalán nem elégséges a tudományos vizsgálathoz, s hogy hozzá legalább a környező népek anyagának lehető legalaposabb ismerete elengedhetetlenül szükséges. Ezért már 1906-ban a szlovák népzenei gyűjtéshez is hozzáfogtam és ezt folytattam megszakításokkal egészen 1918-ig”. Bartókot zólyomi gyűjtései vezették a szlovák népzene az ún. valasská-dallamcsoportjának nyomára. Ezt különösen fontosnak tartotta a szlovák népzenei anyag történetében, egyenesen benne látta a szlovák népdal legősibb, legeredetibb típusát.

Idegen földben alussza örök álmát. Nem teljesülhetett az a vágya, hogy hazájába visszatérhessen a háború befejezése után. Sírja kis bronzlappal van megjelölve, de emlékét az idők végtelenségig maradandó alkotásai őrzik.

Vörösmarty Géza

Ferenczy Istvánra emlékezünk¹

Rimaszombatban naponta sok ember halad el a református templom előtt, melynek külső falán látható a város nagy szülöttének, *Ferenczy István*-nak fehér márványból készült mellszobra. Az arra járók többsége azonban nem szentel különösebb figyelmet a szobornak, esetleg azt sem tudja, kit tiszteljen *Ferenczy* személyében.

A *Ferenczy*ek ősi fészke Debrecen volt. Innen érkezett a XVIII. században Gömör fővárosába a család rimaszombati ágának megalapítója, *Ferenczy István* lakatoslegény, a szobrász nagyapja. Házasságot kötött s 1761-ben megszületett a szobrász édesapja, ugyancsak *Ferenczy István*, aki folytatta apja mesterségét. Ifjabb *Ferenczy István* 1786-ban feleségül vette *Kálnay Mária*t, s kettejük gyermekeként született 1792. február 23-án *Ferenczy István*, a szobrász. A rimaszombati gimnázium kijárása után az ifjú *István* apja műhelyében tökéletesítette tovább szakmai tudását. Segédlevelet 1809. február 15-én nyert. Ebből az alkalomból egy céhládát készített s olyan zárat szerkesztett rá, melynek nyitját tapasztalt lakatos kollégái sem tudták megfejteni. Apjával csak egy évet dolgozott, majd 1810-ben a régi szokások szerint tapasztalati körútra indult. Budára érkezte után találkozott először a művészetekkel és beiratkozott *Rauschmann* híres rajziskolájába. Itt ismerkedett meg a kor képzőművészeti irányzatával, a klasszicizmussal és ezen belül a copf stílussal. Édesapja gyenge egészségi állapotának híre 1813-ban hazahozta Rimaszombatba, de 1814 májusában újból kezébe fogta vándorbotját és útját Bécs felé vette, ahol elsősorban ipari szaktudásának fejlesztésére törekedett. Mesterei fölismerték művészi adottságát és nem akadályozták ennek kibontakozását. Beiratkozott a Képzőművészeti Akadémiára. Az Akadémia pályázatot hirdetett és az első díjat sikerült *Ferczynek* elnyernie a Béke allegóriája című emlékmével. Ez arra ösztökélte, hogy művészi adottságát továbbfejlessze. Gyalogosan útnak indult bécsből Rómába.

Ferenczy István mellszobra Rimaszombatban, *Vaszary László* alkotása

¹ Halálának 125. évfordulóján (*Szerk*)

Római tartózkodása jelenti művészi fejlődésének második korszakát. Rómában szeretett volna a kor nagy művészeinek műhelyében, *Canovánál* dolgozni, de sajnos nem talált helyet, annak ellenére, hogy Canova szívélyesen fogadta. Továbbküldte a kor másik nagy egyéniségéhez, a dán származású *Thorvaldsen*hez, aki szintén Rómában élt. Ferenczy a mestertől egy darab márványt kapott, melyen meg kellett mutatnia kezűgyességét. Thorvaldsen arra biztatta, hogy ezután modell után alkosson, erről így számol be 1818. november 18-án öccsének: „Principálisom barátságos volt ugyan, de mégsem adott munkát a maga számára dolgozni, megígérte, hogy egy nagyobb darab követ ad és mindent, amit kívánok. Próbáljak valamit modell után dolgozni. Én az ő modelljei közül vehettem volna egyiket, de derék hazafiakat találván, miért dolgoznék idegeneken. Azért is 3. augusztai a kezemnél levő kuperstüek után a Csokonai mellyképihez kezdtem agyagból, aminek utána márványból dolgozni...” Csokonai-sobrát a Debreceni Kollégiumnak ajándékozza. Művét *Kazinczy* 1824-ben így méltatta: „A fej feljebb van minden magasztalásnál, nem a Csokonai feje, de gyönyörű feje, s gyönyörűen dolgozva.”

Szülőföldjére, Magyarországra 1824 őszén tér vissza. A Rómában töltött hat év során sok jeles emberrel kötött ismeretséget, a hazai lapok közölték sikeres pályafutását, és művei is hazaérkeztek. Ezután a magyar szobrászat megteremtését, valamint a hazai nyersanyag – a márvány – kutatását és egy szobrásziskola megteremtését tűzte ki céljául. Márvány után először is szülővárosa közelében, Gömör megyében kutatott, Csetnek és Tiszolc környékén. Az itt föllelt márvány azonban nem volt megfelelő minőségű, szobor alkotására alkalmatlannak bizonyult. A kutatást Dél-Magyarországon, Krassó-Szörény megyében, a Bánságban folytatta és itt, Ruszkabányán talált megfelelő magyar márványra, ahol márványbányát is nyitott.

Budán települt le, ahol kialakult körötte baráti társasága. Leghívebb barátai *Fáy* és *Vörösmarty* voltak. Fáy-nál találkozott 1826-ban először *Kazinczy*val is. Bekapcsolódik az első magyar nyelven megjelenő lexikon szerkesztőbizottságának munkájába is, mely 1831–1834 között, 12 kötetben jelent meg, Közhasznú Esméreték Tára címmel.

1831-ben elvesztette szüleit, házukat meg akarta tartani és emlékkertet kívánt létesíteni mellette. A ház a hajdani Kispáston állt, sajnos az épület a Rimaszombatban lezajlott városrendezés során eltűnt. Az egykori ún. Ferenczy-kert helyén, ahol visszavonulása után a műterme volt, jelenleg autóalkatrészbolt működik.

Ferenczy 1831-ben *Fáy* közbenjárása nyomán megbízást kapott a Rédey családtól az elhunyt *gr. Rédey László* síremlékének megalkotására. Ez 1834 augusztusában a nagyváradi Rédey-kertben levő kápolnába került. Ekkor merült fel az esetleges Szt. László szobor terve, amely azonban nem valósult meg.

1838-ban elkészült a Kecskeméten felállított Szántó-émlékmű, 1841-ben pedig a *Brunszvik* család megrendelésére alkotott *Brunszvik-émlék*, amit Alsókorompán, Nagyszombat mellett, a család birtokán levő templomban helyeztek el. Ferenczy anyagi helyzete rendeződött, 1834-ben házat vásárolt Budán, a Várban, melyet saját ízlésének megfelelően alakított át. Ekkorra már az egész országban ismert és elismert művész lett, ám a megrendelések az 1840-es évek elején mégis elfogytak.

A művész tevékenyen bekapcsolódott a szellemi életbe, mely a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság megalapítása körül zajlott. A kor egyik nagy eseménye az első állandó híd építése Pest és Buda között. Ferenczy föltételezi, hogy a híd szobordíszjeinek megalkotásával őt fogják megbízni, de ismét csalódnia kellett. Erről így ír *Toldy Ferenc*nek: „Nem voltam elég erős, nem voltam elég szerencsés művészi pályámat a magyar földön kivívni, s egyetlen kívánatom: legalább valami becsülettel és renddel leléphetni.” Tehát már visszavonulásra készül, mindazonáltal szeretne még valami nagyot, jelen-

Búsuló leány. Ferenczy szobra, a rimaszombati Gömöri Múzeum tulajdona. (*Borzi László* felvételei)

tőset alkotni, amiben kifejezésre juttathatná tehetségét és ízlését. Szeretne a megrendelők igényeitől, ízlésétől megszabadulni, és saját elképzelése szerint dolgozni. Vágyainak utolsó föllángolása a Mátyás-szobor tervében nyilvánul meg. Barátai, főleg *Vörösmarty*, *Fáy* és *Pólya* igyekeztek lebeszélni őt a visszavonulásról. Hozzájuk csatlakoztak Pest megye képviselői is, akik megalakították a Mátyás Emlékbizottságot, és felszólították a megyéket és városokat, járuljanak hozzá a Mátyás-szobor elkészítéséhez és fölállításához. Ferenczy tervezete a kor művészettörténeti szempontjából is ígéretesnek látszott, a mű Budapest egyik legszebb köztéri szobra lett volna. A Mátyás Emlékbizottság a következő felhívással fordult a megyékhez: „Adjunk a művésznek művészhez illő nagyszerű munkát.” Két tábor alakult, az egyik támogatta, a másik elutasította a gondolatot.

Időközben meghalt *Kölcsey*. A Kisfaludy Társaságon belül megalakult a Kölcsey Emlékbizottság, melynek élén Fáy állott. A bizottság elhatározta, hogy szoborban örökíteti meg Kölcsey emlékét, s Ferenczyt bízták meg a feladattal. A pénz gyorsan egybegyűlt, és Ferenczy tervét 1839. december 18-án elfogadták. A kész szobrot 1846 nyarán állították fel a Nemzeti Múzeumban.

Barátai, javítani akarván anyagi helyzetén, szerették volna elérni, hogy Ferenczyt nevezze ki az országgyűlés a Nemzeti Múzeum gondnokává. A javaslatot 1840 tavaszán a rendi országgyűlés elé terjesztették, de a felsőház elutasította. A Mátyás-szobor tervezete még nem is jutott nyilvánosságra, ám a sajtóban tovább folytatódott körülötte a szópárbaj. A támadásokra maga Ferenczy válaszolt a Pozsonyi Hírnökben és a Pesti Athenaeumban. A cikket német nyelven a Pester Tageblatt is közölte. Az energikus hangú írás nem segített az ügyön, inkább olajat öntött a tűzre.

A szobortervet 1840. március 15-én mutatta be Ferenczy az Emlékbizottságnak, mely nyomban elfogadta. A szobor gipszmásolata 1840 őszére készült el, s a főváros lakossága elé 1840. november 8-án tették ki közszemlére. A kritikai hangok egy időre elnémultak. A szoborterről kedvezően vélekedtek az osztrák lapok is. Kossuth Pesti Hírlapja is védelme vette Ferenczyt. Az ellenzők azonban újra támadásba lendültek. A végső dőfést *Széchenyi* adta meg Kelet Népe című röpiratában, amely 1841-ben jelent meg Pesten. A röpiratban sok igazság volt, de sok tévedés is. A korszerűtlen tervek között emlegette például a Mátyás-szobor nagyarányú tervét. Magát a gondolatot felségesnek, felemelőnek, de a költséges kivitel időszerűtlennek tartja. „Nincs szegény kis Ferenczynek kenyere, és megesik sok szív, s hogy kenyere legyen, ám rögtön a Mátyás szobori eszme támad fel a magyarnak egén, mint legfényesebb nyári nap.” A Kelet Népe egyhangú ellenállást váltott ki. Ferenczy mellett leghívebben *Vörösmarty* lépett fel cikkében, melyet az Athenaeumban közölt *Hazay Gábor* álnév alatt. Sem Ferenczy, sem *Széchenyi* nem tudta meg soha, ki volt a cikk szerzője. A cikk sorai annyira meghatották a művészt, hogy végrendelete értelmében öccse ezzel az újságlappal takarta le az elhunyt szobrász arcát 1856-ban.

Mivel az összegyűjtött pénzüsszeg nem volt elegendő a mű kivitelezéséhez, Ferenczy úgy döntött, hogy még egy próbát tesz. 1844-ben az országgyűléstől kérte az ügy támogatását. Szerette volna az uralkodót is megnyerni, Bécsben kihallgatásért folyamodott a császárnál. Azonban mindkét próbálkozása sikertelenül végződött. A kudarcok után, tudtára ébredve, hogy ügye végleg elveszett, belekezd élete utolsó, s egyben legnagyobb művébe, az Eurydike megformálásába. A szobor egy kígyómarástól haldokló nőalak.

A Mátyás-emlék körüli sikertelenségek nemcsak művészi ambícióit ölték meg, hanem anyagilag is teljesen tönkretették. A hozzávaló, amit a szoborhoz beszerzett, az olvasztókemence építésének költségei, a majdnem két éves munka adósságokba hajtották. Látván a helyzet kilátástalanságát, 1846 elején eladta budai házát és 1847-ben hazaköltözött Rimaszombatba, ahol visszahúzódva, magányosan él. Fönntartja kapcsolatát pesti barátai-val, de a kor nagy eseményeit csak mint kívülálló szemléli. A szabadságharcba és a politi-

kai életbe nem kapcsolódik bele. Kisebb megrendeléseket vesz föl gömöri földbirtokosoktól, akik műveivel díszítették kastélyaikat.

1853-ban felkereste pártfogója, *Brunszvik Júlia, Forray András* özvegye, s megkérte korán elhunyt fia síremlékének elkészítésére. Ferenczy elvállalta a munkát, s *Izsó Miklóst, Jankovecz Antal* tamásfalvi kőfaragómester legényét vette maga mellé segítőnek. A fiatalember tehetsége meglepte Ferenczyt, szeretettel foglalkozott vele, pályája követőjét látta benne.

1856. március 14-én írja utolsó levelét öccsének, romló egészségi állapotáról értesíti. Egyre jobban úrrá lett rajta betegsége, s július 4-én, reggel 5 órakor Rimaszombatban elhunyt. A régi temetőben tették örök nyugalomra. Jeltelen sírja az egykori Honvéd – ma Gorkij – utca helyén volt. Tölgyfa koporsóját márvány szarkofágba helyezték, amelyet maga készített. A sírba süllyesztették Eurydikét is, amit már előzőleg tűzvész károsított meg. Emléke lassanként a feledés ködébe veszett.

1902. június 4-én a Tompa Mihály szobor fölvatására Rimaszombatba látogatott *Beöthy Zsolt*, aki akkor a Kisfaludy Társaság elnöke volt. Beöthy szerette volna megtekinteni Ferenczy sírját. A jelöletlen nyughelyet *Fábry János* gimnáziumi tanár mutatta meg a vendégnek. Ezzel kezdődött Ferenczy hírnevének helyreállítása. Megalakult a Ferenczy Emlékbizottság, a fővárosi lapok cikkeket közöltek életművéről. A vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletet adott ki Ferenczy exhumálására. Földi maradványai a *Sándy Gyula* tervei alapján épített sírboltba kerültek a rimaszombati református templomban. *Stróbl Alajos* irányítása mellett *Vaszary László* carrarai márványból elkészítette Ferenczy mellszobrát. *Hevessy Pál* festőművész pedig restaurálta a megrongálódott Eurydikét, azután sírboltjába helyezték a szobrot is, ahol ma is látható. A szobor és a síremlék fölvatása ünnepélyes keretek között, 1909. szeptember 26-án zajlott le Rimaszombatban.

Ferenczy István emléke sajnos újból homályosodik szülővárosában. A háború alatt mellszobra megsérült, s évekre eltűnt eredeti helyéről. Körülbelül 15 évvel ezelőtt került vissza ismét. A márványszobor némán is köszönetet mond mindazoknak, akikben előtte elhaladva fölcsendülnek Beöthy Zsolt szavai: „Nyugodj nemes lélek, nem éltél hiába.”

Nyitray László

Fialla Lajos jó emlékezete¹

Bukaresti magyar emlékiróknak hívjuk azokat a tollforgató értelmiségieket, orvosokat, mérnököket, gazdatiszteket, papokat és tanítókat, akik a múlt században – jórészt az 1848-as magyar szabadságharc menekültjeiként – Havasalföldön éltek, ott tevékeny részt vállaltak a bukaresti, galaci, brailai, ploiesti-i magyarság művelődési egyesületeinek létrehozásában, közösségi életkereteinek kiépítésében és tapasztalataikat, egyéni élményeiket feljegyezték, könyvekbe vagy folyóiratokba mentették. *Koós Ferenc*, *Veress Sándor*, *Veress Ferenc*, *Oroszhegyi Józsa* és *Fialla Lajos* legnevezetesebb a bukaresti magyar emlékirók közül, műveik nemcsak nélkülözhetetlen források a múlt századi bukaresti magyar diaszpóra életének megismerésében, de az irodalom számára is becses emlékek. Ők alakították ki elsőnek a magyar diaszpóra-csoportok közül a demokratikus életvitel és nemzeti megmaradás máig érvényes törvényeit. A múlt századi bukaresti magyarság élet-szemlélete két fő elvre támaszkodott: beilleszkedés az ország életébe, a román nemzet megbecsülése és tisztelete, a törvények betartása, egyáltalán állampolgári lojalitás és felelősség, ugyanakkor, ettől elválaszthatatlanul érvényesítették a másik alapelveket, önnön hagyományaik ápolását, a közös művelődés demokratikus igényét. *Mikó Imre* gróf, „Erdély Széchenyije”, aki Kolozsvárról figyelte a bukaresti magyarság életét éppen ezeket az alapelveket tartotta – Koóshoz intézett levelében – a kisebbségi etnikai közösség jövőbe vivő, megtartó életvitelének.

Ezeknek a bukaresti magyar emlékiróknak egyik érdekes egyénisége volt Fialla Lajos, akinek a nevét nemcsak a magyar művelődéstörténet, de a román orvostudomány is feljegyezte, mivel a jelentős orvostudós, *Carol Davila* közvetlen munkatársaként nagy szerepe volt a bukaresti egészségügyi szolgálat kiépítésében, és különösen az 1877-es orosz–román–török háború idején, amely függetlenségi háború néven vonult be a román történelembe, a román katonarorvosi segélynyújtás megszervezésében.

Baján született, *Fialla Gyula* városi orvos hatodik gyermekeként. *Letűnt napjaimból* címmel 1903-ban Bukarestben kiadta életrajzi emlékezéseit – lazán összefüggő karcolatok alakjában –, s ebben epizódokat villant fel bajai gimnáziumi éveiről, a tanárokról, a városról, amely a világhíró *Jelky András* adta, a kalandos szabómestert, aki hazatérte után szintén leírta élményeit, és az öreg bukaresti orvos megindultan emlékezett az 1848-as forradalomra és szabadságharcra, amely fiatalságának szent kalandját jelentette. Minden oda nyúlt vissza, minden ott kezdődött el számára: 1848 március 15-én Pesten, a márciusi ifjak közelében.

„Március 15-én csunyán esett az eső . . .” – írja a felejthetetlen napról. – „Az egyetem előtt egy csoport, 30–40 ember, vállukra emeltek egy karcsú ifjú embert, aki a zsebéből egy papírost vett, és fennhangon, lelkesülve, kezivel hatalmasan lendülve szavai értelmét, kiáltott: Talpra magyar, hí a haza, itt az idő, most vagy soha, rabok legyünk vagy szabadok? . . .”

Az ifjú ember, ki e sorokat olvasta, Petőfi Sándor volt.

Napok folytak, minden óra hozott új híreket. Az Úri utcában létezett Pilvax kávéháza, ahova azelőtt is szoktam néha eljární, most mindennap kellett mennem, mert itten találkoztunk bajtársainkkal. Itten szoritottam számtalanszor kezét Petőfi Sándorral.

Ma is mintha látnám előttem. Ő alacsonyabb volt nálamnál, középtermetű, karcsú ember, hegyes szakáll fedte állát, és gyér bajusza volt. Szerény, komoly arcvonásai voltak, a kendő nélküli hosszú nyak még különösebbé tette az egész egyéni kifejezést. Nem beszélt

¹ Születésének 150. évfordulóján. (Szerk.)

sokat. Emlékszem, hogy a forradalom e napjaiban ő egy tenyérnél szélesebb kardot viselt, oly széles volt, hogy erről jó távolról meg lehetett különböztetni a nap többi hőseitől.

A Pilvax kávéházban azon napokban érdekesek és tanulmányosak voltak a társalgások. Ottan láttam naponta Vasvárit és az akkor még koszorútlan, de már jó hírű költőnkét, Jókai Mórt és még sokakat a forradalom nagyjaiból . . . akik elhullottak az idő sebes menetében.

Esténként felszólalt különös ékesszólású Vasvári vagy egyik-másik és felvilágosította a közönséget a napi kérdésekről, okult ezáltal a nép, gyarapodott az eszme. Alig múlt el néhány hét, és megváltozott, tágult a tanulók látköre. Valóban, mintha hártya hullott volna le szemeinkekről és vidáman, reménydús lélekkel néztünk a jövőbe.”

Ezt a forradalmi lázat csaták megpróbáltatásai követték, Fialla Lajos pedig közhonvéd-ként részt vállalt a szabadságharc küzdelmeiből is. Tizenhét évesen állt be katonának, és ott volt a csatákban Hegeyesnél, Szeghegynél, Kisbémél, Kamanicnál, Zentánál. Későbbi barátja, *Veress Ferenc*, aki tisztként szolgált a szabadságharcban, Bem seregében, úgy jellemezte az önkéntes honvédet, hogy a hátán cipelt „borjú”, a puskája meg a csákója együtt talán többet nyomott, mint ő maga.

Ha tizenhét esztendősen állt be a seregbe, akkor 1831-ben született, a Fialláról szóló irodalom ezt az évet tartja születési idejének. Ezt azonban nem támasztja alá eredeti születési bejegyzés, mivel Baja város evangélikus anyakönyvét csak 1840 óta vezetik. *Glück Jenő* aradi történész – aki 1977-ben román és magyar nyelven kiadta Fialla naplóját az 1877-es orosz–román–török háborúról – 1832-re teszi Fialla születését, mivel a bécsi egyetem anyakönyvébe (a szabadságharc leverése után Fialla Bécsben végezte az orvosegyetemet) a születés idejeként 1832. március 12-ét írták be. Itt még Fialla Adolf Lajosként szerepelt, de cikkeit, emlékiratát már csak Lajosként jegyezte.

Oly mély nyomokat hagyott Fiallában a szabadságharc, hogy egy 1890-ben, Koós Ferencnek – az akkor Brassóban működő tanfelügyelőnek – írt levelében ezeket írta: „Nekem historikus jogom volt Andrássy Gyula gróf temetésén részt venni, mert midőn 1851-ben az Újépület háta mögött in contumaciam felakasztották én annak szemtanúja voltam. Ott állottam tíz lépésnyire, s láttam azt a katonai auditort, aki felolvasta az ítéletet, láttam a hóhért, aki felszegte a bitófára Andrássy Gyula, Batthyány Kázmér grófok, Kossuth Lajos és több mások neveit. Én akkor az Újépülettel szemben laktam, hiába dugtam vánkosaimat és dunyhámat ablakomba, mégis minden reggel hallám elvonulni a katonai kíséretet az elítéltekkel . . . Kezet fogtam 1848-ban Pesten Petőfivel, Eötvös József báróval és 1847-ben Széchenyi István gróffal, s íme, ma mind a hárman ott állanak, s valahányszor Budapesten megfordulok, és látom szobraikat, meghatva állok előttük. Ott élttem át 1848-ban ama dicső napokat, midőn a szabadság megszületett.”

A bécsi orvosegyetem hallgatójaként Fialla Lajosnak, akit csak gyenge fizikuma mentett meg attól, hogy bajtársaihoz hasonlóan, megtorlásul besorozzanak a császár ármádiájába – önmagát kellett eltartania, hazulról nem nagyon várhatott segítséget. Hol ügyvédi irodában tisztviselősködött, hol a *Presse* című lapnak magyar újságok cikkeit fordította németre. Orvosi diplomával a zsebében hazament szülőföldjére, de ott nem bírta elviselni a Bach-rendszer terrorját. Így lett belőle „önkéntes emigráns” Bukarestben, miként barátja, Koós Ferenc tiszteletes nevezte. 1857-ben telepedett meg Bukarestben, és ott élt haláláig, 1911-ig.

Dr. Izsák Sámuel kolozsvári orvostörténész néhány évvel ezelőtt részletesen megrajzolta Fialla Lajos pályaképét. Korabeli forrásokra támaszkodva úgy jellemezte, mint szakmailag igen jól képzett orvost, becsületos, megértő embert, aki hamarosan Bukarest egyik ismert, tisztelt orvosa lett. Önéletírásában úgy jellemezte Fialla a maga foglalkozását, hogy az orvostudomány lenne képes igazán felemelni az embert, ha a beteg és az orvos

kapcsolatát nem aljasítaná le a pénz. Fialla a szokásos orvosi kötelességen messze túlmenően igyekezett segíteni a betegein. Gazdag bojári és polgári családok házi orvosa volt, de Bukarest szegényei, a kültelki munkások is mindig bizalommal fordulhattak hozzá. Ő maga is gyakran felkereste a külvárosi negyedeket, ingyen osztott szét gyógyszert az erreszorongóknak. „Népszerűsége különösen megnövekedett az 1864-es bukaresti árvíz idején tanúsított orvosi és emberbaráti tevékenysége nyomán” – írta Izsák Sámuel.

Két évvel Havasalföldre kerülése után Fialla Lajos már az anatómia és a szövettan tanára a Carol Davila által irányított Nemzeti Orvosi és Gyógyszerészeti Iskolában, a bukaresti orvosegyetem elődjében. Davila később a szemészeti tanszéket is rábízta. Fialla doktor tagja volt az Orvostudományi Társaságnak, majd az Orvos-sebészi Társaságnak, ez utóbbi két ízben is alelnökévé választotta. Versenyvizsgával előbb a Coltea, majd a Filantropia kórház főorvosa lett, ebben a beosztásban dolgozott 1883-ig. A Filantropia kórházban híressé vált szemoperációkat végzett, e téren szerzett tapasztalatait *Guérison de six aveugles-nés* (Hat született vak meggyógyítása) című tanulmányában foglalta össze. Egyik alapítója és szerkesztője volt a *România Medicala* orvosi folyóiratnak. Sok nemzetközi orvosi tanácskozáson – Berlinben, Bécsben – képviselte Romániát. Orvosi szakkönyveket fordított németről románra.

Forrástértékű dolgozatot közölt az 1877-es háborúról, illetve a Román Vöröskereszt tevékenységéről e háborúban: *Reminiscente din resbelul romano-ruso-turc, anul 1877 si rolul Societatei Crucea Rosie in timp de pace si de resbel* vagyis Emlékek az 1877. évi román–oros–török háborúból és a Vöröskereszt szerepe békében és háborúban (1906). Fialla doktor Turnu Magurele városában, előbb a Vöröskereszt kórházában, majd az Independenta nevű tábori kórházban irányította az egészségügyi szolgálatot: a bulgáriai harcmezőkről idehozott román sebesülteket ápolta. Ma igazi internacionalizmusnak nevezőnk azt az észinte áldozatkészséget, amellyel ez a magyar orvos – aki élete végéig megőrizte anyanyelvét, nemzetiségét – a szabadságért és függetlenségért küzdő román nép segítségére sietett. Ugy tekintette, hogy a bulgáriai harcmezőkön a népi szabadságvágy és az idegen elnyomás mérközik egymással. Megindító epizódokat jegyzett fel Fialla doktor az egyszerű katonák helytállásáról, bátorságáról: „Csodáltuk a katonákat, akik a kegyetlen ellenség mellett le tudták győzni az 1877-es tél kivételes nagy hidegét is.”

Fialla Lajos szíve mélyén nem harcias, hanem igen békés ember volt, ezért még inkább figyelemre méltó tevékenysége a harctéren, ahová önkéntesen kéredzkedett, ő, a 48-as magyar szabadságharc egykori önkéntese. Humanista emelkedettséggel gyógyította a „kegyetlen ellenség” sebesült katonáit is, mikor a harctérről visszatért. „Távollétem alatt a Filantropia kórházban lévő részlegem román és török sebesültekkel népesült be . . . Naponta több operációt is végrehajtottunk, részlegem egész személyzete a teljes kimerülésig dolgozott. Mivel állandó kapcsolatban álltam a törökökkel, kezdtem megértetni magamat velük, megtanultam a köszönésüket, meg tudtam magyarázni nekik, hogy miként vegyék be az orvosságokat, tudtam értekezni velük rendelés idején, s így üdvösen befolyásolhattam hangulatukat, amely nagyon letört volt, mint a legyőzött sebesülteknél általában lenni szokott . . .”

Majd szinte szózszerűvé lesz a hangja:

„Milyen sokat is törtük magunkat mi, orvosok a sebesültek gyógyításáért, és milyen elégtételt éreztünk, ha egy-egy ember életét megmentettük! De alig örvendhettünk tudományunk sikerének, jön az újabb csata, és a seregek pusztító fegyverei újra megsemmisítik a nemzetek virágát, az ifjúságot. Egy perc alatt olyan pusztítás támad, amit mi, orvosok nem tudunk többé helyrehozni . . . Meg vagyok győződve arról, hogy eljön majd az az idő, amikor . . . a kölcsönös tisztelet biztosítani fogja minden nép létét; a fegyvereket csak a vadállatok ellen fogják kézbe venni.”

Beke György

Baranya megye népességének és nemzetiségi megoszlásának változása 1945-ben

Baranya megye lakosságát a háborús viszonyok, majd a front átvonulása mélyen érintette. Különös jelentősége volt annak, hogy a déli megyehatár egybeesett az országhatárral és hogy a megyében jelentős arányban éltek nemzetiségiek, elsősorban németek, horvátok, szerbek. A megyei lakosság csökkenésének egyik mélypontja a front elől menekülő közigazgatási alkalmazottak, nyilasok, német nemzetiségiek és a pánikba esettek eltávozásával, a második a német nemzetiségiek kitelepítésével következett be. Helyüket csakhamar felöltötték a földreformmal és egyéb telepítési akciókkal érkezettek.

A benépesedési viszonyok a felszabadulás utáni első népszámlálás idejére már állandósultak, de a nemzetiségi arányok természetesen nem állhattak vissza. Több járásban az 1941. évi adatokhoz mérten már a népesség számszerű növekedése is tapasztalható.

Munkánkban a benépesedés első mélypontjával foglalkozunk. Megyei adatgyűjtés alapján ugyanis lehetőségünk van a front átvonulása utáni állapot hozzávetőleges pontosságú bemutatására, a népességet érintő veszteségek érzékeltetésére.

Pécs felszabadulását, 1944. november 29-ét követő néhány napon belül megalakult a város és a megye közös Nemzeti Bizottsága és csakhamar elkezdődött a közigazgatási munka. A megye területén, elsősorban Dráva mentén még súlyos harcok voltak, amikor az alispán 1945. január 8-án az általa összehívott tiszti értekezleten utasította a főszolgabírókat, hogy járásaik területén állapítsák meg a jelenlevő lakosság számát és a nemzetiség szerinti megoszlást.

A szóbeli utasítás tartalmát nem sikerült megállapítani, mert annak rögzítésére utólag sem került sor, a jelenleg még életben lévő köztisztviselők pedig nem tudtak érdemi felvilágosítást adni. Annyit azonban sikerült tisztázni, hogy a főszolgabírók az értekezlet után futár útján utasították a jegyzőket az összeírás elvégzésére, akik személyes tudomásuk alapján, esetleg a községi bírók bevonásával végezték munkájukat. Azt az állítást is elfogadhatjuk, hogy a jegyzők és a községi bírók ismerték a rájuk bízott települések lakóit annyira, hogy az általuk közölt adatok hitelesnek elfogadhatók. A nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó adatokat azonban – tekintettel arra, hogy ezek különböző politikai, jogi, gazdasági szankciókat is vonhattak maguk után –, némi fenntartással kell fogadnunk.

A számbavétel a járások zömében még 1945. januárjában megtörtént. A mohácsi járás eredményét 10-én, a hegyhátit 12-én, a pécsiét 18-án, a villányiét 19-én, a pécsváradiét 20-án, a szentlőrinciét 30-án az alispánnak meg is küldték. A siklói járás összesítőjét egy valószínű újabb utasításra április 11-én terjesztették fel.

Az elrendelés és a végrehajtás közötti rövid időből kitűnik, hogy nem szabályszerű népszámlálás történt, nem keresték meg a lakosságot és nem nyilatkoztatták a nemzetiségi hovatartozásról sem. Az eredményhez a közvetlen tudomás alapján, illetőleg az 1941. évi népszámlálás adatainak felhasználásával jutottak. Utóbbi módszer a hegyhátii járás je-

lentéséből állapítható meg. Ebben ugyanis közlik az 1941. évi népszámlálás eredményét, az elmenekült, de közmunkára igénybe vett német nemzetiségűek számát, a helyben maradt magyar, német, orosz, bolgár, olasz nemzetiségűeket és a távollévő katonákat.

Az összeírás nem egységes szempontok szerint történt. A hegyháti járás részletező módszerével szemben a siklói járásban a nemzetiségi megoszlást csak magyar, német, szláv és cigány tagolásban vizsgálták. Nem adtak választ arra, hogy a szlávok szerbek-e vagy horvátok, és a cigány kategóriát nemzetiségnek fogták fel. Ugyanez előfordul a mohácsi, a pécsi és a villányi járás jelentéseiben is. Mi a cigányokat a magyar nemzetiségiek között vettük számba. Kisebb mértékben eltérő a többi járás jelentése is, de közös bennük, hogy a legfontosabb adatokat a népesség számát, ebből a magyar, német, horvát, szerb nemzetiségiek számát közlik. Az eltérő részletességű összeírások nem tették lehetővé a nemzetiségek kellő mélységű megkülönböztetését, ezért ezeket az adatokat magyar, német, délszláv és egyéb kategóriák szerint dolgoztuk fel.

Az alispán illetékességi területe miatt az összeírás igazgatási kereteit a járások és a jegyzőségek adták. Nem vonatkozott a rendelkezés Pécs megyei jogú városra, ezért összeírást ott nem is végeztek. Mohácson szabályszerű népszámlálás történt március 18–24 között, amelynek eredményét április 4-én tették közzé.

A változás számszerű alakulását és arányát az 1941. évi népszámlálás eredményéhez viszonyítottan állapítottuk meg. Az alispáni iratokból előkerült ugyanis a népszámlálás eredményei alapján a községek összes népességéről, anyanyelvi és nemzetiségi hovatartozásáról készített adatsor. Jelentőségét az adja, hogy a már ismert adatokon, a lakosság összlétszámán és anyanyelvi megoszlásán kívül tartalmazza a nemzetiségi megoszlást is. Ebből az anyagból is hiányzik Pécs, valamint Mohács adata, emiatt az utóbbival – az illetékességi területre való tekintet nélkül – nem foglalkozunk.

Az összevethetőség érdekében az 1941. évi népszámlálás adatait és az 1945. évi összeírás eredményét ismertettjük járásonként és a járások adatait összesítetten is. Ennek érdekében a nemzetiségek részletezését az 1941. évre vonatkozóan is a fentebb meghatározott részletességben végeztük el.

Az 1941. évi népszámlálás eredményét járásonként vizsgálva feltűnő a népesség nagyságának, valamint a nemzetiségiek számának igen eltérő aránya. Az eredményekből is valószínűnek látszik, hogy a járáshatárok a nemzetiségi települések határaihoz igazodtak.

A magyarok abszolút többségben 1941-ben a hegyháti, a mohácsi, a pécsi, a siklói és a szentlőrinci járásban voltak, a német nemzetiségűek pedig a villányiban, valamint a pécsváradiban. Jelentősebb német tömb létezett a hegyháti, mohácsi járásokban, részarányuk 40% körüli.

A két mutatót összehasonlítva azt tapasztaljuk, hogy a járásokban a népesség csökkenése 11,1%-os. A legnagyobb 29,8%-os a csökkenés a német többségű villányi járásban, majd a mohácsi járás következik 20,7%-os, a pécsvárad 15,8%-os, a szentlőrinci 6,9%-os, a pécsi és a siklói egyaránt 6,5%-os, végül a hegyháti járás 4,5%-os csökkenéssel. Megállapítható, hogy ott legnagyobb arányú a fogyás, ahol a német nemzetiségűek alkottak jelentős tömböt. A pécsvárad járásban – ahol a német nemzetiségűek korábban abszolút többségben voltak – a csökkenés mértékét enyhítette a magyarok számának és arányának növekedése. (A járás területére ugyanis a háború alatt székelyek és csángók érkeztek.) Lényeges változás következett be a nemzetiségek arányában is. A magyarok aránya 20,0%-kal emelkedett, a németeké ugyanennyivel csökkent. A magyarok abszolút többségbe kerültek valamennyi járásban. A délszlávok aránya emelkedett, létszámuk azonban nem jelentős. Az „egyéb” kategória emelkedését elsősorban a hegyháti járásban összeírt tisztázatlan „katona” megjelölés okozta, őket ugyanis itt vettük figyelembe.

A lakosság nemzetiségi megoszlása Baranya megyében
1941 és 1945-ben

A járás neve	Nemzetiség	A lakosság száma, fő		A változás	
		1941	1945	száma, fő	aránya (1941=100)
Hegyháti	magyar	26 268	25 446	- 822	96,9
	német	17 852	12 269	- 5 583	68,7
	délszláv	-	1	1	-
	egyéb	11	4 420	4 409	-
	Összesen	44 131	42 136	- 1 995	95,5
Mohácsi	magyar	16 732	16 642	- 90	99,5
	német	15 065	7 942	- 7 123	52,7
	délszláv	-	610	610	-
	egyéb	11	19	8	-
	Összesen	31 808	25 213	- 6 595	79,3
Pécsi	magyar	37 499	35 184	- 2 315	93,8
	német	3 514	2 159	- 1 355	61,4
	délszláv	9	969	960	-
	egyéb	-	35	35	-
	Összesen	41 022	38 347	- 2 675	93,5
Pécsváradi	magyar	15 166	16 895	1 729	111,4
	német	18 362	11 347	- 7 015	61,8
	délszláv	192	143	- 49	74,5
	egyéb	-	18	18	-
	Összesen	33 720	28 403	- 5 317	84,2
Siklói	magyar	34 478	32 516	- 1 962	94,3
	német	1 131	336	- 795	29,7
	délszláv	47	599	552	-
	egyéb	132	-	- 132	-
	Összesen	35 788	33 451	- 2 337	93,5
Szentlőrinci	magyar	31 843	30 362	- 1 481	95,4
	német	742	4	- 738	0,5
	délszláv	1	15	14	-
	egyéb	85	30	- 55	35,3
	Összesen	32 671	30 411	- 2 260	93,1
Villányi	magyar	7 092	8 276	1 184	116,7
	német	8 982	2 857	- 6 125	31,8
	délszláv	-	247	247	-
	egyéb	149	11	- 138	7,4
	Összesen	16 223	11 391	- 4 832	70,2
Összesen	magyar	169 078	165 321	- 3 757	97,8
	német	65 648	36 914	- 28 734	56,2
	délszláv	249	2 584	2 335	-
	egyéb	388	4 533	4 145	-
	Mindösszesen	235 363	209 352	- 26 011	88,9

Községenként vizsgálva az eredmény: 1941-ben Baranya 304 községéből 220-ban (72,4%) a magyarok voltak abszolút többségben, 82-ben (27,0%) a német nemzetiségűek, egyben magyar–német, egyben pedig délszláv többség volt (0,3–0,3%). Relatív többségű nemzetiségi falu nem volt.

Ezzel szemben az 1945. évi összeírás szerint a 300 községből 241-ben (80,4%) magyar, 45-ben (15,0%) német, 1-ben (0,3%) magyar–német és 1-ben (0,3%) délszláv nemzetiségű többség volt. Relatív magyar többséget 4 faluban (1,3%), német relatív többséget 3-ban (1,0%) találtak.

Megállapítható, hogy a magyar többségű falvak száma emelkedett. Legerősebb az emelkedés a mohácsi és a villányi járásban, ahol a nemzetiségi viszonyok teljesen átrendeződtek. A mohácsi járás 14 német többségű falujából csak 1 maradt. Ugyanakkor a magyarok 4 községben relatív többségbe kerültek, míg 5 községben a német nemzetiségűek abszolút többsége relatív többségre változott. A délszláv többségű falvak száma azonos maradt. A magyar lakosság aránya azokban a községekben is nőtt, ahol abszolút többségük eddig is megvolt, sőt ott is, ahol kisebbségben maradtak.

Dr. Füzes Miklós

Perczel Mór eszméinek időszerűsége

Perczel Mór szobra. Bonyhád, Szabadság tér

A múlt század első felében Magyarország a bécsi félglyarmatosítás állapotában tengődött. A fejlődés a feudális társadalom megmerevedett rendszerének felszámolásától függött. Az *antifeudalizmust* akkoriban két kérdés jelentette: a jobbágyfelszabadítás és a közteherviselés. A köznemesi birtokos családból származó Perczel Mór álláspontja a jobbágykérdésben nagyon világos: „*A pór is ember, mégpedig olyan, mint a nemes.*” Amikor 1848 nyarán úgy látta, hogy a jobbágyfelszabadítás nem elégítette ki a szegényparasztságot, a tövény továbbfejlesztését javasolta a népképviselői országgyűlésen.

A nemesi adómentesség megszüntetésében véleménye a következő volt: „*Alig hihető, hogy találkozzék művelt ember korunkban, ki szíve rejtekében igazságosnak hinné a nemességnek közterhektől mentességét.*” Igazságtalannak és képtelenségnek tartotta azt, hogy az országos és megyei vezető-tisztviselőket kizárólag a nem-nemes fizeti, ugyanakkor a hivatalok betöltése „*kizárólag a kiváltságos osztálynak engedtetik.*”

A feudális állapot felszámolását döntőnek tartotta gazdasági felemelkedésünk érdekében. Programja szerint: „*Szegénységünk egyik kútforrása a közlekedési eszközök, gyárak,*

politechnikumok hiánya . . . Olyan intézkedéseket kell tehát előállítani, melyek hazánkban munkásságot és értelmességet terjesztenek, – amilyenek: nevelési intézetek, nemzeti bank, jó utak, csatornák, politechnikumok.”

Perczel Mór demokratizmusa alapvető változásokat akart az ország vezetésében. A feudális szellemű országgyűléstről mondta: „Rossz és hibás testülettel jó törvényt hozni nem lehet. Országgyűlésünk mostani szerkezetében – nem képviselvén az egész nemzetet, mint kellene – gyöngé és szűk alapokon áll.” A népképviselői országgyűlésben látta a fejlődés lehetőségét. És e nagy politikai átalakuláshoz döntőnek tartotta a nemzeti erők összefogását: „Erősödünk hát az egyesülés láncai által, olvasszuk össze a szétágazó érdekeket, így nem kell félnünk az enyészettől. . . Ha vagyunkat, életünket kell is feláldozni, iparkodni fogunk a népben egységet szervezni, és őt igazi érdekei megóvására fellelkesíteni.” Határozottan leszögezte: „Nincs szentebb kötelesség mint az: intézeteket akadályozni, melyek az emberek céljai megközelítését nehezítik.”

Hazánk függetlensége érdekében Perczel Mór még Kossuthnál is határozottabban és élesebben fogalmazta meg álláspontját: „Amennyiben az ország elmulasztja magát . . . Ausztria karjai közül kiszabadítani – ha nem bírja megszüntetni gyarmati alárendeltségét, úgy . . . nem érdemes arra, hogy politikai alkotmányos önállóságát fenntarthatassa . . . Nem árt azokat, kik nemzetünk meggyilkolására vétkes kezeiket emelik, figyelmeztetni, hogy a népnek az önvédelem természetes és soha meg nem tagadható jogánál fogva nemcsak szabad, de kötelessége magát és hazáját megmenteni.”

Már a forradalom előtt öt évvel, 1843-ban mint Tolna megye országgyűlési követe nyíltan beszélt Pozsonyban a várható fejleményekről: „Azt mondják, Magyarország távol van a revolúciótól, s ez igaz is, ha megadatik az országnak, ami az országé. De nincs messze, ha legfőbb kívánataink háttérbe szoríttatnak.”

1848 márciusában az európai forradalmi hullám átcsapott hazánk határain is. A forradalmat előkészítők lázas munkájában ott találjuk Perczelt, aki ekkor az ország egyik legnépszerűbb politikusa volt (Pécs, Székesfehérvár díszpolgára). Egyes feljegyzések szerint részt vett a forradalmi programot tartalmazó 12 pont szerkesztésében. Március 15-én megválasztották a Közcsendi Bizottmányba. A Pesten sűrűn tartott népgyűlések gyakori szónoka volt. Már április első napjaiban követelte a magyar függetlenség megvédésére az önálló magyar hadsereg megszervezését.

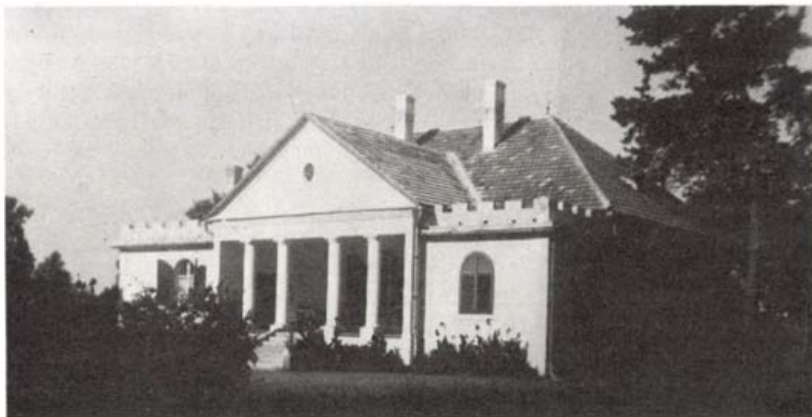
Bonyhád fiának *antiimperializmusát* az a jelmondata bizonyítja legjobban, amelyet életprogramjaként fogalmazott meg: „Egy nemzet, mely más nemzet elnyomására ad segílyt, . . . magára mondja ki a kárhozatot.” Amikor 1848 szeptemberében Jellasics vezetésével megindult a támadás, önként jelentkezett a haza és a forradalom megvédésére. Perczel a szabadságharc toborzásában élen járt. A nemzetőrökkel együttműködve így lett részese a szabadságharc első lelkesítő győzelmének Pákozdnál és Ozoránál. Három harctéren működött mint vezénylő tábornok. 1848 őszén gyors muraközi bevonulása, az osztrák–horvát seregek kiszorítása bámulatba ejtette a közvéleményt. Letenye, Csáktornya volt e győzelmek központja. 1849 telén a Duna–Tisza közti, Szolnok térségében folytatott csatározásait legsikeresebb hadműveleteinek könyveli el a hadtörténet. Ugyanis Perczel fedezte a kormány Debrecenbe menekülését, és biztosította az új főváros védelmét. Március–áprilisi támadásával megmutatta, miként lehet Bácskát villámgyors csapásokkal megtisztítani az ellenségtől. Szenttamási diadala után a legnépszerűbb tábornokok egyike, akinek nevét katonadalokba foglalták:

Perczel Mór katonája
A falakat mind megmászta,
Muszkát, rácot és németet
Minden pokolba kergetett.

Perczel Móric aranycsillag
Ott Szenttamás alatt ballag,
Siratgatja halottait,
Kossuth Lajos katonáit.

Perczel Mór tábornok nem volt hiba nélkül való vezető, de páratlan munkabírása, lelkesedése, kockázatvállalása elismerést váltott ki katonái között. Szabadságharcunk egyik legértékesebb egyénisége, a forradalmi tábornok típusa volt!

A szabadságharc bukását követő 18 évi száműzetés tetet-lelket gyöttrő nyomorúságát nem idézzük itt fel. E tragikus időszaknak van azonban egy olyan dokumentuma, amelyet a berzéki családi levéltár iratanyagából mindössze másfél évtizede ismerünk csak, és amely Perczel Mór életútjáról az eddig elmondottakat alátámasztja. 1860. áprilisában Marx Londontól levéllel kereste fel az angliai Jersey-szigetén nélkülözések között élő tábornokot és azt írta neki: „Az ön nevét jelöltem meg, mint a magyar katonai emigráció tagjai közül az egyetlenét, aki nem tartozik a megvásároltak közé.” (Ez utalás az emigrációban élő Kossuthnak arra a helytelen lépésére, amellyel hazánk sorsának újra napirendre tűzését a reakciós III. Napoleontól, majd Bismarcktól remélte.) Marx értékelésében Perczelt az európai – tehát nemcsak a magyar, hanem az európai – szabadság „egyik legkiválóbb előharcosá”-nak nevezi.

A berzéki Perczel kúria

Perczel Mór Bonyhádön született és ott is halt meg (1811. november 11.–1899. május 23.). A városban hagyománya van a Perczel család tiszteletének. Már 1933-ban a fasiszta Gömbös-kormány idején felállítottak egy Perczel-domborművet. Akkor az irredenta-soviniszta eszmék erősítésére akarták felhasználni a tábornok emlékét. Ha sejtették volna, hogy Marx „különös nagyrebecsüléssel” kereste fel soraival „az igen tisztelt tábornok urat”, akkor bizonyára nem sajátítják ki a magyar reformkor és forradalom e nagyrebecsülést érdemlő alakját. Ma már pontosan ismerjük Bonyhád szülöttének forradalmi nézeteit, tetteit. Ez készítette a várost 1979-ben – a tábornok halálának 80. évfordulóján – arra, hogy a Szabadság téren felállítsa Perczel Mór mellszobrát (Kiss György alkotását). Az emlékmű – a közelben lévő Vörösmarty-emléktáblával együtt – azóta figyelmeztet bennünket: „Hazádnak rendületlenül légy híve, óh magyar!”

Kolta László

Maderspach Károlyné megszegyenyítése

100 éve – 1880. december 6-án – hunyt el *Maderspach Károlyné*, az 1848-as szabadságharc meggyalázott nagyasszonya, ki életében megszegyenyítéséért nem kapott hivatalos elégtételt. Lássuk, mi is történt 1849 gyászos augusztusában a Délvidéken!?

Maderspach Károlynak, társával együtt, Ruszkaabányán volt vasüzeme. A szabadságharc alatt ágyúkat és golyókat öntöttek a honvédsereg számára. A lengyel származású *Maderspachné* a nemzetőrség felállításánál tevékenykedett, oly sikeresen, hogy 16 és 17 éves fiai is beálltak honvédek. A német eredetű család bátran kiállt a szabadságharc eszméi mellett. Sógora, *Maderspach Ferenc* nyugalmazott százados, 1848 tavaszán újra fegyvert ragadott. Vitézségéért előbb őrmaggyá, majd pedig ezredessé léptették elő. Még a szabadságharc idején, mint honvédtiszt halt meg. Haynau – elvetemült gonoszságára jellemzően – Zsombolyára történt bevonulásakor, megparancsolta *Maderspach* tetemének kiásását és felakasztását. A család elleni gaz terve akkor nem sikerült, megbukott a helyi lakosság ellenállásán. Talán ez is közrejátszhatott abban, hogy bosszúját a család másik tagján, a védetlen nőn, töltse ki. 1849 augusztusában, a tragikus világosi események után, megindult a menekülő áradata az akkor török fennhatóság alatt levő területek felé. Augusztus 21-én még *Bem* haladt át Ruszkaabányán, a következő nap már bevonult a császári sereg. *Gröber* osztrák kapitány „Takarodjék a házába! Ön fogoly!” kiáltással vonta *Maderspachot* felelősségre. Másnap – nagy megdöbbenésre – úgy rendelkezett, hogy a feleségét vigyék Kárársebesre. A nyáron szabadságfának elnevezett fa alá térdeltették, még papot is rendeltek melléje. Halálára várva, elszörnyedve látta, hogy négy katona, nyírfaágakból készített vesszőkkel közeledik feléje. Hiába fordult a kapitányhoz hivatkozva, hogy neki is van anyja, hiába kérte a többi tisztet, végső kétségbeesésében a legénységet, hogy mentse meg a meggyalázástól, meztelen testét megkorbácsolták.

Férje, részben félve a szabadságharc alatti tevékenysége miatt megtorlástól, részben felesége megszegyenyítettése miatt, még aznap fejét ágyúra fektetve s azt elsütve, öngyilkos lett.

Gröber kapitányt ezután őrmaggyá léptették elő. Az egykori honvéd főhadnagy, *Maderspach János*, a meggyalázott asszony fia, vett elégtételt *Gröber*en, mikor egy alkalommal a verseci kávéházban biliárdozónak fején a dákót darabokra törte.

Maderspach Károlynét a budai vízivárosi temetőben helyezték örök nyugalomra. Sírja onnan a régi Németvölgyi temetőbe került. A Kerepesi temető Nemzeti Pantheonná történő átalakítása során, 1963-ban a többi egyéni sírban nyugvó honvéddel együtt *Kossuth* Mauzoleuma mellé vitték át hamvait. Csak a közös sír maradt Budán, a rajta levő emlékművel. *Kossuth* mellett „nyugszik tehát a szabadságharc több neves asszonyával”, példaként említve meg közülük, az aggkort megért *Damjanichnét*, a szintén aradi vértanú *Schweidel* és *Lázár* tábornokok özvegyeit és *Csizarovits Mária*t, ki fegyverrel a kezében védte a hont annak idején.

Dr. Szele Lajos

Kempelen emlékek Jászberényben

Egy fekvő vörös márvány sírkölap látható a jászberényi Fehértói temetőben. Irodalomtörténeti, helytörténeti emlék. Egy sírkő, amelyhez *Arany János* verset írt . . .

Azok közül, akik az elmúlt esztendőkből a televízió képernyőjén látták a regényes filmsorozatot *Kempelen Farkasról*, vagy akik olvasták a nemrég elhunyt *Szalatnai Rezső* Kempelen a varázsló című regényét, bizonyára kevesen tudják, hogy a híres magyar polihisztor dédunokájának, *Kempelen Győző*nek felesége, a múlt század egyik neves magyar íróője és kislány nyugszik a sírkő alatt. Talán még kevesebben tudják, hogy Kempelen Győző a múlt század ötvenes éveiben rövid ideig a jászberényi gimnázium tanára volt.

Róluk szeretnék megemlékezni.

Kempelen Győző 1829-ben született Budán.¹ Édesapja, *Kempelen Lajos* állami, pénzügyi tisztviselő volt, egyébként ismert természetbúvár, entomológus.² A szülők különváltan éltek, az apa Bécsben, az anya – *Wittorf Franciska* – a gyermekekkel Magyarországon. Győzőt papnak szánták. Kalocsán és Pécsen járt iskolába, majd 1847-ben Rómába küldik teológiára, ahol a Collegium Germanicum et Hungaricum növendéke lett. A szabadságharc hírére azonban 1848-ban titokban elhagyja Rómát és hazaszökik. Itthon lelkesen csatlakozik a forradalomhoz, belép a honvéd seregbe és vitézül harcol. Így emlékszik meg erről: „Nem egyszer néztem szemébe a halálnak . . . Jól emlékszem, egyszer – Szeghegy és Verbász között volt – tizenegy embert lőttek el mellőlem egy délelőtt . . . Derék tábornokom Guyon, midőn látta állásom veszélyes voltát, mellettem ellovagolva szokott kedves modorával mondá: Ik gratuliere, dasz sie nok leben . . .”³

A szabadságharc leverése után a *Pesti Napló* munkatársa lesz. 1851. november 12-én feleségül veszi *Tóth Riza* (Teréz) írónőt, *Tóth Kálmán*nak, a népszerű költő, író és szerkesztőnek nővérét. Pestről Szegedre költöznek, abba a városba, amely annak idején lelkes 48-as volt, s ahol a bukás után ez a negyvennyolcasság nemcsak a politikai, hanem a társadalmi vonatkozásokban is tovább élt. Itt érzik jól magukat. Az állandó, biztos munka és megélhetés hiánya azonban átmenetileg elmozdítja őket Szegedről, 1857 őszén Jászberénybe költöznek.

Kempelen Győző itteni munkásságáról csak a szűkszavú gimnáziumi évkönyvekből olvashatunk. Jászberényben 1857-ig kizárólagosan a ferencendi szerzetes tanárok tanítottak, s a gimnázium 1856/57-es értesítője még ezt a címet viselte: Tudósítvány a Sz. Ferencendi jászberényi algymnasiumról. A cs. kir. közoktatásügyi minisztérium 1857. november 17-én engedélyezi és ismeri el nyilvánosnak a jászberényi gimnáziumot. Az 1857/58-as tanévben tehát lényeges változások történnek a gimnázium életében, a tanítás módjában, a tantervben. A szerzetes tanárok mellett polgári tanárokat is alkalmaznak. Ekkor nevezik ki a „tanbizottmány” felterjesztésére Kempelen Győzőt is tanárnak a gimnáziumba, amely ekkor még csak négy osztályú, s így a mai általános iskola felső tagozatá-

¹ A születési és halálozási adatok az illetékes anyakönyvekből, lexikonokból, némely forrásokra nem hivatkozott életrajzi adatok a Kempelen család hagyományaiból, illetve Kempelen Béla: A Kempelen család története c. kéziratból (Bp. 1939.) valók. Itt szeretném kifejezni köszönetemet a jászberényi Lehel Vezér Gimnázium helytörténeti szakkörének, különösen vezetőjének, *Csomor Józsefné* tanárnőnek, aki a Kempelen Riza síremlék felkutatásában 1977-ben szakkörével együtt segítségemre volt.

² Főleg pókokkal foglalkozott. Egy Egerből származó új pókfaj, illetve változat miatt *Herman Ottó*val vitába is keveredett az 1870-es években.

³ *Kempelen Győző*: 7 hét Josefstadban. Szeged, 1861. 137. old. – Guyon rossz németeségű szavai magyarul: „Gratulállok, hogy ön még él!”

nak felel meg. Kempelen a történelmet és a földrajzot, valamint a német nyelvet tanítja, s osztályfőnöke az I. osztálynak.⁴

Kempelen már Szegeden is kitűnt azzal, hogy igyekezett a város történetére vonatkozó levéltári anyagokban búvárkodni. Ezt a munkát – kedvtelését – Jászberényben is folytatja. Megírja történelmi tanulmányát a városi tanács levéltárában lévő 140 eredeti – illetve *Repiczky János* által lefordított – török okmány alapján. Tanulmánya A törökök a Jászságban címmel jelenik meg a gimnázium 1857/58-as évkönyvében. Két évvel később a *Hazánk* című folyóiratban is napvilágot lát tanulmánya. A Jászság a török foglalás idejében, 1565–1685 címmel.⁵ Tanulmányaiban bőven hivatkozik történelmi és helytörténeti forrásokra és a 140 török okmányból 82-nek anyagát dolgozta fel. Igen érdekes forrásmunkák és olvasmányok manapság is a helytörténészek számára!

1858-ban súlyos csapások érik. Az év első napján elveszti feleségét, majd április 4-én kislfia, a nyolchónapos Farkas is a jászberényi temető földjébe kerül, édesanyja mellé. Mindezek ellenére fáradhatatlanul dolgozik magyar nyelvi tankönyvein, mert – mint egyik tankönyvének előszavában írja – „... a néptanodai . . . tankönyvek, jelesen a hazai nyelvünk oktatásához szükségesek, fájdalom, nem állnak a közkíváalommal egy arányban”.⁶ Mindezt akkor, amikor Bécs igyekszik a német nyelvet újra a magyarokra erőszakolni. 1858. május 15-én az illetékes tanügyi hatóság meg is inti a magyar középiskolákat, mivel „a német nyelv sikeresebb oktatási kívántatik”.⁷ Érdemes megjegyezni, hogy pl. az 1851/52-es tanévben minden tanári vagy tanügyi értekezlet jegyzőkönyvét kizárólag német vagy latin nyelven volt szabad felterjeszteni! Mikor 1860-ban némi enyhülés mutatkozott, és minden iskolától hivatalosan megkérdezték, hogy milyen nyelvet választanak az oktatás nyelvül, Jászberény tantestülete egyhangúan a magyar nyelv mellett állt ki.⁸

1857-ben már megjelent Szegeden az *Útmutatás a hangoztatás útján olvasástanításhoz* című tankönyve. Jászberényben írja az 1858-ban kiadott *Magyar nyelvtani gyakorlókönyv*-ét, 1859-ben pedig az *Útmutatás a Honisme előadására*, valamint a *Magyar helyesírás* című tankönyvei jelennek meg. 1860-ban *A magyar nyelv gyakorlati tanfolyama* kerül ki a nyomdából, ez kézi- és segédkönyv a tanítóképezdei tanárok és tanulók, valamint az elemi iskolai tanítók számára. A négykötetes mű második kötetét *Visontay* (Preszner) *János*, a jászberényi gimnázium akkori igazgatója írta.⁹

A tankönyvíráson kívül szépirodalommal is foglalkozik. Írói tevékenységét így értékeli: „azok közé sorozom magamat, kik minden úton óhajtkák, hogy gazdaguljon irodalmunk”.¹⁰

Rövid jászberényi tartózkodása után ismét Szegedre tér vissza. Újra megnősül. Felesége a jászberényi származású *Koór Flóra*.¹¹ 1859-ben megindítja a *Szegedi Híradót*. Ugyanezen évben kiadja a *Kazinczy-ünnep Magyarországon 1859-ben* című írását, ami merész vállalkozás volt az akkori időkben. *Széchenyi István* öngyilkossága miatti tüntetések szer-

⁴ Az adatok a jászberényi gimnázium 1857/58-as, illetve az 1879/80-as értesítőjéből valók.

⁵ A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1850–1870. Akadémiai, Bp. 1977. – Az 1734, 1735 és 1737 számmal jelölt bibliográfiai adatok.

⁶ *Kempelen Győző*: A magyar nyelv gyakorlati tanfolyama I. kötet, IV. old. Szeged, 1860.

⁷ A jászberényi gimnázium 1857/58-as értesítőjéből.

⁸ A jászberényi gimnázium 1879/80-as értesítőjéből.

⁹ *Preszner János*, aki *Visontay*-ra magyarosított, 1857-től 1873-ig volt a jászberényi múzeum igazgatója. Sírja csak pár lépésnyire van Kempelen Rizáétól.

¹⁰ A 6. jegyzetben idézett mű, I. kötet 3. old.

¹¹ A Koór családra vonatkozóan mindössze annyit sikerült megtudnom, hogy az 1845–1870 közötti években *Koór János* orvos – medicus – volt Jászberényben. 1867-ben tagja volt a gimnáziumi tanbizottságnak is. Koór Flóra Kempelen halála után *Péterfalvi Nagy Sándor*hoz, a *Szegedi Híradó* felelős szerkesztőjéhez ment férjhez. Leányuk: *Nagy Ibolya*, a budapesti Nemzeti Színház örökös tagja volt.

vezése, bátor cikkei miatt 1860. szeptember 7-én letartóztatják és Josefstadt-ba, a II. József idejében épített csehországi katonai erődvárosba internálják.¹² Negyvenhét napig tartják itt fogságban, több „politikailag megbízhatatlan” magyarral együtt. Többek között *Pesty Frigyes*szel, a neves történésszel, aki ekkor már a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.

Internálásának élményeiről könyvet írt *7 hét Josefstadtban* címmel. Ebből a naplószerű könyvből tudjuk meg azt is, hogy testvéröccse, Gyula – aki a szabadságharcban való részvétele miatt büntetésből, az egyik osztrák huszárezredbe volt besorozva, s éppen tartós szabadságon volt otthon Szegeden – sem kerülhette el sorsát. „Szegény testvérem, Gyula nálamnál rosszabbul járt. Ugyanaz nap, midőn engem elfogtak, őt a gróf Haller huszárezredhez, melytől szabadságon volt odahaza, elvitték . . . Anyám írta, hogy Gyula öcsémtől levelet kapott Veronából, melyben jelenti neki, hogy Bécsben nem volt szabad édesatyját meglátogatnia, Velencében egy Szegedről érkezett sürgöny folytán vasra verték, négy napig ott maradt így, a végre Veronába kísértetett . . .”¹³

Kempelen Győző Josefstadtban is emlékszik Jászberényre, ott hagyott szeretteire, az élőkre és a holtakra:

„A hazaszeretet lévén első és legszentebb érzeményem, melyet megtagadni a bitófa alatt sem tudnék, első kívánatom, hogy testem az édes anyahon drága kebelén pihenjen azon sírboltban, melyet a jászberényi temetőben magasztos szellemű Rizám számára készítették, ki mellett szerelmünk édes gyermeke, kit szépapja, a híres sakkgépkészítő Kempelen után Farkasnak neveztem, nyugszik . . . Szegény kis fiam szívesebben osztotta meg édes anyja hideg kövekkel kirakott szűk boltozatát, mint hogy atyjával, kire már olyan édesen tudott mosolyogni, a világ keserves tömkelegében maradjon . . . Ha Josefstadba nem hoznak, ez év őszén akartam Ibolykát, a budai temetőben nyugvó kis leánykámát is e sírboltba hozatni, hogy mindnyájan együtt legyenek . . .”¹⁴

1860. október 23-án szabadul s megengedik, hogy hazatérjen Magyarországra. „Pesten két nap alatt elvégezve legsürgősebb teendőimet, szeretett nőmhöz siettem Jászberénybe, hol rabságom nagy részét szülőinél töltötte.”¹⁵

De nem marad Jászberényben, átmenetileg visszatér Szegedre. 1860. december 8-án Csongrád megye törvényhatósági bizottsága tagjává választják, december 20-án a vármegye tiszteletbeli aljegyzőjévé nevezik ki, 1861. január 5-én pedig Szeged város városi képviselője és tiszteletbeli főjegyzője lett.

Majd Pesten kezd el újra dolgozni és a *Hon* állandó munkatársa lesz. Regényei jelennek meg, népszínműveit adják elő a budai népszínházban.¹⁶ De nem zárkózik el a közéleti tevékenységtől sem. 1862. december 16-án *Széchenyi Ödön* – Széchenyi István fia – kezdeményezésére megalakul Pesten a tűzoltó szövetség. Az alakuló gyűlésen a szövetség működésére vonatkozó tervezetet Kempelen olvassa fel.¹⁷ Feltehetően összeköttetésben állott az emigrációval is. Erre utalnak *Lővei Klára* következő sorai: „1864-ben, Párizsból visszajövet, Kempelen Győző korán elhunyt írótt kellett felkeresnem Budapesten a Vas utca 12. szám alatt.”¹⁸

¹² Ma Joseföv, Csehszlovákiában Hradec Králove-től északra.

¹³ A 3. jegyzetben idézett mű, 118. old.

¹⁴ Ugyanott, 141–142. old.

¹⁵ Ugyanott, 220. old.

¹⁶ *Kempelen Győző* megjelent műveinek bibliográfiáját lásd *Színnyei József*: Magyar írók élete és munkái. V. kötet. Bp. 1897. 1461–1463. hasáb.

¹⁷ *Roncik Jenő*: Gróf Széchenyi Ödön. Debrecen, 1938. 127. old.

¹⁸ *Dr. Sáfán György* szerk.: Teleki Blanka és köre. Budapest, 1963. 510. old.

1864. április 11-én újabb csapás éri: Győző fia is meghal. Majd beteg szíve felmondja a szolgálatot. 36 éves, amikor 1865. április 6-án Pesten meghal. Kívánsága nem teljesül, nem kerül a jászberényi sírboltba, Pesten temetik el. Öröksége csak ennyi: „Nőmnek vagyont nem hagyhatok, hiszen a magyar nemzet napszámosságának, az íróknak vagyonuk nincsen”.¹⁹ Kempelen Győző hamvai a budapesti Mező Imre úti (volt Kerepesi) temető 34/I. parcellájában pihennek, unokatestvére, *Kempelen Béla*, a budapesti hivatásos tűzoltóság első főparancsnokának díszhelyen levő sírjában. Hamvait 1914-ben temették át erre a helyre. Sajnálatos, hogy a neve nem került rá a sírkő-obeliszkre.

Első felesége, írói nevén *Kempelen Riza* – aki először csak Riza álnév alatt jelentkezik írásaival – 1850-ben kezd el a *Hölgyfutár*-nak dolgozni.²⁰ A *Hölgyfutár* (Közlöny az irodalom, társasélet, művészet és divat köréből) 1849. november 15-én jelent meg először, alig három hónappal a világhíres fegyverletétel után. Eleinte nagy íróink nevével is találkozhatunk a lapban: *Arany János*, *Tompa Mihály*, *Gyulai Pál*, *Szigligeti Ede*, *Vajda János* írásai jelentek meg benne. Jókainak is itt jelenik meg folytatásokban a Janicsárok végnapjai c. regénye és néhány novellája. Kempelen Riza novellái szokatlan írásmódjukkal tűnnek ki a kor nőíróinak munkái közül. A cselekményhez a kor élethű rajza adja nála a hátteret.

Barabás Miklós rajzolta arcképe először a *Hölgyfutár* 1855. évi 1. számához mellékelve jelent meg, majd a lap 1857. évi I. Albumában, itt már névaláírásával együtt. 29 éves, amikor elragadja a halál. Arany János így örököltette meg emlékét.²¹

Kempelen Riza sírkövére

Riza jövel! zendült a szellemi szózat egéből,
Vágyad örök szép volt: íme az isteni szép.
Riza, maradj! rebegé szomorúan az övéi szerelme,
Mennyed alatt is van: tenszíved alkotta itt.
Már szállt, már küszöbén lebegett a végtelen üdvnek,
Megtért volna, de haj! zárva mögötte az ég.

Pozder Miklós

¹⁹ A 3. jegyzetben idézett mű, 146. old.

²⁰ *Tóth Teréz* Baján született, *Tóth György* uradalmi főszámvevő és *Nightszki Teréz* gyermekeként, némely adatok szerint 1829-ben, mások szerint 1833-ban. Megjelent műveinek bibliográfiáját lásd Szinyei idézett művében, V. kötet, 1463–1464. hasáb.

²¹ Arany János összes költeményei. Szépirodalmi, Budapest, 1969. I. köt. 319. old. Arany a verset 1858-ban írta.

Adalék Nagykereki legrégebb harangjának históriájához

Szabó Pál Szülőföldem, Biharország című könyvében megemlékezik Nagykereki község igen értékes harangjáról. Ez a harang nagy idők tanújaként 1917-ben kalandos úton került vissza eredeti helyére a község templomába. 1635-ban készült *I. Rákóczi György* főlovászmestere *Török János* megbízásából és adományoztatott Kereki városának ugyanez évben. A harang nem sokáig szolgált, mert 1659-ben *Szejdi pasa* elpusztítván a várat és a várost a harangot is magával vitte. Csupán a véletlen szerencse mentette meg a pusztulástól. A romániai Cîmpulung faluban 1917. novemberében *Gemeinhardt Márton* népfelkelő mérnök megtalálta és értesítette a lelkészt, aki azonnal egyháza számára igényeltette a temesvári hadtestparancsnokságtól. A megtalálás öröme a lelkész 1917. decemberében új szöveget vésetett a harangra az eredeti mellé. A két felírás a következő:

Nicolaus Gelnauer me fudit. In honorem dei et usum aklesiae me propriis sumptibus fudit egregius dominus Johannes Török de Nagykereki, illustrissimi dom. dom. Georgii Rákócy principis Transsylvaniae Agasonum magisterhac conditione, ne quis vel pastorum, vel monachorum, vel alius quispiam proprium commodum usu mei promoveat, exceptis 4 den: qui ex primo quoris pulsu funebri comparatori cedatn.

Feltalálta és hazahozta Cimpulungból (Románia) 1917. augusztus havában *Gemeinhardt Márton* népfelkelő mérnök.

Eddig tart a rövid történet, amelyet ismerve a IV. megyei Honismereti úttörőtábor helytörténeti szekciója, elindult kutatni érdekességeket, történeteket a harangról. Először a hazahozatalban részt vevő személyek nevét sikerült megtudni: *Kiss Lajos* presbiter, *Gemeinhardt Márton* népfelkelő mérnök, *Lévai Mihály* lelkész, *Berei András* bíró, *Ákos Lajos* kurátor.

A harangért 1917. november 27-én négytagú küldöttség indult Cimpulungba. Itt *Gemeinhardt Márton* átadta a harangot *Lévai Mihálynak*. 1917. december 9-én érkezett meg a harang Nagykerékibe. Ekkor szavalta el a lelkész az „Üdvözlés a Romániából 256 évi távollét után haza hozott Rákóczi haranghoz” c. versét. A község öregjei még jól emlékeznek erre a napra. Sőt 1918. február 12-re is, mikor 256 évi távollét után megszólalt a varázsos szavú harang. Ekkor húzatott fel a már elszállított két kisebb harang helyére, s *Lévai Mihály* leírása nyomán „... most magában szól régi dicsőséget és a mostani nyomorúságos idők fájalmát hirdetve.”

A község templomában jelenleg a kis harang mellett még két nagyobb harang is van, melyeket 1925-ben készíttetett az egyházközség.

Kutatási munkánk végeredménye: az eddig nem ismert három küldöttségi tag neve és foglalkozása, valamint a harang visszahozásáról megmaradt emlékek – melyek a berettyóújfalui Bihari Múzeum anyagát gazdagítják.

Szőllösi Kálmán

Mezőkomárom művelődéstörténeti emlékei

Id. Entz Géza

Fejér megye szélén – Tolna és Somogy szomszédságában –, a Balatontól 23 km-re, a Sió magas löszpartján fekszik Mezőkomárom, az évszázadok óta lakott mezőföldi falu. A település délnyugati részén már föltűnnek a tolnai dombvidék nyúlványai, a Sió áttekintve pedig látótávolságban vannak Somogy dombjai. A községet könnyű megközelíteni. Nyáron akár csónakkal is oda lehet evezni a Sió-csatorna vizén, a Veszprém–Dombóvár vasútvonalon (az állomás Mezőhídvég néven szerepel!) vonattal, a 64-es műútról – a lajoskomáromi elágazásnál lekanyarodva – pedig autóval érhető el. Sajnos a turistaforgalom még nem fedezte föl e gyönyörű fekvésű, kirándulásra, fürdőzésre, horgászásra egyaránt alkalmas, gazdag történelmi, tudománytörténeti és kulturális emlékekkel büszkélkedő kisközséget. Az itt élő lakosság tiszteletre méltó lokálpatriotizmusa Fejér megyében közismert. Az 1960-as években több esztendőn át első

volt a falu a társadalmi munkában: parkosítottak, járdát építettek, önerőből kövezték le a legelhanyagoltabb utcákat, a honismereti mozgalom keretében pedig összegyűjtötték neves fiaik életére és pályájára vonatkozó dokumentumokat – sőt falumúzeumot létesítettek és emléktáblákat emeltek!

Mindez méltó folytatása volt Mezőkomárom hajdani főjegyzője, *dr. Zákonyi Ferenc* – a Balaton-felvidék egyik ma is élő híres kutatója – által az 1930-as évek végén megkezdett honismereti munkának. Az ő példás ügybuzgalma, szervezőkészsége és jövőbe látása eredményeként ekkor állítottak a községben mellszobrot *Petőfi Sándor* tiszteletére (*Toderó Frigyes* enyingi kőfaragó alkotása).

Nem messze a Petőfi-szobortól, a Kossuth Lajos utcában található a csaknem 200 éves Entz-ház, amelyben napjainkban a mezőkomáromi postahivatal működik. Ebben az épületben lakott 1832–1848-ig *dr. Entz Ferenc* (1805–1877), Mezőkomárom első orvosa, a szabadságharc honvédfőorvosa, a 19. századi magyar kertészet és kertészeti szakoktatás reformere, a Kertészeti Egyetem jogelődjének megalapítója.¹ A házat körülölelő nagy kertben kezdett el kertészkedni, itt készült föl a későbbi korszakalkotó földadatokra. Munkásságának ma is élő emléke a „Mezőkomáromi duránci” nevű kiváló őszibarackfajtánk, melyet itteni szőlőjében nemesített ki. Dr. Entz Ferencről már a főlszabadu-

¹ Bővebben lásd a Honismeret 1980. 6. számában *Dr. Geday Gusztáv*: Dr. Entz Ferenc, a modern magyar kertészet megalapítója. (Szerk.)

A mezőkomáromi Entz-ház

lás előtt utcát neveztetett el Zákonyi dr., 1969-ben pedig Mezőkomárom Község Tanácsa és a Kertészeti Egyetem Tanácsa közösen állított a ház homlokzatára márványtáblát a kiváló tudós, orvos és tanár tiszteletére. Dr. Entz Ferenc emléktáblájára minden év március 15-én koszorút helyeznek el.

Mezőkomáromi lakóházában született fia, *id. Entz Géza* (1842–1919) akadémikus, az egyszettű állatok világhírű kutatója, a magyar állattantudomány iskolateremtő professzora, a kolozsvári tudományegyetem egykori rektora, számos új állatfaj első leírója. Ő fedezte föl a szimbiózist (az alsóbbrendű állatok és növények együttélése), mely a múlt századi magyar zoológiának legnagyobb elvi jelentőségű megállapítása volt. Entz Géza emlékét hosszú évtizedekig homály fedte szülőfalujában, noha szakmai berkekben mindenkor nagyra becsülték tudományos és oktatói munkásságát. E sorok írója kezdett hozzá a reá vonatkozó dokumentumok (fényképek, könyvei, megemlékező cikkek stb.) összegyűjtéséhez, melyek között számos eredeti emléktárgy található. Többek között 1889-ben megjelent hatalmas műve, a *Tanulmányok a véglények köréből*, továbbá eredeti aláírásával hitelesített korabeli díszes oklevél, melyben *Király Ivánt*, – *id. Entz Géza* ma is élő tanítványát – a Természettudományi Társulat rendes tagjává nevezték ki.

1977-ben Mezőkomáromot közigazgatásilag a lajoskomáromi Nagyközségi Közös Tanácshoz csatolták. A tanácselnök – *Csulik György* – példamutatóan vette figyelembe javaslatomat, hogy állítsanak atyjáé mellé, *id. Entz Gézá*nak is emléktáblát a mezőkomáromi szülőháza. 1979. március 29-én – a világhírű tudós születésének 137. évfordulóján – neves meghívott vendégek (többek között négy Entz-unoka), a közös tanács vezetői és a falu apraja-nagyja jelenlétében, *dr. Lukács Dezső* avatóbeszéde után leplezték le a márványtáblát. A szép ünnepség után kiállításon tekintették meg a résztvevők *id. Entz Géza* pályájára vonatkozó dokumentumokat.

Az Entz-házzal szemben van a „Bak János” Művelődési Ház, melynek névadója az 1956-os ellenforradalomban halt hősi halált. Holttestét 1957 tavaszán katonai tiszteletadással helyezték örök nyugalomra a református temetőben. Ma feketemárvány siremlék alatt nyugszik szülőfaluja földjében, s a belügyi szervek képviselői évente koszorúzást tartanak sírjánál.

A „Bak János” Művelődési Házban kapott helyet az országos hírre szert tett népművészeti gyűjtemény, amelyet a Mezőkomáromban élő *id. Kálmán Gyula* faragó, a Népművészet mestere hozott létre. Saját munkáiért egy-egy alkotást kért cserébe népművésztszár-saitól. Rövid idő alatt több mint száz faragás, himzés, kerámia, bőrdíszmű gyűlt össze az ország minden tájáról, olyan nagy mesterek munkái láthatók itt, mint a karcagi *Kántor Sándoré*, *Tóth Mihály* felsősegesi pásztorfaragóé, a nádudvari Fazekas-dinasztia több tagjáé, valamint a világhírű kalocsai és sárközi himző-szövőasszonyoké.

Mezőkomárom alsó faluvégén levő temetőben nyugszik *Carabelli János*, 1848/49-es honvéd tüzérőrnagy, a Vécsey-hadtest, majd a Dessewffy-hadtest tüzérparancsnoka. Ő idősebb korában telepedett le a faluban. Tragikus körülmények között halt meg: 1877. december 7-én szállásadója – azt gondolván, hogy pénzt és ékszereket rejteget – meggyilkolta az akkor 60 éves őrnagyot. *Carabelli János* emlékét is kegyelettel őrzik a helybeliek. A forradalom ünnepén fáklás felvonuláson méltatják érdemeit a KISZ-tagok, az úttörők pedig példás rendben tartják sírját.

Korántsem teljes még a sor! Néhány év múlva – 1985-ben fognak emléktáblát emelni (tanácsülési határozat alapján) *dr. Varga Ferenc*nek (1835–1898), Mezőkomárom szülöttjének, aki a magyar állatorvosi sebeszet első professzora volt. Az értékes Entz-dokumentumok (Ferencé és Gézáé) pedig egy majdan kialakítandó emlékszóban nyernék méltó elhelyezést. *Id. Kálmán Gyula* faragó – noha már nyugdíjas – se tette még le a vésőt: szebbnél szebb darabok kerülnek ki műhelyéből, melyekből – ismerve faluja iránti rajongását – bizonyára számos példány a népművészeti gyűjteményt fogja gazdagítani.

Ifj. Kálmán Gyula

Gyermekkorom köszönésformái Bernecebarátiban

Közösségi társadalmunkban közel vannak-e egymáshoz az emberek? A mai köszönésformák vizsgálata önmagában erre természetesen nem adhat választ, de valamit feltétlenül jelez, és ez a „jelzés” bizony kedvezőtlen. Napjaink emberei lassan-lassan leszoknak a köszönésről. Korszerű lakóházaink szürke betonhasábjainak összkomfortos kockáiban egy-egy falunyi ember is megfér néhol, de jó, ha ebből három-négy család ismeri egymást, és még külön szerencse is, ha ezek ismeretsége nem abból született, hogy a közeli összesség okozta bosszúságok miatt veszekedni szoktak. De ezúttal legyen szerencsénk, és tételezzül fel, hogy egy-egy nagy lakótelepen azért három-négy család köszönti egymást.

Azt már észre sem vesszük, hogy a nagyobb munkaerőt foglalkoztató üzemekben, vállalatokban, intézményekben csupa „ismeretlen” ember kerülgeti szóltanul egymást akár évtizedeken át is. Az üzletekről és hivatalokról ne is beszéljünk. De arról talán mégis beszélni kellene, hogy már iskoláinkban is agyondicsért fehérholló az olyan gyerek, aki saját tanárának és igazgatójának néha köszön. Az alsó tagozatos tanító néniknek még szorgalmasan köszönnek a kicsik, de a felnőtt társadalom példáin „megokosodott” felső tagozatos vagy középiskolás már olyan szinten képes oktatóit semmibe venni, mint a mai egyetemisták nagy többsége.

Dehát nemcsak Pestből áll a világ, még a mi kicsiny magyar világunk sem. Mielőtt azonban túlságosan megvigasztalnánk magunkat, rá kell jönnünk, hogy már a magyar falu sem a régi. Igaz, fontos és helyes is az a célkitűzés, hogy el kell tüntetnünk a falu és a város közötti különbségeket. A falvak városiasodása világlenség, ez a fejlődés útja! De az is valószínű, hogy az ugyancsak világméretű elidegenedés is urbanizációs betegség. Az pedig kétségtelenül baj, hogy falvaink sokkal lassabban érik el a városi szintet a technikai- és

kulturálódási adottságokban, mint az egyre általánosabb nemköszönésben, és az így is kifejeződő elidegenedésben.

Természetesen minden változik, tehát a köszönésformák is. Ezek változása általában igen lassú, de a nagy történelmi és társadalmi sorsfordulók időszakában a köszönésmódok is gyorsan átalakulhatnak. Az utóbbi három-négy évtizedben a magyar falu ilyen szempontból is megváltozott. Ez a változás azonban nem egyértelműen jó.

Különben is érdemes megvizsgálni és megörökíteni a letűnt világ köszönésformáit, hiszen azok is vallanak az elmúlt korok történelmi és társadalmi arculatáról, és így segíthetik a néprajz, a nyelvtudomány, a szociológia és más tudományágak kutatóit.

Szülőfalum a Börzsöny egyik eldugott községe, *Bernecebaráti*. Az itt élő nép – a palócok közismert hagyománytisztelőének megfelelően – még hűségesen őrizte a több évszázados köszönésformákat a harmincas évek közepén. Köszönési módjában nem tért el a környező Ipoly menti községektől, természetesen a határon túli falvakétól sem.

Gyermekkorom köszönésformáit befolyásolta az a rangsor is, amelyet a község szigorúan számontartott. A harmincas években így rangsorolta a nép Bernecebaráti lakóit:

1. *A grófnő családja*. Nem illenek bele sem a mai, sem a régi „hivatalos” kategóriákba. A grófnő családfáját Szent Lászlóig, sőt egy görög császárhoig vezette vissza, de polgári házasságot kötött. Egy kiváló fiatal orvoshoz – az első olympia egyik híres győzteséhez – ment férjhez. Kitagadták, de Erzsébet királyné közbenjárására mégiscsak épült egy kastély a volt udvarhölgynek, és Ferenc József által nemessé tett derék férjének, aki a község ingyen orvosaként még engem is kezel. Korábban – Trianon előtt – a Hont megyei levéltár vezetőjeként is igen hasznos munkát végzett az Ipolysági Levéltárban. Földbirtokuk nem volt, nem tudom miből jótékonykodtak, de azt tudom, hogy az egész falu nagyon tisztelte őket. 2. *A mindenkori pap*. Olyan nem őslakó, akit nem tekintettek „gyűtment”-nek. Mögötte állottak – jóval kisebb tekintéllyel – a tanítók. 3. *A földbirtokos család*. Jó pár száz holdjuk volt, de csak béreseik és esetleg aratóik köszöntek nekik, mert ők zsidók voltak a szinkatolikus faluban. 4. *„Jobbágycsaládok”*. Olyan parasztok voltak, akik jól megélték földjükből, és gyakran tartottak napszamosokat, aratóik mindig voltak. 5. *„Jobb” iparosok és öt „befogadott” zsidó kereskedőcsalád*: utóbbiak viszonylag népszerűek voltak, és a jobb iparosokkal együtt eléggé jó módban éltek, legalábbis a falu szegényeihez viszonyítva. 6. *„Féljobbágyok”*. Pár hold földjükön kínlódtak, élelmük és fogatuk volt, pénzük soha. 7. *Szegényebb iparosok* (szuster, borbély stb.), *Pestre járó munkások* (általában kőművesek és segéd munkásaik). 8. *Erdei munkások*. faragók, ölfavágók, fahúzó. 9. *Napszamos zsellér népek*. Időnként summásként is járták az országot. 10. *„Gyűtmentek”*. Meglehetősen vegyes kategória. Gyakran cserélődő segédjegyzők, ispánok, szövetkezetesek, vadőrök, éppen csak betelepült iparosok, napszamosok stb. Szóval a „még be nem fogadott” emberek, akiket csak igen ritkán és kevesen köszöntöttek. 11. *„Cselédemberek”*. A helyi „zsidóúraság” és a hercegprimási birtok béresei. 12. *Muzsikus cigányok*. Közülük a legtöbbször rendszeresen „kéregetett” (koldult) a felesége.

Meglehetősen tarka a kép. Pedig a lakosság nagy többsége: a féljobbágytól a cigányokig testvér volt a szegénységben, néhány kivétel csupán a 10. kategóriában akadt (jöttmentek).

Az ősi köszönésformák viszonylagos megmerevedése azzal is magyarázható, hogy a falu lakóinak mintegy 70%-a nemigen mozgult ki a községből. A rendszeresen vagy időszakosan távollevők (erdei, ipari és mezőgazdasági munkások) is mindig a helyi szokásoknak megfelelően köszöntek, legalábbis odahaza. Ám a köszönésmódok szempontjából még lényegesebb az az egységessítő tény, hogy néhány izraelita család kivételével mindenki katolikus volt.

Egyébként a fenti rangsorolás kategóriáinak rögzítése nemcsak a köszönésformák jobb megértését teszi lehetővé, hanem arra is jó, hogy megismerhessük, hogyan nézte és látta a nép saját faluközösségét.

Ki kinek köszönt?

A községben kitapinthatóan élt a korábban leírt rangsorolás. A párválasztásoknál szinte vezérelvül szolgált, bár nem volt áthághatatlan. A rangsor bizonyos mértékig befolyásolta és bonyolította a köszönésformákat is, noha nem volt meghatározó erejű.

A köszönés világos és könnyen betartható alapelve ez volt: „Köszönj az öregebbeknek!” Egészen természetes volt tehát, hogy a rangos fiatal „jobbágygazda” előre köszönt saját öreg napszámosának, vagy például: az „elsőgazda” fiatal asszonya köteles volt köszönni az öreg fahúzó (a legalacsonyabb rangú erdei munkás) feleségének. Nagyon alázatos ember volt az, aki öreg letére előre köszöntötte a „rangosabb” fiatalt, és ő is csak akkor tette, ha az átlagosnál jóval nagyobb volt a függősége.

Ha nagyjából azonos korú, de más nemű emberek találkoztak, akkor a nő köszönt a férfinak.

A rangorból („a falusi protokollból”) adódó kivételek a következők voltak: A grófnő családjának, a papnak, a tanítóknak mindenki előre köszönt. A cselédeknek és a cigányoknak viszont egyáltalán nem köszöntek, és természetesnek tartották, hogy ők sem igen köszönnék a „falunak”. A muzsikus cigányember esete azért kissé más volt, ő, aki a falusiak „lagziját kimuzsikálta” – valamiféle bizalmaskodó fordított pátriarkalizmussal – a legtekintélyesebb gazdához is úgy szólt, mintha ő lenne a pátriarka. Fináncnak, jegyzőnek, orvosnak, végrehajtónak, erdésznek, csendőrnek – az állam személyesen nem ismert képviselőinek – nem köszönt az, aki valahogy elkerülhette őket. A községi „szolgákat” (csőszök, pásztorok, kisbírók) kicsit lekezelő kedvességgel mindenki üdvözölte. Az úgynevezett jöttmenteket nemigen köszöntötték még a fiatalok sem. A faluba látogató teljesen idegen embert már inkább, sokszor még a „fölv” megsértésével is. Egyszer meg is kérdeztem nagyapámat, a hősök emlékműve megfaragóját, hogy ő, a tekintélyes öregember, akinek mindenki előre köszön, miért köszönti a nálánál sokkal fiatalabb „vidéki embert”. Ime a válasza: „Ejnye! Hát, mit gondolna a falunkról? Hazamegy és elmondja, hogy Bernecén még köszönni sem tudnak.”

A gyerekek elvben mindenkit köszöntöttek, de gyakorlatban ők sem köszöntek annak, akihez szülei nem szóltak. Egymás üdvözlésére pedig nem is volt szavuk, de azért „szóltak” egymáshoz, így voltak a nagylányok is. A legények már inkább köszöntötték egymást, a lányokhoz azonban ők is csak „szóltak”. Az együttlakók és a közeli szomszédok is leggyakrabban azzal helyettesítették a formális köszöntést, hogy „szóltak” egymáshoz. Erre azonban mindenkinek nagyon ügyelnie kellett, mert csúnyán megszólták azt, aki szótlánul megy el a másik mellett: „Olyan, mint az ökör, csak leszegi a fejét, és úgy megy el az ember mellett.” Az ilyen embert „megvetette a falu”.

Összefoglalva: A harmincas években a falu többsége (90%) következetesen köszönt egymásnak. A rang és vagyon szerinti előreköszönés csak igen ritkán érvényesült. A fiatalabb köszönt előre.

Hogyan köszöntek?

Köszönésnek azokat a kifejezésformákat nevezzük, amelyekkel az emberek üdvözlik egymást találkozáskor, illetve elváláskor. Ez rendszerint szóval történik, de kifejezhető udvarias mozdulattal, cselekedettel is (pl.: meghajlás, kézfogás, kalapemelés, csók stb.).

A köszönést kifejező cselekedetek közül a kézfogás volt a legáltalánosabb. De csak a felnőtt férfiak „kezelték” egymással, nőkkel sohasem. (A szerelmesek négy szemközti

kézfogása más jellegű.) Nem ismertek olyan illemszabályt, amely szerint az idősebb vagy rangosabb nyújt előre kezét. A kézfogás önmagában csak ritkán helyettesítette a szóval való köszönést, leginkább olyankor, amikor nem illet szólni: templomban, temetésen stb.

A kalapemelés tudományát falunk nem tanulta meg. Mutatóujjukat ugyan a kalapjuk vagy sapkájuk széléhez „bökték”, ez távolabbról esetleg helyettesíthette is a szóval való köszönést. Ha a falubeliek néha levették kalapjukat, például urakkal, oltári szentséget vivő pappal, körmenettel találkozva, akkor bizony esetenül szorongatták a kezükben. „*A kalapnak a fejen van a helye!*” – így tartották. A vőlegénynek a lakodalmában egyenesen tilos volt levennie, még a vacsoránál is ott díszelgett fején a bokrétás „vőlegénykalap”.

Meghajlással, kézcsókkal és a szokványos kopogással nem találkoztam. Csakis hivatalos helyeken kényszerültek az „úri szokás”-nak tartott kopogtatásra, és ott elég esetenül csinálták. Pedig a lányos házhoz udvarlásra érkező legény parádés ritmusú egyéni hívójelet kopogtatott ki szeretője ajtaján. De ez a párhívogató üdvözlés másfajta szertartás volt.

Mindenesetre általánosabb és fontosabb volt a köszön igével kifejezett cselekvések elsődleges értelemben való használata, azaz a szóval való köszönés. A szóval való köszönés leírása már bonyolultabb. Nemcsak azt kell megfigyelni, hogy ki köszön kinek, hanem azt is, hogy mikor és hol.

A legelterjedtebb köszönés a sok évszázados keresztény feudalizmus vallásos köszönésformája volt. A férfiak általában így köszöntek: „*Adjon Isten jó reggelt!*” (napot, estét). Vagy csak így röviden: „*Adjon Isten!*” Ugyanezzel fogadták is a köszönést. A gyerekek és a nők mindenkinek így „dicsérték”: „*Dicsértessék a Jézus Krisztus!*”. A szabályos fogadása ez volt: „*Mindörökké. Amen.*” (A grófnőeket és a papot a legtöbb férfi is Dicsértéssel köszöntötte.) A lerövidített „*Dicsértessék!*” – „*Mindörökké.*” – alak azért gyakoribb volt.

A faluban élő „úriasan járó” emberek – a polgárok – egymást a „*Jó napot!*”-tal köszöntötték. A falusiak is így üdvözölték őket (persze, csak a felnőttek), ha köszöntek nekik. A „*Jó napot!*” a polgárság (a kapitalizmus?) köszönésformája a falusiak szemében még a harmincas években is tele volt ridegséggel, idegenséggel, nem honosodott meg.

A feudalizmus és a polgárság formális köszönési formái mellett létezett, sőt máig is létezik egy harmadik, egy ősbibb, közvetlenebb és emberibb köszönésforma, amelynek gyökereit joggal kereshetjük a pogánykorban. A köszönésnek az a formája ez, amelyre már korábban is hivatkoztam, ahogyan „szólnak” egymáshoz az emberek. Ezek a „szólások” az előbbi háromféle fő formához is kapcsolódhatnak, de önmagukban is köszönésnek számítanak. Egy-egy adott beszédhelyezethez fűződnek, és konkrét kívánságot, érdeklődést fejeznek ki. Nevezük ezeket konkrét köszönési formáknak!

A tisztességes köszönés fogalmába beleértette (és ma is beleérti szülőfalum, s minden bizonnyal az összes magyar falu) a „konkrét köszönési formát”, aki tehát így üdvözöl valakit, így „szól az emberhez” – az köszön. Például: Vasárnap délután van. Sokan kiülnek az utcára, a házak elé, a „fal alá”. Az elhaladó így köszönt rájuk: „*No, kiültetek?*” vagy „*Kiültetek?*” Az öregecskéktől így is hallottam: „*Kiüti keetek?*” (Kiültek kendtek?) Gyakran csak a legöregebbet, a legtekintélyesebbet vagy a legközelebbi rokont szólították meg, például: „*Kiültetek, ángyika?*” Ezzel már az egész népes csoportot is köszöntötték. A kint ülők közül valaki így fogadta „a köszönést”: „*Ki bijott!*” (bizony) „*Mégy lefelé?*” A köszönő erre már nem volt köteles felelni, de mondhatta: „*Hát.*” vagy „*Ehe!*” (igen) vagy „*Mek bijon.*” (megyek bizony).

Érdekes, hogy a konkrét köszönési formákat illetően nem érvényesült mindig „a fiatal köszönjön az öregebbnek elv”. A ház előtt ülőt vagy az udvarban tartózkodót mindig

az elhaladó volt köteles megszólítani. Ha azonban az úton találkoztak és mindkettő haladt, már ismét a fiatalabb köszönt, például így: „*No, Balyog Maris nene, gyön maga is?*” A válasz: „*Gyövek, édesjányom.*” Vagy: „*Hova megy, Joso bátya?*” – „*Mek (megyek) a kocsmába. Hát te?*”

Ha a köszönő tudja, hogy honnan jön az, akit üdvözöl, elég ennyi is: „*No, vótá?*” (voltál). Ha pedig „*terít*” (terhet) fát, tőköt stb. cipelővel találkozik, így szól: „*Nem nehez?*” vagy „*De főpakót!*” (felpakolt).

A határban (mezőn) dolgozókat szintén az elhaladó szokta üdvözölni méghozzá könnyen „*kiénekelhető*” köszöntéssel, például: „*Adjon Isten jó napot, jó munkát!*” S a kötelező jókívánságot még konkrét érdeklődéssel vagy megjegyzéssel is megtoldották, például: „*Végeznek-e mán?*” – „*Nem puha?*” – „*De neki fogtatok! Mingyán meglesztek!*”

A reggel találkozók még frissek a köszönésben, hosszúra nyújtják: „*Aggyon Isten jó reggelt! Egissítetekre az éjszakai nyugodalom! Egissítetekre a früstök!*” Az együttlakók, a közeli barátok és szomszédok azonban legtöbbször csak így szóltak: „*Főkeltetek?*” Néha pedig így: „*Kejjetek, mer mán nem jó a pálinka!*” Ezt így értették: már kihajtott a csordás és a kanász. Napközben sem köszöntek külön szóval a házhoz érkező közelállók, inkább csak érdeklődtek: „*Hogy vattok?*” (vagytok) – „*Mit csináltok?*” Ellenben minden ritkább vendéget így fogadtak: „*Isten hozott. Újj mán le, el ne vidd az álmunk!*” Ha a vendég távozott így búcsúzott: „*Isten veletek!*” – „*Isten álgya!*” (áldja) Este így köszöntek: „*Aggyon Isten jó estét!*” Távozáskor: „*Aggyon Isten jó éjszakát!*” De a gyakori vendégtől ez is elég: „*No, aluggvatok, mer hajnalba kejnyi kő!*” (kelni kell).

Ha nő érkezett a házhoz, a hellyel való kínálás után kenyérral is megkínálták: „*No, szegje (szegjél) egy kis kenyeret!*” Az asztal közepén fehér vászonabrosz alatt ott állt a nagy kerek házikenyér és a kés. Helyet a mindig siető nők ritkán foglalhattak, de a kenyérral való kínálást nem illett visszautasítani, valóban vágtak egy picit szeletet, és azt beszélgetés közben – minden dicséző megjegyzés nélkül – elfogyasztották. A férfiakat pálinkával kellett volna megkínálni, de az nem volt. Esetleg egy kis novabor akadt, azzal „*tisztelték meg*”: „*Igyál egy kis csingert!*” (Sohasem utasították vissza, pedig istentelenül rossz lőre volt.)

A csókkal való üdvözlés ritka és ünnepélyes jelenség volt. De Pesten dolgozó édesapám is azzal búcsúzott tőlünk kéthetenkénti hazalátogatásairól visszatérőben. Ilyenkor meghatódtott kedvességgel megcsókolta édesanyánkat és két kisfiát, és közben ezeket mondotta: „*Isten áldjon benneteket! Vigyázzatok magatokra!*”

Az egymással találkozó gyerekek – a „*Szervusz*”-t és a sokkal későbbben keletkezett „*Szia*”-t nem ismervén – azonnal célirányos beszélgetésbe kezdtek, például: „*Nem gyössz fáé?*” (Nem jössz fáért?) „*Gyöjj fürdenyi!*” (Gyere fürödni!) „*Mit gondósz, hollyan madárt tok?*” (Mit gondolsz, milyen madarat tudok?)

A nagylányok is csak úgy, a gyerekek módján köszöntötték egymást, azaz kezdték el és fejezték be a beszélgetést. Valahogy így: „*Néno, Juliska, de szép ruhicskád van!*” (ruhácskád) „*Ette lipityinkéd is szép cifra.*” (a te blúzod) „*De mek (megyek) mán, mer kikapok édesanyámtó.*”

Az asszonyok a tiszta hegyi pataokban térdig felgyűrt szoknyákban „*mosószéken sukval*” (súlyokkal) mosták a kilúgozott vászonruhákat. Őket mindenki így köszöntötte: „*Nem hideg a víz?*”

Ilyenféleképpen hangzanak a szerencsére még máig is élő köszönésformák magyar falvainkban.

A köszönés nem fogadása durva sértésnek és buta gőgnek számított. A válaszok az éppen elhangzott köszönésformához igazodtak. Természetes volt tehát, hogy a gyerekek Dicsértességét – Mindörökkével fogadta a kedves zsidó boltos is. Noha egyébként éle-

sen és világosan különbséget tett a falu az egymáshoz nem mindenben illő személyeket megillető különböző köszönési formákban.

A lényeg azonban az, hogy a harmincas években a magyar falu lakóinak hatalmas többsége – az éppen adott személyekhez és beszédhelyzetekhez igazodó köszönésformákkal – feltétlenül üdvözölte egymást. A „faluhoz tartozók” egymás köszöntését egyáltalán nem érezték tehernek.

A legelterjedtebb a konkrét kívánságot vagy érdeklődést kifejező köszönési forma volt. Ez a legősibb és legemberibb köszönési mód. Közvetlen, szabadon illeszkedik a beszédhelyzethez, ezért ezerarcú, összes variánsa leírhatatlan. Konkrét emberi kapcsolatok szülik, ezért kedves és meleg. Minél közelebb állanak egymáshoz az emberek, annál inkább „csak szólnak” egymáshoz. Tehát egymás üdvözlésére – befelé – ezzel a konkrét köszönési formával éltek.

A „megszelidített”, megkeresztelt pogány magyarok a feudalizmus évszázadaiban új köszönési formákat is vettek át: a feudális egyháznak kijáró vallásosabb „*Dicsértessék a Jézus Krisztus*”-t és a férfiasabb „*Adjon Isten jó napot!*”-ot. Ezek a megkövesült formák már hivatalosabb kicsengésűek, de elterjedtek, és volt bennük érzelmi töltés is.

A harmadik köszönési forma a polgári államot megillető „*Jó napot kívánok!*” volt. A harmincas években még idegen, külső jelenségnek tűnt, és inkább csak „kifelé” volt használatos. Úgy érezték, hiányzik belőle az őszinteség, ezért rideg és nagyon formális. Kétségkívül a polgári társadalom hűvösen praktikus „jólneveltsége” szülte. A félfudális Magyarország faluja még nem fogadta be, mert úgy érezte, hogy eleve üres formalitással szürkítették.

A jogos idegenkedés ma is arra int, hogy a „*Jó napot kívánok!*” ne váljék rideg és tartalmatlan közhellyé, legyen emberi és őszinte, valójában jókívánságokat fejezzen ki! Másrészt a harmincas évek falujának általános jellegű köszönése figyelmeztessen arra, hogy ma is köszöntsük egymást, mert nem jó dolog a nem köszönésben is megnyilvánuló elidegenedés.

Tóth Imre

A vállalati munka szerves része az üzemtörténet¹

Vállalatunk, a *Veszprém megyei Állami Építőipari Vállalat* üzemtörténetének írása több mint egy évtizedre tekint vissza. *Fodor József* üzemtörténész 1975-ben írta meg a Veszprémi házgyár építésének történetét. E munka eredménye, megalkotásának körülményei azt a felismerést serkentették, hogy a kollektíva munkájának fejlesztése számára múltjának mélyrehatóbb megismerése nagy lendítő erőt jelenthet. Elgondolásunk megvalósításához az alapítás közelgő 30. évfordulója nagyszerű alkalmat nyújtott.

A vállalatunk élettörténetét dokumentáló anyagok tervszerű feltárása és gyűjtése – a Honismeret folyóirat és a megye üzemtörténeti konferenciák útmutatásait felhasználva – 1977. május 1-én *tiszteletdíjas üzemtörténész* vezetésével indult. Számára két feladatot határoztunk meg, amely azóta meg is valósult: írja meg az alapítás 30. évfordulójára a vállalat történetét és kezdje meg az építőipari tárgyi emlékek gyűjtését.

A munka eleinte csak a vállalat alapító tagjai és nyugdíjasok segítségével folyt, de kutatásunk kiterjedt a Megyei Levéltár, a SZOT, az ÉVM, a Budapesti Cégbíróság, a megyei pártbizottság archívumára, a városi tanács levéltárára, a KIOSZ irattárára, továbbá az alapító tagok személyes emlékeire is. Ez utóbbi során igen értékes – I. és II. világháború előtti – mozgalmi dokumentumok is előkerültek a kétkezi kőműves- és ácsszerszámok, a fényképek, emléklapok és kitüntetések mellett. A gyűjtőmunka sikere láttán megalapítottuk az üzemtörténeti klubot. Korszerű munkásszállónkon adtunk helyet a feltárt dokumentumoknak. 1978. februárjában a veszprémi *Bakonyi Múzeum szakembereinek javaslatára létrehoztuk a VÁÉV Üzemtörténeti Archívumát*. A gyűjtőmunkát ekkor még magnetofonok segítségével a hangfelvételekre is kiterjesztettük. Így őriztük meg vállalatunk első – azóta már sajnos elhunyt – igazgatójának s alapító tőzsgárdatagjainak visszaemlékezéseit is. Mindezek eredményeképp üzemtörténeti archívumunk színvonala, rangja emelkedett, a feltárt munkásmozgalmi dokumentumok mennyisége pedig egyre nőtt.

1978. július 22-én hivatalosan is megalakult az üzemtörténeti és munkásmozgalmi archívum, *kidolgozott programmal és működési szabályzattal*. Gyűjteményünket ekkor már rendezettebb formában is be tudtuk mutatni a vállalat dolgozóinak, az alapítók családtagjainak és az érdeklődőknek.

Archívumunk elsőnek tárta fel Veszprémben 100 évre visszamenőleg az építőipari munkásmozgalmi múltat, adatokat gyűjtött arról, hogyan éltek itt Veszprémben a püspöki vár tövében az akkor még idénymunkás kőművesek, ácsok, hogyan kezdtek mozgolni s miként harcoltak a 14, majd a 12 órás napi munkaidő további csökkentéséért.

Munkatársaink a Püspöki Levéltárban akadtak nyomára az 1879. évi „Kőműves-zászló” szentelési ünnepségnek, majd az 1903. évi első kőműves-sztrájk nyomainak, melyek

¹ A cikkben megfogalmazott gondolatok korreferátum formájában elhangzottak a IV. Veszprém megyei Üzemtörténeti Konferencián (Szerk.).

hatása azután Veszprémből Pápára és Várpalotára is kisugárzott. Üzemtörténeti írásunk így eggyé vált az építőipari munkásmozgalom történetének írásával, s kapott általa helytörténeti jelentőséget.

Nem céлом, hogy üzemtörténeti munkánkat tudományos igényvel minősítsem, hisz azt szakavatott művelői és tudósai megteszik. Vállalatunk vezetői és dolgozói azonban igen hasznosnak tartják és nagyra értékelik ezt a munkát, mert megértőbbé, bensőségebbé segítette formálni az emberi kapcsolatokat s így a közösségi együvértartozás tudatát és gyakorlatát is erősítette.

Amikor az üzemtörténeti dokumentumoknak a munkásszállón teremtettünk tárolási és kiállítási helyet, egyre több szállón lakó – köztük nagyon sok fiatal – kapcsolódott a gyűjtésbe. Felkeresve idősebb munkatársaikat, érdeklődtek korábbi életük, munkakörülményeik felől. *Munkájuk nyomán az idősök és fiatalok között mélyebb, őszintébb közösségi kötelék fejlődött ki.* Ez lehetővé tette, hogy még többen ismerkedjenek meg alapítóink mozgalmi múltjával, s termelési kapcsolataik mellett érzelmi indítékot is adott a történelmi ismeretek bővítésére. Ezt a lendületet felhasználva jutottunk el az igazi *tömegmértű megmozdulásig*, amikor a vállalat 30. évfordulójára több mint 100 szocialista brigád részvételével *szellemi vetélkedő indult*, *Ki tud többet a VÁÉV-ról?* címmel. A vetélkedő során *csaknem ezer archivális értékű kétszám, s több mint kétezer irat, fénykép, oklevél s nagyon sok munkásmozgalmi dokumentum került elő*, amelyek azóta gyűjteményünket gazdagítják. A szocialista brigádok a vetélkedő elődöntőin és döntőjén alapos felkészültségről, a vállalat gazdasági, politikai és kulturális történetének mélyreható ismeretéről tettek bizonyosságot. Ez mély értelmi és érzelmi kötődést eredményezett – az üzemtörténet közvetítésével – vállalatunk múltjához, jelenéhez, jövőjéhez.

A vetélkedőn ifjúsági szocialista brigádjaink és a szocialista brigádok fiatal tagjai is nagy lelkesedéssel vettek részt. Azok, akiknek számára vállalatunk múltja történelem, hiszen azokban az időkben még nem is éltek.

A történelem az élet tanító mestere – tartja a latin közmondás. Ez ránk is érvényes: történelmünk ismerete formálja jelenünket, s teszi tudatossá jövőnket. *Hatására dolgozóink értékén becsülik mai életkörülményeinket*, munkahelyi szociális, kulturális ellátásunk színvonalát. Mindezeket összehasonlíthatják elődeik nehéz munkakörülményeivel.

Üzemtörténeti munkánk eredményei a művelődés szélesebb területén is kamatoznak. Elkészítettük az „Építők Veszprémért” című 20 perces filmet, mely Veszprém városát mutatja be építészettörténeti és építőművészeti igényvel. Végigvezet az ősi város emlékein, terein, középületein, mai lakótelepein. Foratókönyvét Archivumunk munkatársai írták. Azóta újabb filmünk is elkészült, bemutató a vállalat egész megyében végzett munkáit, hiszen *építőiparunk története egybefonódik a megye történetével is.*

Üzemtörténeti munkánk nem öncélú, hanem annak az elvnek gyakorlati megvalósulása, mely szerint az ember a termelés folyamatában – emberi viszonyain keresztül – önmaga is átforgalmazódik. Ennek a szocialista emberformáló erőnek nemes része a művelődés, s ezen belül múltunk művelése: az üzemtörténeti mozgalom. *E munkán keresztül dolgozónk egymáshoz, a vállalathoz, szocialista társadalmunkhoz való viszonya sokat változott, fejlődött, más tartalommal telítődött.* Valljuk, hogy múltunk megismerésével egymást és önmagunkat is jobban ismerjük, képességeink kibontakozását, egyéni és közösségi fejlődésünket teljesebbé tesszük. Különösen fontos ezt hangsúlyoznunk ma, amikor népgazdaságunk kedvezőtlen külső környezete egyre nehezebbé váló belső közigazdasági helyzetet teremt vállalati kollektívánk számára is. *Múltunk ismerete erőt ad a kedvezőtlen hatások legyőzésére, azt a tudatot erősíti, hogy a kollektíva ereje mindig képes önmagát megújítani.*

Forró Ferenc

A debreceni üzemi-honismereti vetélkedő mérlege

A Honismeret 1980. évi 3. számában a debreceni üzemekben szervezett honismereti vetélkedő második évről adtunk híradást. Most e szép akció befejezéséről szólhatunk, s bizonyos mértékben annak mérlegét is megvonnhatjuk.

Sikerült gondolat volt a honismereti-helytörténeti-műemlékvédelmi témát az üzemeknek történetével és a termelési kérdésekkel összekapcsolni. Sikerült volt a gondolat, de nem volt könnyű a feladat. Különös gondot jelentett a kettő megfelelő arányának a megtalálása, s a vetélkedő anyagába való beépítése. Amennyiben egyoldalúan csak a honismereti jellegű témákra építünk, könnyen elszakadhatunk volna az üzemtől, a termeléstől, napjaink életétől. Az üzem története, termelési kérdésének a hangsúlyozásával pedig veszített volna a vetélkedő honismereti jellegéből, vonzerejéből. Ez esetben a résztvevő brigádok tagjai a sokat hallott, állandó napirenden lévő üzemi-termelési kérdések egyik versenyformáját látták volna a versenyben.

Szerencsés véletlen, de részben a tudatos elképzelésnek is köszönhető, hogy e valóban hosszúnak tűnő hároméves vetélkedőnek nemcsak végig voltak gazdái, hanem ugyanazok is maradtak. Az ÉDOSZ nagy debreceni üzemeiben résztvevő brigádok, sőt több üzemen a vállalatok vezetői, igazgatói nemcsak segítők, hanem mind az előkészületekben, mind pedig az üzemi és a városi versenyben megértő támogatói, s a szó nemes értelmében vett patronálói voltak. A három év alatt sem az üzemi brigádtagok felkészítésének, sem az ott rendezett vetélkedőnek nem volt olyan problémája, amiről az irányítók nem tudtak, s nem segítettek volna. Talán ezzel is magyarázható, hogy sem a részvételben, sem a tartalomban nem volt hanyatlás, sőt fejlődést lehetett tapasztalni.

Az első évben a szűkebb haza, Debrecen, és a brigádok életének bemutatása volt a cél. A második évben Hajdú-Bihar megye múltja, kialakulása, műemlékei, jelentősebb városai és az üzem története volt a téma. A befejező harmadik évben hazánk és Budapest múltja, műemlékei mellett, az ÉDOSZ 75 éves története volt a vetélkedő anyaga.

A színvonal sem az üzemek között, sem az üzemen belül nem volt azonos, sőt igen gyakran nagy eltérés volt tapasztalható. Ennek ellenére az üzemi döntőknek minden évben jobb lett a hangulata. Egyre inkább tapasztalható volt, hogy a brigádok tagjai nemcsak a szervezett előadásokon, filmvetítéseken, sétákon és a budapesti kiránduláson szereztek ismereteket és élményeket, hanem ezeket az önálló ismeretszerzés sok módjával gyarapították. Örömmel állapít-

hatjuk meg, hogy nem volt gond a benevező brigádok számával, sem pedig azok felkészítésével, ami a helyi igényeknek és adottságoknak megfelelően történt. A Debreceni Konzervgyárnál a harmadik évben éppen a benevező brigádok nagy száma okozta a gondot: ötvenhat, igen jól felkészült brigád nevezett be, s az üzemi döntő megszervezése komoly gondot és feladatot jelentett.

Az MSZT új debreceni székházának dísztermében 1981. február 6-án került sor a döntőre. Az országos viszonylatban is hasznos kezdeményezést figyelemmel kísérte, s a vetélkedő befejezésén részt vett *Bogyó László*, az ÉDOSZ KV. Kulturális Osztályának képviselője. Úgy érzem e verseny nemcsak szép díjakat és elismerést adott, hanem lehetőséget, segítséget az üzemen belüli korszerű ismeretszerzéshez. A szülőföld, a szocialista haza jobb megismerésére és megszeretetésére megvan az igény, amire a honismereti-közművelődési kérdésekkel foglalkozóknak érdemes nagyobb figyelmet fordítani.

Dr. Szamosújvári Sándor

Honismereti fórum Egerben

Az 1980. évi III. Országos Honismereti Konferencia kiemelt feladatként kezelte a szakkörvezetők képzését, továbbképzését. Színvonalas honismereti munka szakképzett vezetőgárdával érhető csak el. Ezzel kapcsolatosan Albizottságunk elsődleges feladatának tekintette az iskolai és intézményi honismereti közösségek „feltérképezését”. E munka eredményeként tudtuk meg, hogy *Heves megye iskoláiban és intézményeiben 39 honismereti szakkör működik 765 taggal*. A csoportok 70%-ában általános iskolások vesznek részt, sajnos kevés a mozgalomban a középiskolás és a felnőtt. Tájékoztunk a szakkörvezetők szakképzettségét, a közösség érdeklődési körét illetően is, hogy a továbbképzés programját ennek megfelelően alakíthassuk. Abból az alapelvből kiindulva, hogy a mozgalom feladata az elvi koordinálás, 1981. április 9-én fórumot teremtettünk *Heves megye intézményeiben és iskoláiban működő honismereti körök vezetői és a megye művelődési szervei, intézményei, az ifjúsági mozgalom vezetői* részvételével.

Az egész napos program keretében a résztvevők tájékoztatást kaptak a Honismereti mozgalom időszerű kérdéseiről, a Múzeum és a honismereti mozgalom lehetőségeiről, az úttörőmozgalom és a honismeret kapcsolatáról, valamint a honismereti szakkörvezetés módszertani és gyakorlati kérdéseiről. A fórum keretében lehetőség nyílt arra, hogy a közösségek vezetői felvetett kérdéseikre, problémáikra választ kapjanak,

ugyanakkor tájékoztatást is adtak a megye művelődési vezetőinek mindennapi tevékenységéről.

Disceretes együttműködési készség nyilvánult meg a fórumon: a Pedagógus Továbbképzési Kabinet felajánlotta közreműködését egyrészt a szakfelügyeleten keresztül, másrészt hogy a történelemszakos iskolai munkaközösségvezetők továbbképző tanfolyamának programjába beépítik a honismerettel kapcsolatos tudnivalókat. A Művelődési Központtal közösen szervezett két-éves honismereti tanfolyam ebben az évben fejeződött be, és 1982-ben újabb tanfolyam szervezését tervezzük. A Megyei Tanács Művelődési Osztálya egy nyári, 2–3 napos bennlakásos tanfolyam feltételeinek megteremtését helyezte kilátásba. Ugyanakkor javasolta, hogy egyéb jellegű továbbképzéseken honismereti kérdésekkel is foglalkozzanak. A Megyei Múzeumi Szervezet igazgatója a honismereti dolgozatok publikálását szorgalmazta, javasolta, hogy a Hazafias Népfront, a Művelődési Központ, a Megyei Levéltár, a Múzeum közreműködésével *adjon ki módszertani füzetet*, melynek gazdája a HNF Honismereti Albizottsága legyen. Javasolta továbbá, a folyamatos kapcsolattartást, a szakörök működését segítő helyszíni látogatásokat.

A fórumon elhangzottak alapján a Honismereti Albizottság meghatározta a soron lévő feladatokat. Bizottságunk minden tagja vállal egy-egy területet, és a tapasztalatokról beszámol. Ezenkívül a Hazafias Népfront Heves megyei Elnöksége javaslatot továbbított a Megyei Tanács Művelődési Osztályához honismereti tanácsadó (szakfelügyelő) foglalkoztatására.

A mindennapi gyakorlati, módszertani segítség érdekében *helyet kértünk a megyei lap vasárnapi mellékletében*, hogy előzetesen összeállított tematika alapján Albizottságunk – más szakemberek bevonásával is – publikáljon. A módszertani füzet kiadását a múzeumi hónapra tervezzük.

A továbbképzés lehetőségeit illetően élni fogunk a Továbbképzési Kabinet és a Művelődési Osztály, valamint a Művelődési Központ ajánlásaival. Az SZMT, a TESZÖV, a KISZÖV, a MESZÖV együttműködésével számbavesszük az ipari üzemekben és szövetkezetekben működő honismereti köröket, egyéni gyűjtőket, krónikaírókat. A díszítőművészeti körök vezetői részére pedig 1981. május 2-án az V. Észak-magyarországi Kaláris programja keretében szakmai tanácskozást rendeztünk.

Végül megemlítem: a Népfront Zala és Heves megyei Bizottsága együttműködése alapján (a Megyei Úttörőelnökséggel, és a Megyei Úttörőházal közösen) cseretábort szerveztünk Göcsejben, illetve Felsőtárkányban a honismeret ifjú

híveinek. A házigazda mindkét megyében a Honismereti Albizottság. Az egymáshoz eljuttatott programjavaslatok alapján készítettük, szerveztük számukra ezt a tábort, hogy ez a szórakozáson, élményadáson túl személyiségformáló eseménnyé is váljék.

Hajdu Jánosné

Táncházak találkozója Kolozsvárott

„Kultúrát nem lehet örökölni. Az előző kultúrája egy-kettőre elpárolog, ha minden nemzedék újra meg újra meg nem szerzi magának.” (Kodály Zoltán)

A népi kultúra, a népművészet megőrzésére, megismertetésére, megbecsülésére Magyarországon is számos örvendetes törekvéssel találkozunk, mégis szembeötlő a mai romániai magyar fiatalok érdeklődése a néphagyományok iránt. Igényük, hogy a feledésbe menő értékek szervesen beépüljenek életükbe. A fiatalok felfedezték a népköltészet, a népzene, a népi díszítőművészet után – elsősorban önmaguknak – a néhol még élő paraszttáncokat. A népi táncokat a hivatásos és a műkedvelő együttesek színpadra stilizáltan éltették és éltetik tovább. Ezek az erdélyi fiatalok a tánc eredeti rendeltetését kívánják visszaadni, hogy az ne csupán színpadi élmény, hanem közösségi szórakozás legyen, ne csak nézőtéri szemléltető, hanem cselekvő részesei legyenek annak.¹

A képzett zenész fiatalok olyan tökéletesen sajátították el a paraszttáncok előadásmódját, hogy egy-egy falusi mulatság résztvevői észre sem veszik, ha ők játszanak a megszokott zenészek helyett. A falvakban betanult paraszttáncokat több ezer városi munkásfiatalnak és diáknak tanítják meg, akiknek ez nem csupán kulturált szórakozást biztosít, hanem igen jó közösségteremtő eszköz is. A falvakkal való állandó kapcsolatuk miatt táncuk megőrzik eredetiségüket. A legtöbb táncházban heti két alkalommal találkoznak a fiatalok, s a tanulás után szabad-tánc is van, sőt Kolozsváron az aprók táncházában 3 éves kortól foglalkoznak a gyermekekkel is.

A romániai televízió magyar nyelvű adása népszerű ifjúsági műsorában, a Kalákában több vidék táncrendjével ismertette meg a nézőket. A különböző városok táncház-zenekarainak közös hanglemezét – melyen *Kallós Zoltán* és *Demény Piroska* gyűjtései mellett a fiatalok saját gyűjtésű dallamai is szerepelnek – órák alatt szétkapkodták.

¹ Az erdélyi táncházmozgalom kezdeteiről a Honismeret 1979. 3. számában adtunk hírt. (Szerk.)

1981. április 5-én Kolozsvárott, a zsúfolásig megtöltött Dosztojevszkij utcai sportcsarnokban rendezték meg a romániai táncházak harmadik találkozóját, a Megéneklünk Románia mozgalom keretében. A népviseletbe öltözött fiatalok színpompás, magával ragadó fesztiváljáról felvettelt készítette a román televízió és a kolozsvári rádió is.

A kolozsvári táncház Kodály együttese széki és mezősegi táncokat mutatott be, a székelyudvarhelyiek marosszékit és gagyai csárdást, a csíkszeredaiak és a marosvásárhelyiek különböző székely táncokat. Szólót énekeltek: *Győrfi Erzsébet, Kelemen Tekla, Panek Kati és Szabó Györgyi*. A táncokat és az énekeseket a csíkszeredai Barozda, a székelyudvarhelyi Venyige, a marosvásárhelyi Regősök és a kolozsvári táncház zenekara kísérte.

Érdekes volt összevetni a fiatalok énekét, táncát a meghívott közismert népművészek bemutatójával, az avasi Petrus testvérek román táncával, a Nagyszében környéki román és szász zenével és táncokkal, valamint a magyar népi kultúra legősibb gyöngyszemeit megőrző gyimesi csángók táncával és a moldvai csángókat képviselő, 71 éves, klézsei *Bálint Erzsébet* és *Lőrinc Luca* énekével, táncával. Felemelő élmény volt, amikor a 81 éves sárvásári *Ambrus Sándorné Márton Kata* néni szép hangján, kristálytiszta csendült fel a Búra-búra, búbanatra születtem és a Csáki bíró leánya, melyeket 1938-ban *Bartók Béláné* énekelt.

Jellemző a több ezer fős közönség tevékeny részvételére, hogy Panek Kati és Győrfi Erzsébet néhány perc alatt meg tudott tanítani két teljesen ismeretlen népdalt. A Megállj, megállj te kismadár kezdetű Bartók Béla gyűjtötte a marosszéki Jobbágytelkén 1914-ben.

A televíziós riporterek megkérdezték néhány néző véleményét a táncházakról. *Balogh Edgár* író a következőket mondta: *Kriza Jánosék* a múlt század elején még csak a népdalok szövegét jegyezték le, *Bartók Béla, Kodály Zoltán, Seprődi János* és társaik a népi táncok zenéjét is megörökítették, maga a tánc szerephez csak később, a csíki „ezer székely” táncában és a kolozsvári Gyöngyösbokrétában jutott. A mai fiatalok táncházainak nem csupán a jelentősége, hogy általuk egy újabb csatornán költözik be a népi kultúra a városba, hanem az is, hogy ez a lelkesedés visszahat a falura is, hiszen rádöbben az igaz értékeire.

Dr. Kálmán Attila

Magyar sírfeliratok az isztambuli temetőben

1980-ban az egi IBUSZ-iroda által szervezett isztambuli társasutazás Gyöngyösről indított csoportjának voltam az idegenvezetője. Az eligazításnál *Molnár Eszter* irodaigazgató átadott egy nemzeti színű szalaggal díszített babérkoszorút azzal, hogy az isztambuli városnézésünkben szereplő katolikus temetőben koszorúzzuk meg az 1848-as szabadságharcban részt vett, majd Isztambulba menekült honfitársaink síremlékeit.

Az isztambuli városnézésen – melyet a Mondial Utazási Iroda részéről *Arbatli V. Márta* török idegenvezető kísért –, a csoport teljes létszámban és a KOMPAS Utazási Iroda részéről *V. Lippay Etelka* jugoszláviai idegenvezető is részt vett.

Az egi iroda által kibővített városnézési program keretében felkerestük Isztambulban elhunyt hős elődeink nyughelyeit és bizony elszorult szívvel álltunk meg az elhanyagolt, rogyadozó síroknál. Elszorult hangon emlékezünk meg a bujdosásba kényszerült és idegen földben nyugvó honfitársainkról és meghatottsággal helyezték el utasaim az otthonról hozott, hősöknek kijáró babérkoszorút.

A síremlékek lepoptt felirataiból az alábbiakat tudtuk lemásolni:

Cseh Imre százados
Kossuth Lajos tolmácsa
született Cserháton 1805.
Meghalt Isztambulban.

Csatájuk a védelmezett nép csatája,
melyet szent eskü köt és ellen, zsarnok tiport.

(Bajza)

A bajnok jutalma vér, sebek, s halál
és rideg dicsőség sírmárványaiknak.

Állj meg magyar e kopár halomnál és emlékezz
honodra, e hontalan sírnál.

Így enyésznek el fiad ó Hon, míg a többrész
bílicsekben nyög reményben virányidon.

Itt nyugszik Kovács János,
az 1848-i szabadságharcban vadász altiszt volt.
Született Kolozsvárt, 1812.
Meghalt Isztambulban 1862. IX. 20.

Itt nyugszik Szilágyi Dániel
Született: 1831. Meghalt 1885.
Sírkövét gyűjtés alapján emelte a
konstantinápolyi Magyar Egylet.

Ott a temetőben fogalmazódott meg mindannyiunkban a gondolat, hogy kéréssel fordulunk az illetékes fórumokhoz: találjanak módot arra, hogy az isztambuli katolikus temetőben nyugvó honfitársaink sírjainak és összedőlt sírköveinek rendbehozatala – érdemeikhez méltóan – megtörténjen.

Kérésünk alapján a Magyarok Világszövetsége megtette a szükséges intézkedéseket az emlékek megmentésére: az isztambuli külképviselet utasítást és anyagi támogatást kapott a sírmlékek rendbehozatalára.

Bereczky Gyuláné

Hajózástörténeti kiállítás a TIT budapesti természettudományi stúdiójában

A magyar nem tengerész nemzet, de egy évezrede járják a magyar hajósok folyó- és állóvizeinket. S létrejött egy különös hagyományokat ápoló hajós kultúra. Az édesvízi vagy belhajózásán kívül másfél évszázada beszélhetünk magyar tengerhajózásról is. Hajóink meghordozták a piros-fehér-zöld lobogót a világ tengerein.

Nem tudom, a TIT rendezett-e már hasonló kiállítást. Ha nem, akkor ez igen örvendetes kezdeményezés, mert hazánkban érthetetlenül gyér akár a magyar, akár a világ hajó- és hajózástörténetét tárgyaló munka. Olyan, mindenki

számára hozzáférhető lap, folyóirat pedig, amely evvel foglalkozna, nincs. S bár a kiállítás nem pótolhatja a hiányt, legalább ráébreszti a látogatót e mostoha terület történeti és technikatörténeti értékeire.

Az átgondoltan rendezett és bemutatott anyag jól ragadta meg a hajózás és hadihajózás egy-egy kiemelkedő csomópontját. S talán ez is a célja e kiállításnak, amelyet *Serényi Péter* buzgalma hozott tető alá. Úgy is fogalmazhatnám, hogy általános keretét adja a hajózás történetének.

Mégis, kicsit sajnálom, hogy az általános kép megrajzolása volt a cél s emiatt hiányoztak a magyar vonatkozások, mind a modell-, mind pedig a történeti anyagban. A látogató nehezen helyezi el a magyar belhajózást vagy a tengeri hajózást az európai összképbe. Például azt, hogy az első világháború kitérőse előtt az Osztrák–Magyar Monarchia tengeri kereskedelmi flottája világviszonylatban a 11. helyen állt a 10 magyar és 12 osztrák hajózási vállalattal (ebből a magyar társaságok gőzhajóinak száma: 116). Ugyanekkor a haditengerészet Európában a negyedik helyet foglalta el, s ebben a számban nincs benne a belhajózás.

A hajózás történetének felvázolásakor izelítőt kaptunk a modellezésről is. Remek modellek sorában gyönyörködhetünk a rómaiak hadihajóitól egy XX. századi vitorlás halászhajóig. De sajnálatos, hogy a készítőik neve nem volt feltüntetve.

Dr. Csonkaréti Károly

Találkozás budapesti és nógrádi olvasóinkkal

A Honismeret szerkesztő bizottsága a budapesti és a Nógrád megyei népfrentbizottságokkal közösen nagy érdeklődéssel kísért olvasói ankétokat szervezett. A folyóirat olvasóinak, barátainak képviseletében a budapesti ankéton több mint negyvenen, a salgótarjánin harmincöten vettek részt. Ott voltak a honismereti munkabizottságok vezetői, a szakkörök, a klubok, a közgyűjtemények, az iskolák képviselői. Mindkét találkozóon nagy számban vettek részt fiatalok.

Az ankétokon, ahol *Agoston László*, szerkesztő bizottságunk elnöke adott tájékoztatást a folyóirat munkájáról, feladatairól és terveiről, részt vett *dr. Székely György* professor, a Hazafias Népfrent Országos Elnöksége Honismereti Munkabizottságának elnöke, továbbá szerkesztő bizottságunk több tagja.

Budapesten *Geszler Ódön* arról szólt, hogy az alapítása tizedik esztendejének köszöntésére készülő folyóirat, amely lehetőséget teremt a folyamatos országos tapasztalatcserére, – nagy értéke mozgalmunknak. Javasolta – igen sok olvasóinkkal egyetemben – a honismereti lexikon-rovat mielőbbi létrehozását. Fontos feladatként említette a jelen hiteles megörökítését. *Jelenics József* az általános iskolákban folyó honismereti nevelőmunka szélesebb körű bemutatására és tudatosabb segítésére hívta fel a figyelmet. *Kovácsnai Józsefné* a Honismeretnek az ifjú nemzedékek hazafias, szocialista nevelésével kapcsolatos felelősségére mutatott rá. *Szabó Bendegúz* a terjesztés, az árusítás korszerűsítésé-

nek fontosságára hívta fel a figyelmet. *Molnár Imre* elismerően szólt folyóiratunknak a tudományosság és a közérthetőség egységére irányuló törekvéséről. *Balázs Gábor* a jelen megörökítésében az üzemi lapoknak betöltött kimagasló szerepét hangsúlyozta. Az elismerő szavak mellett *Kristó Nagy István* az esetenként észlelhető szerkesztési aránytalanságokra, nyelvi pongyolásokra, nyomdai hibákra hívta fel a figyelmet. *Gerelyes Ede* a munkás életmód tudatosabb ábrázolása és a folyóirat profilja további korszerűsítésének szükségességére mutatott rá. *Tóltési Imre* és mások a lapnak a helytörténeti pályázatok népszerűsítésében, gondozásában, publikálásában betöltendő nagyobb szerepéről szóltak.

Salgótarjánban *Schneider Miklós* a közelmúlt tudatosabb, teljesebb feldolgozásának fontosságát emelte ki. Ehhez a gondolathoz kapcsolódva *Molnár Pál* a hetvenes évek krónikájának elkészítésére hívta fel a figyelmet. *Kovalecsik András* a Honismereti mozgalomban helyenként még föllelhető szemléleti, alapállásbeli gondok megszüntetésének fontosságáról, valamint a környezetvédelmi kultúra gyarapításáról szólt. *Radácsi László* a folyóirat tömegbázisa szélesítésének, a gyakorlatiasság, a tudatos szerkesztés fontosságát hangsúlyozta. *Gazda István* a történelmi évfordulóinkat méltató munkánk előrelátóbb, jobb tervezésére, a közlemények gondosabb súlyozására hívta fel a figyelmet. *Kósy Zoltán* a lap módszertani segítő tevékenységéről, a jó tapasztalatokat közreadó anyagairól szólt elismerően. *Morvay Péter* gazdag tapasztalati és tényanyagra alapozva emelte ki a bibliográfiai mellékletek fontosságát.

A közvetlen hangulatú, tartalmas olvasói beszélgetéseken dr. Székely György hangsúlyozta, hogy a találkozók jelentős alkalmak nemcsak a folyóirat életében, hanem a Honismereti mozgalom aktivistái, önzetlen munkásai gyakorlati munkakapcsolatának erősítésében is. A kiadvány szívós, igényes munkával vált elismert, tekintélyes folyóirattá, rendelkezik a színvonalas, következetes munka és a folyamatos megújulás minden képességével.

Folyóiratunk a budapesti és a salgótarjáni ankétek javaslatára és tapasztalataira alapozva – olvasóink, barátaink, a mozgalom sok ezer aktivistája – véleményének még teljesebb megismerésére folytatja a találkozók szervezését. Amire e sorok megjelennek, sor került már szentesi antkétunkra is.

Amikor folyóiratunk nevében ezúton is szívből megköszönjük fővárosi és nógrádi házigazdáinknak a szívélyes vendéglátást, az olvasóinkkal való találkozás gondos és figyelmes megszervezését, néhány mondatban szükséges összegezni az eddigi párbeszédnek legfőbb tartalmi tanulságait. Általános véleményként fogalmazódott meg a szerkesztők és az olvasók személyes találkozásának – semmivel sem helyettesíthető – fontossága, alapvető igényként hangzott el az ifjúság közötti nevelőmunkánk fokozott segítése, a lap jelentős tartalmi és formai megújulásának, továbbá – egész munkájában a tudatosság, az előrelátás erősítésének – az igényesebb szerkesztésnek a szükségessége.

Felelősségünk és lehetőségeink ismeretében igyekszünk elegend tenni mindezeknek az egyetemes társadalmi szükségleteket és az egyéni olvasói igényeket egyaránt tükröző követelményeknek.

A szerkesztő bizottság

HÍREK

Késő bronzkori település nyomait fedezték fel Szombathelyen a város északi, kámoni részében. Egy sosem látott különös házmaradványra – földbe épített lakásra s annak melléképületeire – bukkantak, megállapítván, hogy az időszámítás előtti XII–XIII. századból való. Ez a lelet igazolja, hogy a mai Szombathely nem a rómaiak idején lett lakott, hanem itt már az őskorban is emberi település volt.

A hajdani Floriana területén, Csákváron a IV. sz. első feléből származó, *késő római kori*, nagy kiterjedésű *temető* feltárásán dolgoznak a székesfehérvári régészek. Eddig hatvannál több, leletekben gazdag római kő és téglasírra leltek. A sírokban sok az üvegholmi: illatszerez, olajos üvegcséket, nagyobb méretű palackokat, övesa-

tokat találtak. E leleteknek rendkívüli az értéke, mivel a késői római korból kevés emlék maradt ránk.

A Kis-Balaton térségében IX. századi templom maradványai tárultak a kutatók elé. Zalaszabar határában, a Borjúállás szigeten megtalált, fából készült, római téglás padozatú templom a frank őrgrófságban élő keresztényeké volt. A körülötte feltárt temető sírjainak kincsei arra utalnak, hogy azokat az előkelőségeket temették ide, akik a terület hűbérura, Pribina herceg közvetlen környezetéhez tartoztak.

Hidvégpusztán *késő bronzkori urnástemető*, valamint bronzkori erődített település-maradványok és kerámiák kerültek elő.

X. század elejéről származó sírokat tártak fel a közelmúltban Szolnok határában. A feltevések szerint a mélyben legalább száz sírból álló temető húzódik. A hajdan itt éltek népek pogány szokások szerint temetkeztek: esetenként a halottat lovával s annak szerszámaival együtt tették földbe. Előkerült néhány olyan értékes lelet: övdísz, fülbevaló, nyílhegy, gazdagon ékesített lószerszám, amelyeket itt még sohasem találtak a kutatók.

Egy Árpád-kori templom agyagalapjaira és az épület egykori *téglafalának maradványaira* leltek Derekegyháza határában. A templomban és a környékén 13 – XI. és XII. századból való – koporsós temetkezései sírt találtak. Ezekből különféle rézészerek, pl. hajkarikák, bronzhuzalból sodort gyűrűk és nyakperekcek is előkerültek. A templomkörül vizsgálatok során egy Árpád-kori falu maradványai bontakoztak ki. A templomot egyébként egy kisebb magaslatra építették, valószínűleg rézkori vagy kora bronzkori halomsír, egy kurgán tetejére.

Kossuth Lajos diplomatartó tokjával gazdagodott a Magyar Nemzeti Múzeum. Kossuth 1851–1852-ben Amerikában tartózkodott, ahol a szabadsághősnek kijáró tisztelettel ünnepelték. Több városban emléktárgyat kapott, Baltimore városa pedig díszpolgárává avatta. E tényről bizonyítja az az 55 centiméter hosszú, henger alakú ezüsttok – egyik végén leemelhető zárókupakkal –, amelyet vésett növényi indás díszítés borít. A tok közepén egy sas tartotta babékoszorúban ez olvasható: The city of Baltimore to Louis Kossuth. Sajnos a tok tartalmát, az okiratot még keresnie kell a múzeumnak.

A múzeum másik új szerzeménye is a szabadságharc leverését követő időből származó: egy rendkívüli méretű, egyedi készítésű, úgynevezett *lakatészter*. Az ötvös munka négy centiméter széles, ívesen hajlított sima aranylemezzel, két végén

egy-egy kerek nyílással, melybe vastag aranylánc fűzhető. A karkötőnek látszó ékszer egykori tulajdonosa, Pécsújfalus Pechy Katalin más rendeltetéssel használta. A *Bach-korszak kezdetén*, 1850-ben feltehetően Bereg vármegyében egy bálon viselte, ahol a hölgyek az *elnyomás elleni tiltakozásul* kékfestő ruhában és bilincsek-szerekkel jelentek meg.

Háromszáz esztendő vázlatkönyv – művészettörténeti szenczációnak számító alkotás – került elő Baranyában egy falusi plébánián. A könyvszerűen bekötött mappa 237 rajzot tartalmaz, osztrák mesterek munkáit. Értékére való tekintettel a Pécsi Püspöki Könyvtárban helyezték el. Felfedezője *Boros László* művészettörténet-kutató, barokk szoborterveknek véli a rajzokat, amelyeket minden bizonnyal egy osztrák szobrászműhelyben készítettek, majd ezután ezek alapján faragták a szobrokat. A kutató a stílusjegyek alapján Felső-Ausztriába helyezi az egykori műhelyt. A szignált és datált rajzok a XVII. sz. második felében keletkeztek. Egyes rajzokat máris sikerült azonosítani a híres osztrák szobrászdinasztia kiemelkedő alakjának, Thomas Schwanthalernek szobraival. A művet most készítik elő kiadásra, azonosítási neve: *Fünfkirchner Skizzenbuch*.

Partizánmúzeum nyílt az Ormánságban Csányosztrón a legendáshírű Petőfi Sándor partizánbrigád emlékére. Itt született meg 1944 telén – többnyire vajdasági és baranyai fiatalokból – ez az antifasiszta egység, amely ötágú csillaggal díszített piros-fehér-zöld zászló alatt küzdött. Parancsnoka a spanyol polgárháború bátor harcosa, a később hősi halált halt *Kiss Ferenc* volt. A háború utolsó szakaszában mintegy kétezer kilométer utat tett meg a csapat folytonos harcban az ellenséggel, míg nem a Bolmánynál vívott véres ütközetben felőrldött. A kiállításon mintegy száz fotó eleveníti fel a partizánbrigád életét és küzdelmét. Fegyverek és egyenruhák, zászlók és kitüntetések, eredeti felszerelési tárgyak idézik a háború napjait.

A magyar hangosfilmzés félévszázados jubileuma alkalmából **mozimúzeum nyílt Kaposvárott**. A hazánkban egyedülálló gyűjteményt

Thorma Károly indítványára hívták életre, s megtalálhatók benne a legősibb mozigépek, kinotechnikai eszközök. Várják a kutatókat is, hiszen a múzeum gyűjteményében négyezer film kópiája található, s a celluloid-szalagokat őrző dobozok mellett kritikákban, plakátokban is gazdag az archívum.

A szegedi Móra Ferenc Múzeum új kezdeményezése, hogy ezentúl félévenként egy-egy jellegzetes Szeged környéki település történetével, néprajzával ismerteti meg a múzeum látogatóit. Első alkalommal a várossal határos *Tápe* múltját, népének életét mutatják be. A tápéi lakosok ősei a XII. században telepedtek le itt, s fő foglalkozásuk már az 1600-as évektől a Tiszából kifogott, majd sózott halak szállításához használt gyékénygöngyöleg készítése volt. Ebből fejlődött ki a gyékényszőnyeg – majd szatyor- és bútorkészítés is –, amelyről Európa-szerte híressé vált a település.

Védetté nyilvánították a kengyeli Kunhalmot a tetején lévő évszázados szélmalommal együtt. A Szolnokot Szentessel összekötő vasútvonal mellett lévő domb védelem alá helyezését nemcsak a régi szélmalom, hanem a különleges természeti értéket képviselő növénytakarója is indokolja. Mintegy tucatnyi olyan növényfaj díszlik itt, amelyből ma már kevés található hazánkban.

Természetvédelmi listára kerültek *Szolnok megye különböző részein található értékes fák, fasorok*. Őlalmat kaptak a tiszai gázri óriás kocsányos tölgyek és a különleges vadkörtefák, továbbá a kenderesi belterületi fasor, melynek tölgyei, vadgesztenyefái lombátrát borítanak a község széles utcái fölé.

Új nagykovács telep alakult ki hazánk területén, a déldunántúli Sumonyban. A szép és ritka madarak korábban csak az őszi vonuláskor pihentek meg rövidebb-hosszabb ideig a nagyki-terjedésű halastavakon. Három évvel ezelőtt figyelték meg az első fészkelőket, most pedig már négy kőcságpár telepedett meg a tó környékén. Az ornitológusok véleménye szerint a nyugodt fészkelési lehetőség és a táplálék állandó bősége vonzotta a nagykovácsokat Sumonyba, ahol a madarak teljes biztonságban élhetnek.

Vargáné Major Judit

Töltési Imrének, a Hazafias Népfrent Országos Titkársága honismereti munkatársának nyugállományba vonulása alkalmából, több évtizedes eredményes mozgalmi munkájának elismeréseként az Elnöki Tanács a Munkaérdemrend arany fokozatát adományozta. A kitüntetést a Hazafias Népfrent székházában *Sarlós István*, az Országos Tanács főtitkára adta át.

Magosan röpjön – a páva!

1. A Rádió és a Televízió idei Röpülj páva vetélkedője méltán hívta ki a népzene és a népzenei mozgalom ismerőinek és barátainak kritikai megnyilatkozásait. Az első véleménynyilvánítások helyenként éles fogalmazásúak voltak (így a *Kiss Ferencé*, és a *Szell Jenőé* az *Élet és Irodalom* február 28-i, illetőleg március 14-i számában), de ezt a szóban forgó kérdések fontossága és szerzőik úgyszeretete egyaránt magyarázza. A hozzászólások a későbbiekben tárgyilagosabbá váltak. Magam az *Új Tükör* 15. számában (1981. április) közölt Fölrepült-e a páva? c. cikkemben tényszerűen és mértéktartó hangon igyekeztem fölsorolni a mostani vetélkedő elhibázott koncepciójáról árulkodó mozzanatokot, s a későbbi cikkek is (különösen *Jánosy Istváné* és a *Borsai Ilonáé* az *Új Tükör* 16., illetőleg 19. számában) higgadt szakszerűséggel igazították helyre *Kiss Ferenc* cikkének a magyar nótát és az új stílusú népdalokat egy kalap alá rakó szakmai tájékozatlanságát (amely mellestleg nem tette érvénytelenné *Kiss Ferenc* említett cikke többi részének igazát). *Vargyas Lajos*nak a vetélkedőről elhangzott felszólalása (*Élet és Irodalom* 23. sz.), – amelyet a Rádió Népzenei Hangos Ujságja ferde megvilágításba helyezte – csak egyetlen, bár fontos mozzanatát érintette a vetélkedőnek, s így üryget szolgáltatott a vita mellékvágányra tereléséhez.

A későbbiekben nem is annyira a hangnem, mint inkább a tájékozottság körül volt a hiba, míg végül *Sárosi Bálint*, a vetélkedő zsűrijének elnöke, aki a kritikai megnyilatkozások egyik célpontja volt – miután Kód a népzene körül c. cikke bevezetésében túlzó általánosítással támadta a vita „népzene ügyéhez méltatlan” harcmodorát – maga vitte azt elmergesedett, torzult irányba. Pamfletbe illő kifejezéseivel (a vele egyet nem értő hozzászólókat „csodasá-

mán”, „veterán”, „ünnepi szónok”, „közéjük keveredett szakember” névvel illette), a vita során már megválaszolt kérdések harcias fölmelegítésével, a szerzőket meg nem nevező (egyébként önmagukért helytálló) idézeteivel, a vitában el sem hangzott vagy a lényegét nem érintő megnyilatkozásokra való célzatos utalásaival, a folklórmozgalom új hullámával szemben valaha hangoztatott retrográd narodnyikizmus burkolt fölmelegítésével igazolta olvasói előtt a közmondás érvényes voltát, hogy aki haragszik, annak nincs igaza. Nem tér ki – írja – az őt ért személyes támadásokra, figyelmen kívül hagyva, hogy a zsűrielnöki ténykedésére vonatkozó kifogások fontos lényegi kérdéseket érintenek. Azt állítja, hogy valamennyi kritikai megnyilatkozás csak ködöt terjeszt a népdal körül, s ugyanakkor tőle csak olyan „tényszerű” megállapításokat kapunk, hogy tulajdonképpen még a tudomány sem tisztázta, mit érdemes felmutatni népdalkincsünkben, mi a hű, hagyományos stílus, s hogy „a régi stílusú népdalokból sem vezetnek akadálytalan utak Bartók erdejében”. – Bizony más eligazítást vártunk attól a képzett zenefolkloristától, akinek fejtegetéseit hetenként hallhatjuk a rádióban zenei anyanyelvünkről.¹

Szerencsére a többi felszólaló (az említettek közül *Deme Tamás*, az *Új Tükör* 17, illetőleg 10. számában, vagy *Vitányi Iván* az *Élet és Irodalom* május 9-i, illetőleg a *Kritika* áprilisi számában) nem tértek be *Sárosi* zsákutcájába, s megfelelő hangon folytatták a vitát.

2. Nagyon is kívánatos ugyanis, hogy a vita visszakanyarodjék a megfelelő hangnemű és szakszerű érveléshez – mert bizony van még min vitázni. Így pl. *Jovánovics Miklósnak* a *Kritika* már említett számában megjelent Népdal volt vagy van? c. cikkével. Ennek magabiztos fogalmazású kiindulási pontja

¹ *Sárosi* cikke az *Élet és Irodalom* május 2-i számában jelent meg. A május 9-i szám szerkesztőségi jegyzete felsorolja a lapban közzétett vitacikkeket, amelyekhez csatlakozik *Benkő Éva* május 16-án megjelent cikke, valamint *Kiss Ferenc* Ha én páva volnék c. összegező írása. Az *Új Tükör*ben – az említettek kivételével megjelent még *Lengyel Miklós*: Hová röpjön a páva? (9. sz.), *Bizám György* szerkesztőséghez címzett levele (12. sz.), *Vekerdi József*: Élő népdalt vagy lezárt stílust? (13. sz.).

ugyanis ellentétben áll a néprajzi és szociológiai vizsgálatoknak a hagyományos népi kultúra – s így a népzenei kultúra – felbomlására vonatkozó, ma már közhelynek számító megállapításai-val. Mert ha a jól felkészült népzenekutató valamely viszonylag hagyománytartó vidékünkön (amilyen pl. a Palócföld, Borsai Ilona kedvelt gyűjtési területe) talál is egyeseket, akik még őrzik szüleik, nagyszüleik értékes népdalait, ezek jórészt már csak eredeti funkciójukat elvesztett családi klenódiák. A parasztzene – ahogy Bartók szerette nevezni – ma már nem alakul tovább. Lényegében olyan nemzeti kultúráis értékévé vált, mint a klasszikus népdalada vagy akár Arany János balladái. Ezeket sem tudja a „nép” „változtatni”, „továbbfejleszteni”. (A népdal műzenei feldolgozása persze más kérdés – de az a páva-vita szempontjából – stílusosan szólva – melléktéma.) A páva-mozgalom – s erről egyetlen vitázónak sem szabadna megfeledkeznie – népzeneink e klasszikus értékeit van hivatva ismertetni, népszerűsíteni, terjeszteni, tehát *semmiképpen* sem lehet Proustnak a „rossz zenét” védelmező idézetét vele kapcsolatba hozni.

A februárban Veszprémben megrendezett II. Országos Népzenei Fórumon elhangzottak között, melyre a vita során többen is hivatkoztak, bizonyára szintén akad még megtárgyalni való, azonban ennek anyagát – Vargyas Lajos említett felszólalását leszámítva – egyelőre még csak „másodkézből” ismerjük. Meg kell várnunk tehát az anyag ígért közzétételét.

3. De mellőzve a tájékoztatásból eredő vagy szubjektív kötöttségekkel magyarázható további megnyilatkozásokat, most már ne az eddigi vitára, hanem a még megvitandó fontos kérdésekre vessük vigyázó szemünket. Említett cikkemben igyekeztem exponálni a vetélkedőhöz kapcsolható, de a népzenei mozgalom elvi kérdéseit s gyakorlatát is közlő érintő legfontosabb megvitandókat. Hadd emlékeztessék itt is a résztvevők kiválasztásának, megrostálásának problémájára, a szólista korhatár leszállításának hibás voltára, a szereplő létszám „numerus clausus”-ára (ennek káros hatására Pribolyszky Mátyas mutatott rá az Élet és Irodalom március 14-i számában), a népdal-kíséret és feldolgozás kérdéseire, a stílusos előadásmód problémakörére, a népdalismeret és a népdalmozgalom hatékonyabb segítésére a televízióban és a rádióban, arra, hogy a népdalokat nemcsak zenei, hanem egyúttal népköltészeti alkotásoknak is kell tekintenünk,² hogy vajon valós képet adott-e a vetélkedő népdal-

mozgalmunk színvonaláról, valamint hogy miben gyökerezik a mostani vetélkedőben kialakított koncepció létrejötte, s mit kellene adandó alkalommal változtatni.

Mindezeket érdemes és szükséges szélesebb körben a Honismereti mozgalomban is tovább vitatni, mert hiszen – nem lehet elégszer ismételni – *nemcsak a Röpülj páva vetélkedőről, hanem ezzel együtt zenei anyanyelvünk, népzenei mozgalmunk országos helyzetéről, megoldandó kérdéseiről, a népdal és népzene életben tartásának módozatairól, a bartóki-kodályi örökséggel való sáfárkodásunkról is szót kell ejteni és érteni.*

4. De vannak még más, az eddigiekben kevésbé vagy egyáltalán nem érintett alapvető kérdések is, melyekben a népzenei mozgalom további fejlődése érdekében egészséges álláspontot kellene kialakítanunk. Különösen fontosnak tartom ezek között a népdal- és táncház-mozgalom közművelődési jelentőségének megismertetését és elismerését, működési feltételeinek az eddiginél jobb megteremtését. Hasonlóképpen a népdalkörök belső nevelő, közösségteremtő erejének növelését. A vetélkedő hibáit tollhegyre vevő vita ugyanis, bár felhívta a figyelmet népzeneink értékeire és védelmének, terjesztésének fontosságára, sokáig nem mutatott rá eléggé ennek a mozgalomnak sokszor kellően nem méltányolt jelentőségére és fontos közművelődési szerepére. (E témakörben hiányt pótoltt Benkő Évának az Élet és Irodalomban megjelent a Közösségi páva c. cikke.) Úgy gondolom, a további vitának ez kell, hogy legyen a súlypontja, mégpedig úgy, hogy minél többet szólaljanak meg benne a népdalkörök ügybuzgó, kitartó és áldozatos munkát végző helyi vezetői.

Kereken tíz esztendővel ezelőtt, 1971. március 17-én zajlott le az a nagyszabású tanácskozás, amelyet a Hazafias Népfront Honismereti Bizottsága hívott össze a pávakörök és a népdalmozgalom helyzetének megszállására, fejlődésének segítésére. Úgy hiszem, most egy *decennium eltelteivel igen hasznos lenne egy újabb vitafórumot szentelni a népzenei mozgalom vázolt időszak kérdéseinek tisztázására.* Minden bizonnyal sok tanulsággal járna az első tanácskozáson elhangzottakat (melynek teljes anyagát közölte e sorok írójának szerkesztésében a Honismereti Híradó – a mostani Honismeret elődje – 1972. februári különszáma: „Hová röpül a páva?”) szembesíteni az azóta elért eredményekkel és a máig megoldatlan kérdésekkel.

Morvay Péter

²Péter László szolgál e témához megszívlelendő szempontokkal és meggyőző példákkal, Levél Lőrincze Lajoshoz c. írásában. (Magyar Nemzet, 1981. I. 23.)

Névadók és névviselek

A KISZ, az úttörőmozgalom, a szocialista közösségek, a különféle intézmények, a fegyveres erők és testületek évek óta egyre tudatosabban ápolják, gyűjtik a névadókra vonatkozó emlékeket. Az utóbbi időben több közösség változtatta meg nevét. A kevésbé kifejező név helyett olyan személyiségek nevét vették fel, akik életükkel, munkásságukkal szorosan kötődtek a mozgalomhoz, a szakmához, a településhez, a forradalmi eszméhez, a szocialista társadalom alapjainak megerősítéséhez.

Névadók így váltak és válnak egyre jobban misztikummentessé, emberközelié a gyermek és a felnőtt névviselek közösségek tagjainál. Szobrok helyett egyre inkább azt az embert látják névadókban, aki vállalta az emberibb életért vívott harcot, aki – ha kellett – életét is áldozta, vagy úttörője volt egy szakmának, hivatásnak, a jobb, korszerűbb technika megerősítésének.

A névadókhoz kapcsolódó értelmi és érzelmi kötődés serkenti egyre több közösség tagját arra is, hogy a tanulás és munka után fényképezőgéppel, jegyzetfüzettel járja lakóhelye utcáit, tereit, könyvtárait és intézményeit. Kutatják a bővebb ismereteket nyújtó forrásokat, dokumentumokat, gyűjtik a szobrokról, emléktáblákról készített felvételeket, s vetélkedőkből elmaradhatatlan a névadóra vonatkozó ismeretanyag.

A névadók emlékének ápolása tartalmasabbá válhatna, ha a névviselek közösségek közelebb kerülnének egymáshoz. Ezt jól szolgálná testvérkapcsolatuk kialakítása (felvétele) és folyamatos tétele. Lehetőséget nyújtana a gyűjtött emlékek kicserélésére, közös emlékünnepek megrendezésére, vetélkedőkre, országjáró túráik során találkozásaikra, névadók emlékhelyeinek látogatására, feltérképezésére, egymás munkájának jobb megismerésére.

Ennek gyakorlati tapasztalatairól és hasznáról már a Rákóczi-évforduló során meggyőződhetünk megyénkben, amikor a névviseleknek megküldtük névtestvéreik címét. Hasonlóan jól szolgálta a Kulich névviselek közösségek címjegy-

zékének országos közreadása a testvérkapcsolat kialakítását, a békéscsabai Kulich Gyula munkásör zászlóaljánál a névtestvérek országos térképének elkészítését. Az egykori Lobogó hetilapban is megjelent a jánoshalmi termelőszövetkezet Kosuth szocialista brigádjának egyszerű kezdeményezése, hogy a brigád közös országjáró túrán ismerkedik meg névadójuk emlékhelyeivel.

Aránylag könnyebb helyzetben vannak azok a közösségek kiknek névadójáról a tankönyvek, szakirodalmak, életrajzi kötetek gazdag összegzést adnak és forrásokat közölnek. Sajnos ez utóbbiaknál is furdal, hogy az 1960-as évekig megjelent számos ilyen forráskiadvány már antikvár könyvesboltokban sem kapható. Gondoskodni kellene arról, hogy ezekből a fontosabb könyvekből újabb kiadás jelenjen meg.

Nagy segítséget jelentene a névviselek közösségeknek – különösen azoknak akik névadójáról még nem, vagy alig jelent meg összefüggő életrajz – olyan „kézikönyv” országos megjelenítése, amely a leggyakoribb névadók életrajzát, fényképét és irodalomjegyzékét közölné. Nyomdatéchnikailag szerény kivitelű, nagy példányszámú központi kiadványra gondolok, amely minden névviselek közösséghez, iskolai, lakóterületi és üzemi könyvtárhoz eljutna.

A névadók és névviselek kézikönyvének közreadása már nem új keletű. A Munkásörszágos Parancsnoksága pl. már évekkel ezelőtt megjelentette a Névadókra emlékezzünk című füzeteket az aleggységek számára. A BM. Határörtség Politikai Csoportfőnöksége a Határőr hősök nyomában című kötetet 1979-ben adta ki hasonló cíllal és tartalommal. Hasznosításukról a tények önmagukért beszélnek az örsökön, az aleggységeknél, a klubokban, laktanyákban. A csapatmúzeumok, emlékszobák és emlékfalakon az egységek történetét megörökítő gazdag fotó és dokumentumgyűjtemények az előképzősök, a sorkatonák nevelését, a testületi vetélkedőket, az egység összefüggő történetének megismerését szolgálják.

Krisztoff Andrásné

„Meggyőződésem szerint igazi, ún. szűkebb értelemben vett népi dallamaink mindegyike valóságos mintaképe a legmagasabb rendű művészi tökéletességnek. Kicsinyben ugyanolyan mesterműnek tekintem, mint a nagyobb formák világában egy Bach-fugát vagy Mozart-szonátát.” (Bartók Béla)

„Megtörténhet azonban, hogy a zeneszerző megtanulja a vidék ősi zenéjének a nyelvét, ezzel a maga zenei gondolatait úgy tudja kifejezni, mint ahogyan a költő anyanyelvével él. Ha a zeneszerzőben elég szeretet van ahhoz, hogy szívvel-lélekkel ennek a zenének áldozza magát, ha éppen ezért szabadon átadja magát e zenei nyelv hatásának, ha van mondanivalója s a gondolatai kifejezéséhez szükséges technikának tökéletesen birtokában van, vállalkozása sikerülni fog. Művei nem megharmonizált népdal-mozaikok, vagy népdalokra írt variációk lesznek, hanem a népzene belső lényegének kifejezői.” (Bartók Béla)

SZÉP MAGYAR KÉPESKÖNYVEK

Két építészettel foglalkozó kiadvány gazdagítja könyvkultúránkat.¹ E munkák nemcsak az elmúlt, de jelen életünk alaposabb megismeréséhez és megértéséhez is jelentősen hozzájárulnak. A megjelentetés érdekessége és erénye, hogy a két könyv szervesen kiegészíti, sőt feltételezi egymást!

Gerő László Történelmi városok címmű kötete útikalauz az épületek dzsungelében. A kezdetektől napjainkig, a városok alapsejtjeitől, azok sejtcsoportjaitól, nagy településsé tömörülésükig vezet el olvasóit. A történelmi városok felvázolásával mai nagy- és középvárosaink történelmi múltja rajzolódik ki. Beavatja az olvasót, milyen történelmi fázisban, milyen tényezők összhatásának tulajdonítható egy-egy jelentős település kialakulása s milyen képletei, változatai vannak a magyar településkultúrának.

Granasztói Pál könyve – Szép magyar városok – röviden úgy jellemezhető, hogy képeskönyv felnőtteknek! A már kész, kialakult településeket boncolgatja, a múlt rajza nagyvonalúan átfogó. E két munka egymás utáni vagy együttes olvasása teljessé teszi a magyar településkultúráról szerzhető legfontosabb ismereteket.

Gerő László történelmi városokkal foglalkozó munkája élvezetes stílusával minden érdeklődő számára érthetővé teszi az egyébként elvont és komplikált ismeretanyagot. A könyv nyelve egyszerű, köznyelvi elemekből épül fel, mindvégig könnyed, lendületes, helyenként képszerű, a nehezebb szakmai kifejezéseket ebben a nyelvi mezőben oldja fel. A szerző alapvető szándéka, célja a magyar urbanisztika Árpádoktól napjainkig ívelő fejlődésének bemutatása ismeretterjesztő jelleggel. A történelmi áttekintést különlegességek, helyi sajátosságok és idegen tényezők elemzésével színesíti. Elidőz olyan helyeken, ahol több korszak építészetének egymásra rétegződése figyelhető meg. Számos korabeli térképet,

alaprajzot vonultat fel az átfarmódások, átépítések dokumentálására.

A bennünket környező, életünknek keretet adó tárgyi világ rajzából nem marad ki a mindezt létrehozó, éltető emberi tényező sem. Bemutatja jó néhány történelmi nagyságunk életének színterét, lakóházát. A könyv szerzője lényegesnek tekinti taglalni, általában milyen volt a középkori városok környezete, életvitele, s hogyan fejlődött, nemesedett avagy sekélyesedett koronként elődeink ízlése, szorgalma és anyagi ereje.

Granasztói Pál szép magyar városokról szóló könyve lakóhelyünk eddig ismeretlen, észre nem vett részleteire irányítja figyelmünket. Könyvében sorjázó apró részletek jó része ismert számunkra, ám a napi hajzában nem értékeljük kellőképpen árnyalati szépségeiket. Egyben meggyőzően mutatkozik meg, hogy minden egyes városunk más-más színeket, vonásokat őriz.

Miért szép? – tesszük fel a kérdést egy-egy költeménnyel kapcsolatosan. *Granasztói* is e kérdés foglalkoztatja, eszerint elemzi nagyobb településeinket. A szöveget kísérő fotóanyag meglepően bőséges. A fényképek erénye, hogy sok a felülnézetben készült, illetve a ritkán látható, valamilyen okból rejtett részletet bemutató fotográfia. Bár e kötet nem elméleti munka, tisztázza a műemléki körzetek jelentőségét, gyakorlati szerepét. E történelmi örökségnek – a szerző véleménye szerint – az ókori agora szerepét és lehetőségeit kellene átvennie.

A szerző a hársorok ősi szöveit, szövegtrendjét felnagyítja, szemléletessé teszi jellegzetességeiket. Ismerteti a párhuzamosságok hosszú sorát egy-egy településen belül és a városok egymás közti kapcsolatrendszerében. Elemzi, hogy a földrajzi környezet, a szűkebb tájegység miként befolyásolja a városképet, az építésmódot. A visszatérő jelenségek mellett jobbra az egyéni vonásokat hangsúlyozza.

Zóka László

¹ *Gerő László*: Történelmi városok Corvina, 1978. 135 old. *Granasztói Pál*: Szép magyar városok egy építész szemével Corvina, 1978. 240 old.

MÓRICZ ZSIGMOND KÖZÖTTÜNK

Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta
Kántor Lajos

(Kriterion Könyvkiadó. Bukarest,
1979. 286 old., 50 fénykép)

Szerény kivitelű, gazdag tartalmú „évfordulós emlékkönyvvel köszöntötte a Kriterion Könyvkiadó *Móricz Zsigmond* születésének 100. évfordulóját. Huszonnégy szerző – egykori barátok, tanítványok – vallott Móriczról, az emberről, az íróról, Móricz erdélyi útjairól, Erdélyhez fűződő kapcsolatairól, szállították „az építőköveket a Petőfi Erdélyben és Jókai Erdélyben mintájára esedékes Móricz Zsigmond Erdélyben kötetéhez.”¹

Számvetés is ugyanakkor ez a kötet. Ki-ki a maga módján válaszolt a feltett kérdésre: „hogyan állunk Móricz Zsigmond jelenlétével Erdélyben, Romániában – 1979-ben?” Tényközlés, adatszolgáltatás valamennyi írás, amely bizonyítja Móricz Zsigmond kortársi jelenlétét. Történelmi jelenlétét művei, műveinek szelleme tanúsítja.

Hasznos, tartalmas olvasmányok, szívet-leket melengető vallomások ezek az írások Móricz Erdélyi útjairól, a székely, a kalotaszegi emberekkel, a barátokkal, íróársakkal (*Kós Károly*,

Tamási Áron, Balogh Edgár, Nagy István stb.) való találkozásokról, a Kelet Népe szerkesztőjének és az erdélyi íróknak kapcsolatteremtéséről (publikálási lehetőséget kívánt adni számukra), Móricz Erzsikéről, életéről, a Kelet Népe erdélyi terjesztésében kifejtett tevékenységéről stb.

A még diákok, az induló írók példaként tekintettek Móricz Zsigmondra (*Bartalis, Beke, Asztalos*), s életre szóló üzenetet kaptak tőle. Megtanulhatták a nép szolgálatának fontosságát. „Akkor ér valamit egy ember tudása, ha másokat szolgál vele, nagyobb közösséget, egész népet vagy éppen az emberiséget.” Az összetartozás, a népek egymásraultaltságának, barátságának gondolatát vallotta Móricz, pl. 1941 tavaszán a kolozsvári fiataloknak tanácsolta „... minékünk kell sok megértéssel... kezdeményeznünk és az őszinte barátság szándékával kinyújtani kezünket román kollegáink felé.”

Móricz sokrétű, széles körű történelmi tájékozottságát, egészséges ítélőképességét, nyelvművészetét, félelmetes emberismeretét megcsodálhatjuk a kötet írásaiban. A szerzők, ha mint kísérők számolnak be a Móricz erdélyi útjai során szerzett tapasztalataikról, kiemelik még Móricz közvetlenségét, kapcsolatteremtésének egyszerű természetességét, gyűjtési módszerét. Móricz 1941-ben tájékozódni kívánt a székelyek körében. Hogyan él a nép, hogyan élhetne? A valóságot akarta ábrázolni. „A nép ügyéért utazott, a nép igazát és jövőjét kereste.” Megragadta a székely nép eleven észjárása. Belső tűz fűtötte az embert, az író.

A kötet stílusát a lírai melegség, a közvetlenség, a természetes egyszerűség jellemzi, találkozásokot, benyomásokat, emlékeket, észrevételeket közvetítenek a szerzők, amelyekben mindig jelen van a Móricz iránti tisztelet és nagybecsülés.

Szerkezetileg is, tartalmilag is jól egészíti ki a „számvetés”-t és bizonyítja Móricz kortársi jelenlétét a *Gábor Dénes* által összeállított bibliográfiai adalék: Móricz Zsigmond a romániai magyar irodalomban 1945–1979. A hat fejezetben közreadott bibliográfia (Móricz önálló kötetei, újra közölt írásai, művei a színpadon, a rádióban, írások Móriczról és műveiről) adalék „az életmű feltérképezéséhez vezető úton”, jó alap a következő nemzedékek munkájához.

A kötetnek a magyarországi irodalomtörténet, könyvkiadás számára is van mondanivalója. Feltehetjük mi is a kérdést önmagunk számára: hogyan állunk Móricz Zsigmond jelenlétével Magyarországon? Megtettünk-e mindent azért, hogy megvalósítsuk kortársi, történelmi jelenlétét? Azt hiszem, van még tennivalónk!

Leblancné Kelemen Mária

¹ *Kántor Lajos*: Móricz Zsigmond jelenléte. – *Kós Károly*: Találkozásaim Móricz Zsigával. – *Szombatsfalvy Júlia*: Ha én lettem volna Móricz Zsigomondné. – *Bartalis János*: Találkozás 1926-ban. – *Corneliu Codarcea*: Móricz Zsigmond a régi Romániában. – *Balogh Edgár*: „Julián barát”. – *Szentimrei Jenőné Ferenczy Sziszi*: Néhány találkozásom Móricz Zsigomonddal. – *George Sbarcea*: Pesti beszélgetés. – *Szentimrei Jenő*: Erős Zsiga. – *Szabó T. Attila*: Móricz Zsigmond és Kelemen Lajos találkozásai. – *Molter Károly*: Móricz Zsigmond Marosvásárhelyt. – *Bözödi György*: Móricz Zsigmond a székelyek között. – *Tamási Áron*: A nagy csevegő. – *Jordáky Lajos*: Egy kolozsvári délután Móricz Zsigomonddal. – *Nagy István*: Móricz Zsigmond építkezése. – *Horváth Elek*: Móricz Zsigmond Kalotaszegen. – *Kovács György*: Móricz Zsigmond utolsó levelei Erdélybe. – *Lőrinczi László*: Dedikáció. – *Gellért Sándor*: Találkozásom Móricz Zsigomonddal. – *Abafáy Gusztáv*: Rekviem Móricz Erzsikéért. – *Kovács László*: Móricz Zsigmond. – *Asztalos István*: Példa. – *Beke György*: Móriczcal kezdődött. – *Imreh István*: A Móricz Zsigmond Kollégium ébresztése.

ÚJHELYI IMRE

(Mezőgazdasági Kiadó, 1978. 206 old.)

A honismereti irodalom izmos helytörténeti és néprajzi ága mellett már sok színvonalas üzemtörténeti, településtörténeti és művelődéstörténeti munkának is örülhettünk az utóbbi években. Ritka azonban az olyan mű, amely egy-egy tudós, művész vagy közéleti személyiség szerepét és hatását mutatná ki szülőföldjén vagy működése területén. Pedig illő lenne már felmérni kincseinket, hogy ne csak emléktáblával, szoborral, névadással, hanem a szellemi és erkölcsi örökség színvonalas megörökítésével is lerójuk tiszteletünket szülőföldünk nagyjai iránt.

A mosonmagyaróvári egyetem területén sétálók valószínűleg csak nagyon keveset vagy semmit sem tudnak Újhelyi Imréről, akinek emlékét Pátzay Pál szép szobra őrzi, s akiről a városban utcát és iskolát neveztek el. A gazdasági akadémia európai hírű tanárának emlékét őrizendő, most jelent meg az Egy neves állattenyésztő élete és munkássága című könyv. A mű tíz vállalat, termelőszövetkezet és testület anyagi összefogásával került kiadásra, példázván azt, hogy sokan maguknak érzik Újhelyi szellemi örökségét és példamuató emberségét.

A könyv nem kimondottan helytörténeti mű, elsősorban agrártudományi: egy tudós elméleti és gyakorlati munkájának szakmai szempontú értékelése. Újhelyi Imre azonban több évtizedes magyaróvári tevékenysége alatt úgy összeforrott a várossal és Moson megyével, hogy élete és műve elszakíthatatlan a vidéktől. A szerzők gondosan felderítették mindent, ami e kapcsolatot tartalmazta, sokoldalúbbá és elevenebbé teszi.

A nagy szorgalommal összegyűjtött adatokból először Újhelyi Imre családját és szülőfaluját, Dunapatajt ismerjük meg. Az elemi és középiskolai tanulók után a Magyaróvári Gazdasági Akadémián folytatta tanulmányait. Itt a híres tanári kar tagjai – jórészt későbbi munkatársai – Cselkó István, Cserháti Sándor, Kosutány Tamás, Linhart György, Thallmayer Viktor, Hensch Árpád és mások oktatták nemcsak szakmai ismeretekre, hanem a szakma szeretetére és a parasztok megbecsülésére is. Újhelyi az akadémia elvégzése után nemskára a Magyaróvári Gazdasági Akadémiára került előadónak. Ennek a nagyszerű intézménynek volt tehát a hallgatója, ezt követően 20 évig tanára, 10 éven át pedig az igazgatója.

Újhelyi nevelőként, igazgatóként és tudósként egyaránt nagyszerű jellem volt: őszinte, szigorú, igényes. Szerénysége közismert volt. 1896 és 1908 között összesen 365 előadást tartott Moson megye falvaiban a parasztnak, akik becsülték

és szerették őt. Legnagyobb jelentőségű gyakorlati tevékenysége a Magyaróvári Szarvasmarhatenyésztő Egyesület megalakítása volt, ennek révén sikert aratott az általa kidolgozott korszerű tenyésztési szemlélet. Az egyesületben tejlellenőrző szakosztályt és több mint húsz tejszövetkezetet hozott létre. Javaslatára létesült a Magyaróvári Tejkísérleti Állomás, amelynek vezetője volt, s amely megalapozta az óvári sajtók jó hírét. Gyakorlati szervező- és tudományos elméleti munkája során több száz tanulmányt és cikket írt külföldi és belföldi szakfolyóiratokba és a helyi újságokba. Önálló műveinek száma harminc.

Életműve a sok, ma is időszerű tudományos elven és megállapításon kívül több erkölcsi tanulsággal is szolgál. Példázza, hogy igényes tudósként is foglalkozni kell a gyakorlattal, hogy az élen járó elmélet és a mindennapi gyakorlat ugyanannak a tevékenységnek a két oldala, hogy a szellemi értékek átadása és széles körben való terjesztése alázatra és emberségre nevel, s hogy miként egyesülhet egy személyben az elméleti felkészültség, a gyakorlati alkalmazásra, átadásra való képesség és a fejlett közösségi érzés, amely legfőképp a szűkebb hazával való szoros kapcsolatban nyilvánul meg.

Újhelyi Imre emlékét életműve, tanítványai és követői őrzik. Szülőfalujában emlékszobát rendeztek be, a Magyar Agrártudományi Egyesület javaslatára Újhelyi-emlékplakettet alapítottak, és működése helyén, Mosonmagyaróváron is ápolják a hagyományt. Elismerésül *Kecskés Sándor* és *Mikó Kovács Miklós* lelkiismeretes, sokoldalú és szakszerű munkáját, amelyben összefoglalták hatalmas munkásságát. Tanulmányukat nem sikerült ugyan a kor történeti összefüggéseit is feltáró egésszé szerkeszteni, de a nagyszámú forráson alapuló tényanyag szakszerűsége és ösztönző, nevelő hatása méltó Újhelyi emlékéhez.

Tuba László

EMLÉKEZŐ FALU

(Kossuth, 1979. 260 old.)

A könyvet 128 író, illetve író ember írta. Ahány író, annyi történet. Rövid, érdekes, vidám – ma már mindenesetre vidám – históriák, események.

Dr. Romány Pál írja a könyv előszavában: „A régi paraszti élet tárgyi emlékei, eszközei műzeumi tárgyak – vagy éppen lakásdíszek – lettek, a jellegzetes paraszti porták pedig skanzenek látványosságai... De ki őrzi meg – a bizonytalan szájhagyományon és az irodalmi alkotásokon kívül – a szocialista mezőgazdaság vajúdságának emberi leltárát, a töprengések savát-borsát, az egymillió belépést szentesítő aláírás egymillió történetét?”

Ezért hirdette meg 1977-ben a Mezőgazdasági és Élelmiszerügyi Minisztérium és a Magyar Írók Szövetsége az „Emlékező falu” pályázatot, melyen bárki részt vehetett az utóbbi harminc esztendő történetével. A felhívás eredménye felülmúlta a várakozásokat. Összesen 778 jelítés borítékban 1446 pályamű érkezett, amelyből 898 művet ítélte a bíráló bizottság megfelelőnek, és ebből 128-at olvashatunk a könyvben.

Százhuszonnyolc epizód a milliónyiból, amelyek egy-egy ember, egy-egy csoport, vagy falu életében valamikor fontosak, döntők voltak. A milliónyi kis történet hatalmas történelmi korszakot épített fel. Érdekes így, kis tégláakra bontva megismerni a hősi korszakot, az egy emberöltő alatt átforgalmazott világot. Mintha mikroszkóp alatt vizsgálnánk egy összefüggésében már jól ismert testet. A nagyító alatt a történetek jelentéktelennek tűnő cseppjeiben is ott van az egész korszak, mint sejtben a test jellegzetes összetevői.

A könyv olvasmányos, élményt nyújtó, pihentető. Egy-egy önálló írás nem több 2–3 oldalnál. Szórakoztató könnyedséggel ismerhetjük meg a tájakat, az embertípusokat, a viselkedéseket, a harcot, a vívdást, az elmúlt harminc év társadalmi átalakulását. A kis kockák a könyv végére egy kor történetévé állnak össze.

A hivatalos történetírás így soha nem öröközte volna meg az eseményeket. Ezért nagyon dicséretes a MEM és az Írószövetség kezdeményezése, hogy még az emlékezet távlatából megmentette a kor jellegzetes történeteit.

A méltatás befejezésére nem találok szebb szavakat, mint az Előszó záró gondolatait: az Emlékező falu – históriáival, történeteivel – a tettek, az azokat végbevivő emberek előtt tisztelg. Megjelenésének egyszerű ténye önmagában jelzi: anekdotakincsünk gyarapításában is ott van, elfoglalta helyét a dolgozó ember.

Amit leírtak: agrártörténelmi érték, hitelét napjaink erősítik.

Dr. Szegő Lajos

HAJDÚ MIHÁLY

AZ 1646–47. ÉVI BANDINUS-FÉLE ÖSSZEÍRÁS NÉVSTATISZTIKÁI

Magyar Személynévi Adattárak 30.

(Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névutató Munkaközössége, Budapest, 1980. 53. old.)

1622-ben alakult Rómában egy misszionárius-jellegű szervezet, a Sacra Congregatio de Propaganda Fide, amelynek legfőbb feladatai közé tartozott a török megszállta területek katolikusainak lelki gondozása, vallásuk megtartásának

segítése. A szerzetesekből és papokból álló szervezet működését megengedték a törökök, mert a zömében szegény ferencesekből álló tagjai életmódban hasonlítottak derviseikhez. Dél-Magyarországot több ízben is, emberöltőnyi időközökben bejárták, és hazatértük után összefoglaló jelentést tettek útkürről. Ezek a viszonylag szűkszavú iratok sokszor egyedüli forrásai bácskai községeink XVII. századi történetének.

Hasonló jellegű, de jelentőségében és tartalmában messze a többi fölé emelkedő az úgynevezett Bandinus-féle összeírás, mely 1646–47-ben készült és a moldvai magyarság egyik alapvető forrása. Történészek, néprajzosok, nyelvészek sora (*Auner Károly, M. Costachescu, Lükő Gábor, Domokos Pál Péter, Mikecs László*) használta föl adatait Moldvával foglalkozó munkájában. A vaskos jelentés eredetije nem maradt ránk, de több latin másolatát ismerjük. (A budai ferencesek könyvtárában 1940-ben még meglévő példány jelenleg lappang. A XVII. század közepén, *Marisconi* lengyel nuncius számára készült másolatot pedig e század elején adta el a szentszék egy román könyvgyűjtőnek.)

Az egyes másolatokat külön is kiadták, de a kiváló felkészültségű Mikecs László művelődéstörténelmi, településtörténelmi tanulságait is levonta 1944-ben kiadott, ma már könyvritkaságnak számító művében.

Mi indokolja akkor újbóli feldolgozását? – teheti fel joggal bárki a kérdést. Mikecs nem adott számszerű képet sem a családnevekről, sem pedig a keresztnevekről, bár sokoldalú névmutatója enyhíti ezt a hiányt. Nem lehetséges viszont az egybevetés más vidékek névanyagával és korabeli – a dolog természetéből folyóan első sorban erdélyi – összeírások feldolgozásaival. A névanyag újból és újból történő áttekintése nehézkes és csak külön számítatásokkal tudja a felhasználó meghatározni a korra és vidékre jellemző sajátosságokat. Márpedig aligha lehet közömbös kutatásunk számára, hogy a Bandinus-jelentésben szereplő, ezernél több személy kételemű neve mit árul el. Bandinus ugyan a moldvai katolikusokat írta össze, ám ezek – néhány kivételtől eltekintve – magyar anyanyelvűek voltak.

E névanyag rendszert teremtő vizsgálata egyrészt a magyar névkincs XVII. századi időszakára, mélyebb összefüggéseire vet fényt, másrészt településföldrajzi és népmozgalmi kérdések megválaszolására ad módot. *Hajdú Mihály* módszer-tanilag kiforrott könyve ezért jelent nyereséget a magyar névtudomány egészére, és különösen hasznos a moldvai csángók ethnikai vizsgálata szempontjából.

Kőhegyi Mihály

KÉPEK PÉCS TÖRTÉNETÉBŐL, 1686–1948

(A Baranya megyei Idegenforgalmi Hivatal)
megbízásából készült a Baranya megyei
Levéltárban. Pécs, 1977. 178 old.)

Pécs több ezer éves története során folyamatosan alakult, változott – erről tanúskodnak azok a leletek, amelyek sorra kerülnek elő a véletlen vagy a szervezett feltárások során. Ezek az értékes dokumentumok és a város történetének szeretője készítette *Bezerédy Győzöt*, hogy a rendelkezésre álló hatalmas anyagból válogatást készítsen Pécs utóbbi néhány száz éves történetéről.

A felszabadulás utáni részfeldolgozások jelleknél fogva nem törekedtek a város történetének feldolgozására. Voltak kezdeményezések – ide soroljuk elsősorban *Babics András* szénbányászattal foglalkozó monográfiáit, a *Ruzsás Lajos* által készített Zsolnay-gyár történetét, a munkásmozgalmak történetét három kötetben bemutató válogatást –, de Pécs története elkerülte a részletesebb igényű feldolgozásra kész erőket. Ezért újszerű és érdeklődést keltő kiadvány *Bezerédy Győzö* könyve, amely szövegében – a különböző források alapján – sokrétűen rajzolja meg a fő eseményeket, néhol bizalmasabban is jellemezve a kor hangulatát. A képek gondos reprodukálását *Zalka Éva* és *Keresztény János* végezték. Ez a képanyag sejteti, hogy a közölt anyag mögött számos érdekes emlék húzódik meg. Sajnos néhány kép – a gondos retusálás ellenére – elmosódott. Talán mód nyílt volna arra is, hogy a régi felvételek mellett bemutassuk a mai utcaképet, érzékeltetve a változást vagy a hagyományos környezet megtartását. Nyelvtani és fogalmazási hibák is kerültek a szövegbe, a mértéktartóbb szövegezés nem egy helyen elegendő lett volna az események érzékeltetésére.

Bezerédy Győzö munkája – remélhetőleg – alapja egy később készíthető, áttekinthető és részletező várostörténetnek. A Baranya megyei Levéltár gazdag anyaga, a pécsi események sokrétűsége minden bizonnyal új színekkel gazdagítja az 1980-ban kétszáz éves „szabad királyi város” történetét.

Krisztián Béla

REGIONÁLIS OKTATÁSI-HONISMERETI ATLASZOK A SZOVJETUNIÓBAN¹

Az elmúlt tizenöt év során nagy számban jelentek meg a Szovjetunió különböző területéről honismereti jellegű atlaszok, amelyek elsősorban „iskolai tanulók, diákok, oktatók, valamint a párt, a tanács és a gazdasági szervezetek dolgozói számára készültek.” Csak kevés készült közülük közvetlen iskolai célra.

Az atlaszok nem egykaptafára készültek, méretük és tartalmuk is eltérő. Rendszerint 35–45 oldal terjedelműek, ennek egy része szöveg, s 45–65 db térképet tartalmaznak. A térképek méretaránya 1 : 750 000-től 1 : 2 500 000-ig változik, a leggyakoribb az 1 : 2 000 000-ós léptékű. Felépítésük fő vonásaiban azonos: bevezető, a természeti viszonyok és erőforrások, a lakosság, a népgazdaság, a szolgáltatások, a történelem. Részleteikben azonban igen eltérőek ezek az atlaszok: például a karagandai terület atlaszában szerepel a természeti adottságok lakosság életére gyakorolt hatásának értékelése, a népesség területi megoszlása, nemzetiségi összetétele, a városi és a vidéki népesség elhelyezkedése és mozgása, valamint foglalkozás szerinti megoszlása, ugyanakkor a murmanszki terület atlaszában a vidék orvos-földrajzi térképe található. A Kalmuk SZSZK atlaszában van olyan térkép, amely bemutatja a természeti- és éghajlati viszonyok, valamint az állattenyésztés közti kapcsolatot. Ebben az atlaszban még környezetvédelmi térkép is szerepel.

Komoly, tudományos értékű kiadványok ezek, de számottevő ismeretterjesztő szerepet is betöltenek. Jelmagyarázatuk egyszerű, így a térképek könnyen érthetőek. Ugyanakkor a térképek minősége és nyomdai kivitele nem felel meg minden tekintetben, kevés a kielégítő minőségű térkép. Elégtelen továbbá a jelenségek dinamikájának ábrázolása, ezt néhány atlaszban kiegészítő diagramokkal igyekeztek pótolni.

Amint az elmondottakból is kitűnik, a szovjet oktatási-honismereti atlaszok fő hátránya, hogy nem lehet őket összehasonlítani és egyeztetni. Ennek ellenére jelentős szerepet töltenek be az oktatásban és az ismeretterjesztésben. Nem véletlen, hogy a lakosság körében nagyon népszerűek és igen keresettek.

Halász Péter

¹ *Brühovszkaja, I. Sz.*: Regionálnüje ucseľnok raevdcseszkije atlaszú (Geodezija i Kartografija Moszkva, 1979. 11. sz. 47–51. old.) című cikke alapján.

PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT!

A MÚZEUMOK ÚJ- ÉS LEGÚJABB KORI TÖRTÉNETI ORSZÁGOS PÁLYÁZATÁNAK FELHÍVÁSA

A Hazafias Népfront Országos Tanácsa, a Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum 1983-ra és 1985-re országos pályázatot hirdet.

Kiemelt témák:

Az életmód története. Ebben a témakörben pályázni lehet városi, illetve városba költözött család, vagy agrárproletár család többgenerációs életútjának leírásával, továbbá település, lakótelep, épület lakásviszonyainak, kialakult szokásainak, hagyományainak feltárásával.

A kulturális egyesületek története. Dalkör, olvasóegylet, amatőr színjátszókör, önképzőköri egylet, munkásotthon, település kulturális egyletei történetének megírása, dokumentumainak, tárgyainak összegyűjtése.

Új- és legújabb kori történeti emlékhelyek. Tájegység, település, városrész emlékhelyi adatainak összegyűjtése, az emlékhelyek, emléképiletek, emlékművek, emléktáblák, temetők, sírok történetének leírása.

Pályázni lehet még egyéb témájú helytörténeti feldolgozásokkal is, de a kiemelt témák az elbírálásnál előnyt élveznek.

A pályázatot egyéni és csoportos tagozatban hirdetjük meg. Az egyéni tagozaton belül külön bíráljuk az ifjúsági pályamunkákat. Fokozottan számítunk az iskolai és helytörténeti szakkörök, szocialista brigádok közös munkán alapuló pályamunkáira. A történeti kutatással foglalkozó intézetek tudományos munkatársai a pályázaton nem vehetnek részt.

Az országos pályázat a megyei pályázatokra épül, tehát kétlépcsős. *A pályázatokat az illetékes megyei múzeumi igazgatóságok és a Budapesti Történeti Múzeum az általuk elbírált pályázatok egyik példányát továbbítják a Magyar Munkásmozgalmi Múzeumhoz. A végső döntést a pályázatot meghirdető szervek közös bírálóbizottsága hozza meg. Az országos döntőhöz csatlakozik a KISZ által az Országos Diáknapokra meghirdetett pályázat is. Az országos eredményhirdetés 1983-ban és 1985-ben a munka ünnepéhez, május 1-hez kapcsolódik.*

Az országos pályázat pályadíjai:

Országos ifjúsági egyéni kategória: I. díj (1 db) 5000 Ft, II. díj (2 db) 3000 Ft, III. díj (3 db) 2000 Ft. *Országos csoportos kategória:* I. díj (1 db) 5000 Ft, II. díj (2 db) 3000 Ft, III. díj (3 db) 2000 Ft.

A nemzetiségi témában vagy nemzetiségi nyelven írt pályamunkákat külön kategóriában díjazzuk. Amennyiben valamelyik pályamunka múzeumi szempontból értékes, jelentősebb mennyiségű anyagot tár fel, úgy azt kiállításon is bemutatjuk. A beküldött pályaműveket leltárba vétel után kéziratnak tekintjük és a szerzői jog erre vonatkozó szabályai szerint kezeljük.

Kérjük a témák iránt érdeklődő egyéni és csoportos pályázókat, hogy már munkájuk megkezdésekor keressék meg a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum (Budapest, I. Budavári Palota A épület, levélcím: 1250 Budapest, Postafiók 23., telefon: 160-030, 160-100, 160-170). Adattárát, ahol részletesebb tájékoztatást kaphatnak.

HAZAFIAS NÉPFRONT

**MAGYAR MUNKÁSMOZGALMI MÚZEUM
MAGYAR NEMZETI MÚZEUM**

FELHÍVÁS

a „Tájak–Korok–Múzeumok” mozgalomban való részvételre

A „Tájak–Korok–Múzeumok” elnevezésű közművelődést szolgáló mozgalom célja: hazánk, természetvédelmi területeinek, műemlékeinek, múzeumainak megismerése, a szabad idő hasznos és egyben játékos összekapcsolása a turizmussal.

A „Tájak–Korok–Múzeumok” mozgalomban mindenki részt vehet egyénileg, vagy csoportosan, aki a mozgalom által kiadott részvételi lappal igazolja látogatását a „*Magyarország látogatható természetvédelmi területei, műemlékei, múzeumai*” című térképen feltüntetett és a hozzá tartozó címjegyzékben felsorolt létesítményeknél. A szóban forgó kiadványt a múzeumok portáin, idegenforgalmi hivataloknál és az IBUSZ irodáiban lehet megvásárolni. Ugyanitt díjmentesen kapható a zöld részvételi lap, amelyben a látogatást igazoló pecsétet gyűjtik.

A füzetben mintegy 800 természetvédelmi terület, műemlék és múzeum jellemző adatai szerepelnek megyénként, sorszámozva. A füzetben kék színnel jelölt természetvédelmi terület, műmlék, vagy múzeum sorszáma megegyezik a helyszínen lévő bélyegző sorszámaival és a tájékozódás megkönnyítése érdekében tábla jelöli a helyszínen, hogy ott *bélyegzőhely* van.

A részvételi lapon címettként a „Magyar Hirdető Sajtófigyelő Szolgálat” szerepel, mint gyűjtőhely, de címezhető a lapok közvetlenül is. (Tájak–Korok–Múzeumok Szervező Bizottsága 1476 Bp. 100. Pf. 54.)

A pontszámok összeadása után kérjük, hogy a *felbélyegzett részvételi lapot kitöltve, a címek valamelyikére küldjék el.*

Pontozás: A bronzfokozatú jelvényhez a zöld lap kockáiban 40 pontot érő bélyegzésnek kell lennie. Egy bélyegzés, ha az a lakóhelyen történik (egy megyén belül minden község külön lakóhelynek számít) egy pontot ér, ha lakóhelyen kívüli, akkor kettőt. Beküldés után postafordultával bronz fokozatú jelvényt és egy, az ezüst fokozat eléréséhez szükséges rózsaszínű lapot kap. Az ezüst fokozat feltétele: 30 pontot érő bélyegzés, de ezeknek legalább fele lakóhelyen kívüli legyen és természetesen nem tartalmazhatja az első lapon már igazoltan felkeresett helyek bélyegzőit. Az arany fokozat feltétele ugyancsak 30 pont, de ezek mindegyike lakóhelyen kívüli és eddig nem szerepelt látogatást igazoljon. Nyugdíjasok és 14 éven aluli általános iskolások minden fokozatot 10–10 ponttal kevessebbel érhetnek el. Kollektívák, szocialista brigádok stb. csoportosan vehetnek részt a mozgalomban, egyetlen részvételi lappal is, eredményeikért a jelvényekkel azonos fokozatú emléklapot kapnak.

Ha egy lapon a fokozathoz szükséges *pontszámon felüli* bélyegzés van, azt az értékelésnél a következő lapra átvetik. A feladatok teljesítése nincs határidőhöz kötve. Az értékelés a mozgalomban részt vevő személyek, vagy csoportok lakóhelyének és a bélyegzők sorszámaának összehasonlítása révén történik. A három jelvény elérése után mindenki újból kezdheti a versengést. Jutalomsorsolással és különféle pályázatokon való részvétellel *értékes díjakat nyerhetnek.*

A versengés általános helyzetét évenként október hónapban mérik fel, a *szeptember 30-ig beküldött részvételi lapok* alapján és a kiemelkedő teljesítményt elérők minden év októberében a Múzeumi és Műemléki Hónap idején jutalomban részesülnek.

Kísérje figyelemmel a pályázati kiírásokat!

Javasoljuk a művelődési házaknak, múzeumoknak, iskoláknak, társadalmi szervezeteknek, hogy alakítsanak „Tájak–Korok–Múzeumok”-klubokat, vagy meglévő klubjaik programjába építsék be a TKM-élménybeszámolókat, diavetítéseket, fotó- és levelezőlap-kiállításokat.

Szeretnénk felhívni figyelmüket új kiadványunkra, a TKM Kiskönyvtár sorozatra. A folyamatosan kiadásra kerülő füzetek hasznos segítséget adnak a címjegyzékben felsorolt műemlékek, múzeumok, állandó kiállítások és az ország természetvédelmi területeinek alaposabb megismeréséhez. A sorozatban egy-egy tájegység látogatására túrajavaslatokat tartalmazó füzetek is kiadásra kerülnek.

Célunk, hogy a TKM-mozgalomba bekapcsolódott országjárókat újabb feladatokkal, további részvételre ösztönözzük, kulturális emlékeink és értékeink minél alaposabb megismeréséhez segítsük. Ehhez kérjük és igényeljük a TKM-mozgalomhoz csatlakozó aktív segítséget is.

Kérdésekkel, javaslatokkal, észrevételeikkel forduljanak az alábbi címre: „Tájak–Korok–Múzeumok” Szervező Bizottsága Budapest 100. Pf. 54. Könyves Kálmán krt. 40. 1476.

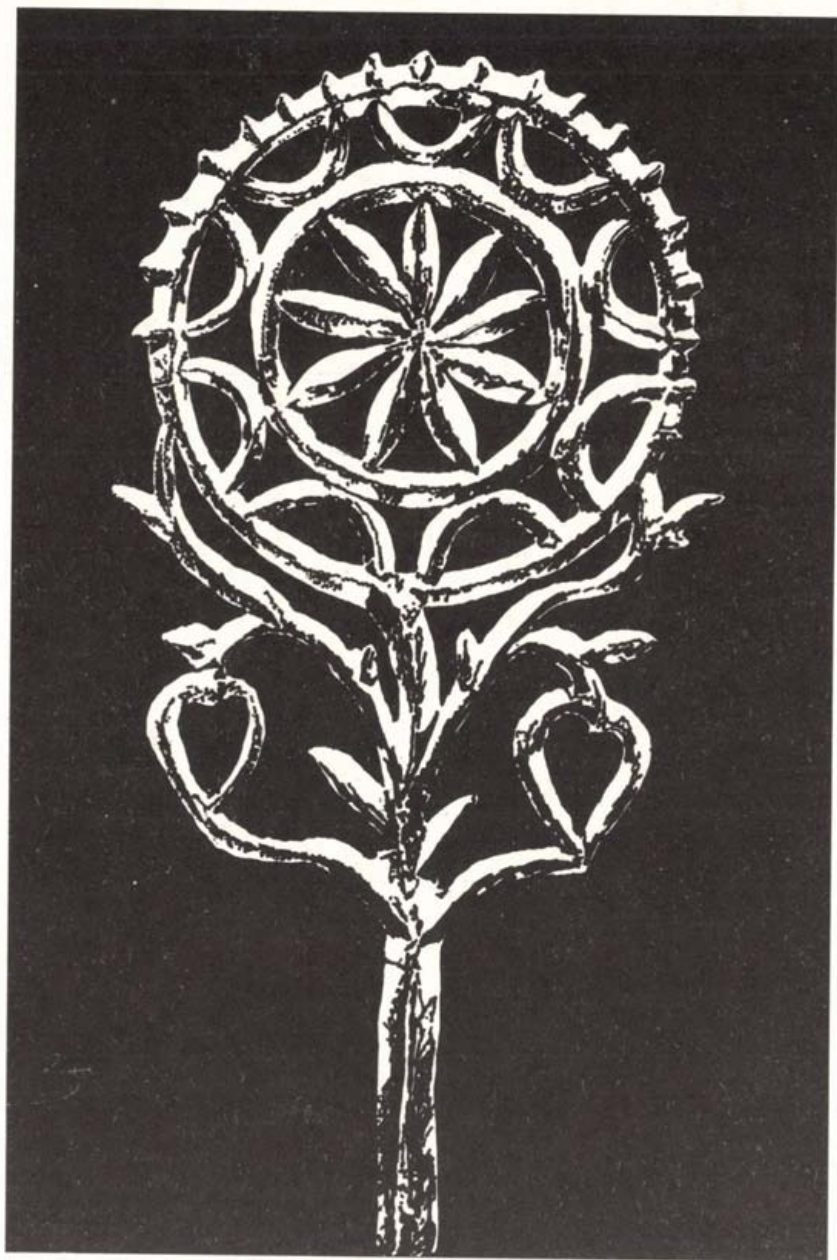
HELYREIGAZÍTÁS. 1981. 3. számunk B–2 borítójának képaláírásai sajnálatos módon felcserélődtek. Helyesen a felső kép ábrázolja az egykori iskolaépületet és az alsó a Bartók család lakását.

Bartók Béla szülőháza Nagyszentmiklóson

Bartók Béla apjának és nagyszüleinek sírja Nagyszentmiklóson (Móser Zoltán)

Ólomból öntött guzsalytű Bogviszlóról (*Hornyák László* rajza)